
GÜNSEL

İçindekiler

Bismillâh, başladık!..	2
Qırımtatar mekteplerinde tabiy ilimler boyunca dersler haqqında..	4
ANONS	5
Bursalı Mehmet Tahir (1861-1925) ve kendisiniñ	
«Osmanlılar Zamanında Yetişken Qırım müellifleri» eseri	7
Amet Özenbaşlınıñ edebiy faaliyeti	11
Dünümüzün canlı levhaları	14
Hikâyet-i Yusuf ve Zeliha	26
Hâzâ Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha	27
Qıssa-i Adem safiyullah	35
Memet Osman-oğlu Müyeddin Sevdihar	38
Dostuma	38
Ağlama, bülbül	39
Yırla, keday!	39
Aziz milletime	39
Server Turupçu..	40
Niçün...	40
Şakir Selim..	41
Tüşünce	41
Eski Yurt	41
Milliy teatrimizin tarihine dair	42
Qırımtatarcanıñ Tercümeli İmlâ Qılavuzı	43

GÜNSEL

Eki aylıq edebiy-ilmiy-içtimaiy dergi

İyül-Ağustos 1999

Sahibi: Lütfi Osman

Yazı Heyeti: İsmail Kerim, Kemal Qonurat, Nariman Abdülvahap

Merkez: 334410 Bağçasaray, Puşkına Soq. 1

Tel/fax: (06554) 47491, 47501, 42572

E-mail: rcf@crimea.com

Dergi T.C. “Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Dernekleri” Genel Başqanı
Muhterem Dr Ahmed İhsan Kırımlı tarafından yapılğan maliye destegi ile neşir etile.

Aziz Hocamızğa samimiy teşekkürlerimizi bildiremiz.

Bismillâh, başladıq!..

İşte, keldi kün! «Günsel» adını qazanğan bu dergimiz ortalıqqa çıqtı. Qırımtatar tiliniñ latin yazısına keçüvi yolunda daha bir adım atıldı.

Latin yazısına bir kün ola hepbir keçilecegini herkes bile, kerekligini añlay, ama bu şeyni birevler sabırsızlıqnen bekley ediler ise, ondan ürkken ve irkilgenler de az degiller. Keliñiz, başta qorqu ve ürküntilerimizni ketkizeyik. Qorqularımızniñ bir ifadesi: «Halqımız şay da ana tilimizni bilmey. Latin yazısı ise yap-yañı bir şey, onu öğrenmek artqaç emek talap eter. Halq Latin ve Kiril-Rus elifbeleri arasında şaşmalayıp, bilgenlerini de unutır, tilce daha da cahilleşir, yoqsullaşır» - şeklindedir. Bu iddiada maqul bir fikir barmı? Olmasa kerek. Çünki halqnıñ til bilmemesiniñ sebepleri başqadır, elifbe ve yazı ile bağı degildir. «Eki elifbe arasında şaşmalarımız» - qorqusı da esassızdır. İngiliz, Fransız, Alman v.b. Avrupa tillerini ögrengende daha hiç kimse şaşmalayıp oturıp qalmadı. Bir insan: «Bu şey maña kerek» dep tanısa, latin yazısı bir yanda qalsın, Çin-Japon hiyerogliflerini bile menimseyip alır. Eñ önemlisi istek ve tırışqanlıqtır. Latin elifbesi ise Qırımtatar tiliniñ davuşlar taqımını tam doğru yañsıtı, sözlerni doğru yazmağa ve oqumağa imkânlar bere. Elifbeden beklenilgeni de, zaten, şudur.

Qorqularımızniñ daha biri: «Latin elifbesi kirsetip bizni türkileştirmek isteyler» (!) Bu laf bir kereden eki sual doğurır: 1) latin elifbenisi kim zorlayıp kirsete? 2) bizni kim türkileştirecek ola?

Keliñiz, bu iddianıñ doğurğan suallerini evirip çevirip baqayıq.

Latin elifbesini bizge kim zorlayıp kirsete? Rus yaki Ukrayın ağalarımızmı?

Hayır! Olar bu şeyni hiç te istemeyler, bu iş için bir grivna bile para ayırmadılar. Tersine, Rus gazetleriniñ iddiasına köre 1997 senesi QırımYuqarğı Radası «Qırımtatar yazısını latin elifbesine keçirmek» adlı qararnı «tüşünmeyip ve aşırıq qabul etken» eken, şimdi o qararnı kerı çağırmaq isteyler.

Yoqsa bizni Milliy Meclis mecbür etemi latin yazısına keçmege? Mümkün degil, çünki Meclis bir hükümet degil. Tavsiye eter, ama zorlayıp olamaz. Latin yazısına keçmege bizni zorlayıcı quvvet «tarihiy imperativ»dir. Bu felsefiy ibare şöyle añlaşılır - SSSR Rus tilini, elifbesini, dinini, urf-adetlernini, Ruslarğa has olğan ve Ruslar yararına yönelik tüşüniş ve davranış tavirlarını kendi eli altında türküy halqlarğa bir ilmühal kibi aşılğan edi. Rus-Sovet imperyası devrildi. Başqa türküy halqlar kökü tolusı, biz, Qırım Tatarları da yeterli derecede bol nefes almaq imkânları qazandıq. Ve belli sınırlar içinde bazı milliy emellerimizni, ezcümle latin yazısına keçüvni de kerçekleştirmek imkânları peyda oldı. «Tarihiy imperativ», başqa bir deyişnen «zaman talabı» işte budur.

Ekinci sual: - Bizni kim türkileştirecek ola? Kim «barğan» yerine «varmış», «keleyata» yerine de «geliyor» demege mecbür ete, yani tilimiz grammerine kim toquna? Hiç kimse! Süreber latin yazısınen Tatar tiliñni! Ancaq ki o tilni zenginleştirmek, çoq yañı sözler qazanmaq, biraz da qaşağılamaq kerek olacaq. Qoşuğa hazırlanğan adam atını besler, temizler. Biz de tilimizni devlet tili yapmaq, Rus ve Ukrayın tilleri ile bir arışqa, arabağa yekmek isteymiz. Tilimiz de olarnıñ tilleri qadar iqtidarlı olmalı, yoqsa arabanı olarnen birge çekemez.

Keliñiz, yahşısı latin yazısınıñ milletimiz için elverişli olacaq cihetlerini sayıp

keçeyik:

- oqumaq ve yazmaq pek qolay olacaq,
- qırımtatar yazısı latin elifbesi qullangan Avrupa halqları medeniyeti alanına kirecek,
- Qırım'da cıqqan gazet ve dergilerni tış ülkelerde yaşağan yurtdaşlarımız da alıp oquycaqlar,
- tilimiz ve dinimiznen birlikte elimizdeki kitaplarımız da Ruslarınkinden farklı olacaq, bu da yaşlarımızğa özlerini olardan farklı bir millet diye tanımaqta psikolojik faktor olacaq.

Şimdi de latin yazısını ağırsınğanlarını onıñ üstünde bir köz gezdirmeye davet etemiz.

Aa	Ğğ	Ññ	Tt
Bb	Hh	Oo	Uu
Cc	Iı	Öö	Üü
Çç	İi	Pp	Vv
Dd	Jj Kk	Qq	Yy
Ee	Ll	Rr	Zz
Ff	Mm	Ss	
Gg	Nn	Şş	

Bu elifbeni II. Qurultay qabul etken. Qırım Yuqarı Şurasınıñ 1139-1 numaralı qararı da şu elifbeni tasdiq etken edi.

Aa - Aa	Oo - Oo
İi - Ии	Uu - Уу
Iı - Ыы	

Bu elifbeni menimsemek küçmü? Keliñiz, sozuqlardan başlayıq: sozuqları hiç bir problem doğurmazlar, çünki qarşılıqları Kiril elifbesinde de buluna.

Farqlıları Öö, Üü ve Ee harfleridir.

Öö sozuğı /harfı O'nuñ yuvarlaqlıq baqımından ince çiftidir. Tilimizde bar, Kiril elifbesinde ise yoq edi, ondan dolayı **öz, köz, ötmek** kibi sözlerni **озь, козь/кёз, отьмек** şekillerinde yazıp, **ö**'nün inceligini yımşaltıv

işareti yakı **ë** vastasıyle iletmege tırışa edik.

Üü sozuğı/harfı U'nuñ ince çiftidir. Kirilce **усть, кюзь/кузь, утю** kibi yazılışlar **üst, küz, ütü** şekillerinde çoq qolaylı yazılacaqtır.

Ee harfı Kirilcede söz başı ve ayıruv/ yımşaltuv işaretlerinden soñ kelse **й+э**, tutuqtan soñ kelse **э** diye oqulur edi, şimdi ise ancaq **э** diye oqulacaq:

Rusça **ë** yerine yo/yo yazılır: **ёл (yol), ёнетмек (yönetmek).**

Rusça **ю** yerine yu/yü: **юрт (yurt), юзюк (yüzük).**

Rusça **я** yerine ya/â: **якьын (yaqın), Абляз (Ablâz).**

Tutuqlarğa keçeyik:

Bb - Бб	Nn - Нн
Cc - Дж дж	Ññ - Нъ нъ
Çç - Чч	Pp - Пп
Dd - Дд	Qq - Къ къ
Ff - Фф	Rr - Рр
Gg - Гг	Ss - Сс
Ğğ - Гъ гъ	Şş - Шш
Jj - Жж	Tt - Тт
Kk - Кк	Vv - Вв
Ll - Лл	Yy - Ый
Mm - Мм	Zz - Зз

kibi qarşılıqlarnı menimsemek çoq qolaylı. Yalñız **Hh** ve **Xx** harfleri haqqında bir kaç söz aytmaq lâzim kelir.

Hh davuşı türkiy tillerde tarihiy bir devirde özel Türkiy sözler terkiбинde peyda, soñraları da ğaip olğan edi, şimdi relikt olaraq Yaqut, Halac tilleri ve bazı Özbekçe sözler (höl, hökiz) terkiбинde qaldı.

İslâmğa keçken Türkiy tillerge Fars ve Arab tillerinden yañıdan kirdi. Arabça elifbemizde onıñ «ha» ve «he» denilgen qalın

ve ince variantları, eski latin yazımızda da bugünkü şekilde bar edi. Kiril-Rus yazısına kirsetilmedi, neticede Arabça-Farsçadan alınma sözlərinin yazılışları çox noqsanlı oldu.

Xx davuşı/harfi Qıpçaqlarda sıq-sıq **Qq** yerine qullanıla ekenini Mahmud Kaşğariy, soñraları da «Kodeks Kumanikus» qayd eteler. Bazı yalıboylu dialektlerini bu harfsiz tasavvur etmək küçtür. Bu harf etrafında qavğa etip oturmamaq içün dergimiz şimdilik **Xx** yerine de **Hh** yazacaqtır: **yaxşı** yerine **yahşı**, **xan** yerine **han**, **taxta** yerine **tahta** ve beñzeri.

Bazı arqadaşlarımız: «Biz **эль, делиль** kibi sözləni nasıl etip yımşaltuv belgisi qoymayıp, **цирк, ацетон** kibi sözləni ise **ц** harfi qullanmadan yazabilirmiz?» - tarzında itiraz bildireler.

Yımşaltuv belgisi problem degil, latin harflerinen yazğanda onun hiç te kerekligi

yoq. Bizim tilimizde ince **e, i, ö, ü, â** ile qullanğanda **q, ğ, ve x**'dan başqa tutuqların **hepsi yımşaq**, qalın **a, ı, o, u** ile qullanğanda tutuqların **hepsi qattı** telâffuz etilirler, vesselâm. Söz içinden *bir tutuqni* ayırıp çıkarıp yımşaltmaq Rus-İslav tillerine has oluntıdır.

Rusça **ц**'ni nasıl transliterasyon yapmalı? Buña hoca babamız İsmail Gasprinski çoqtan cevap bergen: **царь, царица, цирк** kibi sözləni **çar, çariçe, sirkus** şekillerinde yazıp, **ц** yerine **s, ç, ş** ve ancaq soy adlarında **ts** (meselâ Vitsin) qullanğan edi. Biz de öyle yaparmız.

Şimdi latin yazısına keçüv yolunda ilk adım atıldı ekeç ğayret tilcilerimizden, gaztçiler, hocalar ve medeniyet hadimlerimizden, destek Haqtan ve halqtandır.

Soñu hayırlı olsun!

Yazı heyeti

Qırımtatar mekteplerinde tabiy ilimler boyunca dersler haqqında

Endi açılğan ve yañı açılayatqan qırımtatar milliy mekteplerinde tabiy ilimlerden ders keçirmek meselesini ortağa çıkarıp, onun yavaş-yavaş çekilmesi tarafına adım atılğanı zaman, şu aşğıdaki ğayet mühim noqtaları mutlaq köz öğüne almalı:

1. Qırımtatar halqı asırlar devamında Qırımda kendi milliy devletçiligine sahip edi.
2. Qırımtatar tili, başqa türkiy tilleri kibi, qadimiy devirlerden yazı şeklinde de ilerilep kelmekte.
3. Bügünde-bügün qırımtatar tilinde olğan ilmiy terminologiya şekillenme ve durulma devirini keçse de, çeşit sahalarğa ait bir çox terminler yüz yıllar devamında işlenip, tilimizin grammatik qaidelerine uyğunlaşp, yüksek sıfatlı derecede künümüzge yetip keldiler.

Meseleniñ olduqça tolu ve tezce çekilmesi maqsadın tabiy fenler boyunca derslikler hazırlarken, cenkten evvel çıqqan leksikografiya materiallarından, şu cumlede terminologiya luğatlarından, tolusinen faydalanmalı, bulardan ğayrı, bütün gazet, dergi ve kitaplarnı yahut olarnıñ tıpqılarını (kopiyaalarını) toplap, mündericelerinde rastkelgen terminlerni seçip almalı ve işletmeli.

Ayrı fen mütehassısları (fizika, himiya, matematika ... hocaları) öz fenleri boyunca tercimecilik işlerine qoşularaq, qırımtatar tili ve edebiyatı hocalarınen beraberlikte milliy mektep içün derslik ve qullanmalar tertip eterken, kendi til bilgisini zenginleştirip, fen boyunca qonuşma ve añlatma melekelerini arttırmalılar.

Hem bu hocalar ders vaqtında bir de bir mevzu añlatqan zamanda, tam işlengen termin bulamağanda, meseleni tarif şeklinde añlatmalılar.

Milliy mektepler çalışır ve yañıları açılırken, olarda ana tilinde yañız til ve edebiyat dersleri degil de, başqa fenlerniñ de hiç olmadım belli bir qısmı yavaş-yavaş qırımtatarca añlatılmalı.

İsmail Hasan oğlu Kerim

ANONS

Yaqın aylar içinde İsmail Gasprinskiy ile bağlı yañı bir kitap dünya yüzünü körecektir. «Gaspralının «canlı tarihi» dep adlandırılğan bu kitapta bögünde geniş kütlelerge hiç belli olmağan bir çox yañı ve ğayet meraqılı malümatlar bulunmaqta.

Cumlemizge belli olğanı kibi, sürgünlük faciamızın en accı noqtalarından biri: eski matbuatımızdan ayrılmanızdır. Biñlerce sahife arap yazısında olğan medeniy işlerimiz, ilmiy-fikriy ömürimiz, diger çeşit-türlü malümatlarımız milliy-medeniy esnasımızdan suniy, daha doğrusı mecburiy, sürette üzülip qıyır-qıyır etildiler.

Ve o devirde biñ-bir türlü meşaqatlar içinde yaratılğan ve toplanğan milliy-medeniy ve ilmiy küçümüzniñ, yüce Allahnıñ inayeti ve iradesi ile saqlanıp qalğan, bazı qısımları da yat illerde «cansız» bir halda bulunmaqta ediler.

İşte, bu halnı köz ögünde tutıp, çox seneler devamında Moskvadaki merkeziy (sabıq «Leninka») kütüphanede bulunğan «Terciman», «Yeñi dünya», «Yaş quvvet» ve digerleriniñ bütün nüshalarını sahifelep, içinde tilimiz, edebiyatımız, din, folklor, etnografiya, içtimaiyet, tarih ve sanatımız namına neler bulunğan olsa, ya tolusınen, ya da manaca esas qısımlarını yazıp topladıq. İşbu çalışmanın bir qısımlı, yani «Medeniy esnas» endi dünya yüzünü körgendir (1997).

Zanımızca «Gaspralının «canlı tarihi» bögünde-bögün Qırımğa avdetimiz ve milliy durumımız yañıdan canlanğan bir devirde, degil yañız talebe ve hocalarğa, milliy-medeniy çoqraqlarda, siyasiy teşkilâtlarda çalışqan hadimlerimizge de hava ve suv kibi lüzümlidir.

Şunuñ içün işbu neşir olunacaq kitaptan bir kaç parçalar alıp «Günsel»niñ oquyıcılarına taqdim etmek qararına kelindi.

İsmail Hasan oğlu Kerim.

Gasprinskiy İ.

«Milliy şiir ve edebiyat»

Gazetalarımızda ara-sıra şiir ve edebiyat körülmektedir. Lisannıñ mizanı (ölçüsü -İ.K.) ve nezaketi - şiirdir, şiirler ise lisannıñ eñ büyük, eñ munir (aydın - İ.K.) hadimleridir. Binaen aleyhi (demek ki - İ.K.) ara-sıra kördüğimiz milliy şiirlere köz-qulaq oluyuruz. Neşir olunan şiirlerden bir haylisi ğayet açıq ve sade türk dili ile yazılmaq ile beraber letafetlidirler (dülberdirler - İ.K.). Ama bazıları pek qaba ve baltalama olduqlarından mada (ğayrı - İ.K.) şiir bile degildir, çünkü bazı «şiirlerin» tabiat şiiriyesi olmamaq ile beraber şiirin vezin ve ölçüsü olduğundan haberdar olmadıqları añaşılıyur. Şiir yazmaya havesli ve meraqılı çox olur, lâkin bunun içün yañız haves yeterlik degildir, qaide bilmeli ya ki tabiat şiiriyeye malik olmalıdır. «Apaq quşlar adilde uçarlar, kişi körseler, qıçqırşub qaçarlar» ibaresi hiç şiir degildir! «Uçarlar» ile «qaçarlar»ı uydurmaq şiir yazmaq degildir. Şiir yazmaq isteyenler mutlaq satırları vezin ile tertip itmek lâzımdır. Vezinli şiir numunesi olaraq «Hayat» gazetasından Turaniyniñ bir kaç satırlarını naqil idiyuruz:

Tammat¹ ve şer bulsa da birdem zafer,
Perteve² hakim itse de zulmet eger,
Sönse de enver, kemal³ ve huner,
Ğamıma sabır et, bu da ya hu keçer!
* * * * *

Haq ve adaletten eser yoqse de,
Haras⁴ qanun, bir ar⁵ yoqse de,
Zalım idene qarşı siper⁶ yoqse de,
Ğamıma sabır et, bu da ya hu keçer!

Millete, vatana, hürriyete
Aşiq olan oğrasa da mihneter⁷,
Yar vatan düşse de ger ğürbete,
Ğamıma sabır et, bu da ya hu keçer!

(«Terciman», 1906 mart 1, № 20)

¹ Tammat - qıyamet

² Perteve - yarıq, ışıq

³ Kemal - istidat

⁴ Haras - tilsiz, süküt

⁵ Ar - utanma

⁶ Siper - qorunma, saqlanma yeri

⁷ Mihneter - belâ, qara kün

Qarasuvda rusça müsülman gazetası

Bizim Qarasuvda rus dilinde «Müsülman sadası» namında yeñi bir gazeta neşir idilecegi haqqında muqaddemce (evvelce - İ.K.) yazılmış idi. Gençlerimizin böyle fikirleri, teşebbüsleri dirilik ve can eseri olaraq mücip - memnuniyettir, vaqa (şöyle ki) rus milleti huzurunda müsülmanların istek ve efkârlarını açacaq zanları, mübalâğaları ve bazı şeylerin ispadlarını red idecek her cihetten müsülmanların mudafaasında bulunacaq bir gazetaya hacet vardır ve bu hacet bugün doğmuş bir hacet olmayıp, coqtan beri hüsn olunmaqdadır. «Terciman»nın 24 sene rusça yazıldığı, Bakunın «Kaspiy» gazetası müsülman tasarrufına (müsülmanların eline - İ.K.) alınması şu duyğudan ileri kelmiştir. Faide-i-milliyeyi rusça gazeta ile yürütmek ve mudafaa itmek için böyle gazetanın Bağçasarayda çıkarılması matluba (talap etilgenge - İ.K.) lâzım derece muvafiq kelmediği balitecribe añaşıldığından keçen fevralde Peterburgda vuqu olmuş şura-i-umumiyye islâmiyede bulunan ziyalı müsülmanlardan bazılarının bu babda ittikleri idda-i-bahslardan (diskussiyalarından - İ.K.) böyle bir gazetanın paytahtı de tesis idilmesi munasip körülmiş ve işe qat'ı karar verilmesi diger bir içtimaya qaldırılmış idi, çünkü iş ve mesele büyüktür, ağırdır...

Rafığımız (dostumuz - İ.K.) Mehdiyev cenaplarının «Müsülman sadası»na keline, teşebbüs hayriyesini tebrik iderek, iş pek ağır olduğundan Huda quvvet versin deriz!

(«Terciman», 1906 mayıs 22, № 54)

İsmail Gasprinskiy'nin basmahanesi. Bağçasaray

Parijde Qırım müsülmanları

Parijden aldığımız bir mektüpte işbu mart 3-te Parijin ilm-elruh mektep- aliyesinin büyük dershanesinde büyük ber meclis-ilmiye vuqu olduğu haber verilmiştir. Keçen sene Qırımı ziyaret itmiş (bu haqta ayrıca haber berilgen edi: «Terciman», 1905 avğust 30 - İ.K.) malûm fransız seyyahı Baron de Bay cenapları bu meclisi davet iderek Qırım müsülmanları haqqında qızıqlı malûmatlar vermiş. Baron de Bay basiretli (ögünden körge, sezişli - İ.K.), mülâhazalı (iyice tüşüngen - İ.K.) bir adamdır. Bunun ile beraber müsülmanları sever, dost kibi nazar ider. Qırımda aldığı resim ve şekilleri dahi fener-i-mahsus ile köstermiştir. Fransız alimleri ve alimleri Qırım ve Qırım müsülmanları haqqında işittikleri haberlerden ziyade memnûn olaraq seyyaha beyan-i-teşekkürde bulunmuşlar. Bizim de borcumuz bu seyyaha büyük bir teşekkürdür, her ne vaqt Rusiyeye kelirse, her tarafta müsülmanların maqbul müsafiri olacağına şüphe yoqtur.

(«Terciman», 1906 mart 17, № 27)

Qırımda Darülmualimin münasabetile

(Bu serlevha altında belli erbabımız Ablâkim Hilimiyniñ (Altaylınıñ) maqalesi basılğan. Maqalede Qırımda darülmualimin, yani pedinstitut, açılması meselesi qoyula. Ebet, o devirde bu meseleniñ çözilmesi gayet küç edi. Lâkin 1917 senesi Qırımda, milliy hükümet tizilgen zamanda, qırımtatar parlamentosı yardımınen “Zıncırlı” medresesini Meñli-Giray adına institutqa çevirip, hocalar hazırlamağa başlağan ediler.

Ayrıca qayd etmeli ki, Ablâkim Hilmiy acayip til ustası olğanı işte bu ve böyle maqalelerinde açıq körünmekte - İ.K.)

(“Terciman”, 1913 aprel 12)

Bağçasaray

Her sene kibi bu sene dahi iyunniñ 1-nci küni şehrimiz “Qaytaz-ağa” mahallesi mektebini bitirmiş on şakirdin imtihan meclisi oldu. 10-13 yaşlarında çocuqlar türkçe oquvdan, yazıdan, tacvit ile telâvit Qur'an, sarf-türki ve arabiden, hisaptan, tarih-islâm ve ilmi-haldan güzel cevaplar verdiler.

(“Terciman”, 1914 iyun 2)

Bursalı Mehmet Tahir (1861-1925) ve kendisiniñ «Osmanlılar Zamanında Yetişken Qırım müellifleri» eseri (*eserniñ dünya yüzü körmesiniñ 80-ci yıldönümü münasebeti ile*)

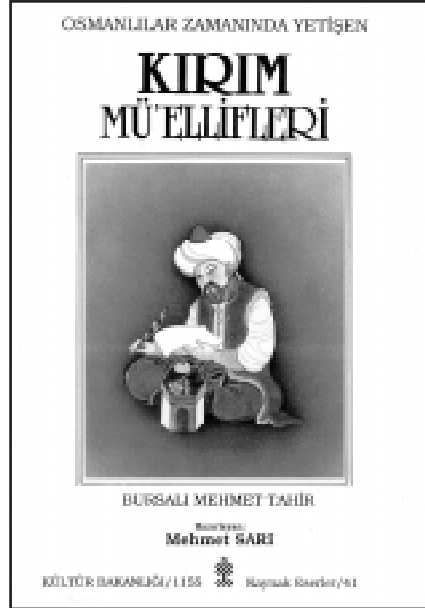
Aşağıda çoq qısqa bir özet ile tanıtılacaq eser qırımtatar edebiyatşınaslığı tarihinde ayrıca bir yerge sahiptir. Bu eser qırımtatar ortaçağ edebiyatı tarihi üzerine yapılgan ve tam manada ilmiy araştırmaların mahsulı sayılacaq çoq sınırlı çalışmaların arasında pek çoq baqımdan emsalsiz bir örneki teşkil etmektedir. Onuñ ehemmiyeti bügünge qadar qorunıp kelmekte ve, hiç şubhesiz ki, daha çoq zaman qorunacaqtır.

Eserniñ adı “İdare-i Osmaniyye Zamanında Yetişen Qırım Müellifleri” (“Osmanlılar Zamanında Yetişken Qırım Müellifleri”) dir ve o, osmanlı

bio-bibliografya alimleriniñ meşhurlarından Bursalı Mehmed Tahirniñ (1861-1925) qalemine ait olup, 1919 senesi ilk olaraq ayrı kitap şeklinde dünya yüzü körgendir. Böylece, eser bu sene kendi 80 yıllığını yaşamaqtadır. Bu hadise bütün qırımtatar edebiyatşınaslığı tarihiniñ de mutlaqa añılacaq bir vaqiası olaraq körölmektedir. Aşağıdaki maqaleni de bizim Bursalı Mehmed Tahirniñ çoq degerli şahsiyeti ve hizmetleri ögündeki şerefli borc ve şükranlarımızniñ bir ifadesi olarak tanımaq mümkündür.

Eserniñ müellifi - Bursalı Mehmet Tahir Bey - bütün hayatını Türklükniñ ilim, fikir ve sanatta yetiştirdigini araştırıp tanıtmaga adağan ve bir devir “Türklerniñ eñ büyük kitabiyat alimi”, “Osmanlıların yekâne kitabiyat mütchassısı” olarak añılğan bir insandır. Türk kültürü tarihine o ilk evvelâ tam yüz yıl ögüne üzerinde araştırmalar

başlatılğan ve misline çoq siyrek rastkelingen “Osmanlı Müellifleri” adlı mühteşem çalışması ile kirgendir (3 cılt, basqı: İstanbul, 1915-1924 ss. arasında).

Yazımızniñ mevzusu olğan “İdare-i Osmaniyye Zamanında Yetişen Qırım Müellifleri” (“Osmanlılar Zamanında Yetişken Qırım Müellifleri”) adlı eser, işte, şu “Osmanlı Müellifleri” eserindeki Qırımlı qalem erbabına dair maddelerniñ bir arağa ketirilmesi neticesinde meydana kelgen ve bir nev’i “mahalliy araştırma” karakterini taşığan bir eserdir.

Şunu da hemen bildirmelimiz

ki, qırımtatar ortaçağ edebiyatı tarihi mevzulı çoq sınırlı sayıdaki araştırmaların arasında seçkin bir mevqige sahip olğan bu eser, maalesef, birinci basqısından (1918-1919) soñraki 80 yıllıq bir devir içinde qırımtatarların yaşadığı sabıq Sovyet Devleti sınırları içerisinde hiç bir araştırmacı tarafından ilim alemine çıkarılıp tanıtılmadı ve bu yüzden, tabiydir ki, kendisinden faydalanılmadı¹. Qırımnıñ tışında ise, ilk başta - Türkiye Cümhuriyetinde, bir sıra tarihçi ve edebiyatçıların tarafından Qırım Edebiyatı üzerine yazılğan maqalelerinde Bursalı Mehmed Tahir mutlaqa añıldı ve söz mevzusu eserinden az-çoq istifade etildi. (Misal olaraq degerli tarihçimiz A.Z. Soysalın (1905, Qırım-1983, Türkiye) “Emel” dergisinde bastırğan “Qırımda Yetişken Büyükle” başlıklı

¹ Diqqat çekici bir husus ki, ne Abdulla Latif-zade, ne Hamdi Geray Bay, ne de Bekir Çoban-zade ile Agatangel Krımskiy kendi araştırmalarında Bursalını añmamışlar.

maqaleler serisini köstermek mümkün (“Emel”, 12-7, 19, 23, 40, 48, 50, 53, 63(1961-71)).

1990 senesi Ankarada eserniñ “Osmanlı Zamanında Yetişen Qırım Müellifleri” başlığı altında yañı - latin harfli - basqısı kerçekleştirildi. Bu basqınıñ nüshaları Qırımğa da götürildi. Artıq Qırımda da kendisine belli bir meraq ve alâqa kösterilmektedir. Bu maqale de şu alâqanıñ bir örneğidir ki, eserniñ ayrı kitap şeklinde neşir olunmasınıñ 80 yıllığına bağışlanğandır.

Bursalı Mehmed Tahirniñ çoq zengin mündericeli ve fedakâr hayatı ile faaliyetini ilerideki maqalelerniñ birine bıraqp, doğrudan-doğru onuñ eseriniñ tahliline keçmek isterdik.

Faqat “Qırımlı Müellifleri” Mehmed Tahirniñ ana eseri olğan “Osmanlı Müellifleri”niñ hususiy bir özeti olduğından dolayı, onuñ şu esas eseri haqqında bir qaç söz söylemek yerinde olacaqtır.

“Osmanlı Müellifleri” Bursalınıñ bütün şuurlu ömrü devamında bio-bibliografya sahalarında yapılgan ve Osmanlı tarihinde misli bulunmağan araştırmalarıñ mahsulı ve hulâsasıdır. Bu eserni ilkin tâ 1896 senesi “Türkleriñ Ulûm ve Fünûna Hizmetleri” adlı kitabını hazırlar eken, burada elge aldığı Türkistan ve İran sahaları Türklüğinden soñra, bunuñ devamı ve tamamlayıcısı olmaq üzere Osmanlı Türkleriniñ de müellif ve eserleri ile bu yoldaki hizmetlerini kösterecek bir risalenı tüşünip, çalışmaları kettikçe ilerleyerek, eseri eñ soñunda 1240 sahife hacmine yetkendir. Cenkleşmekten başqa şey bilmez, fikriy ve ilmiy faaliyetten yoqsun bir qavim kibi körülmek istengen Osmanlı (ve tabiy ki - Qırımlı) Türklüğiniñ çeşitli ilim ve kültür sahalarında sayığa kelmez eserler bergen müellifler yetiştirdiği ve küçlü bir kitap medeniyeti hazinesine sahip bulunduğın maddiy deliller ile isbat etme tüşüncesinden hareketle meydana ketirilgen bu araştırma, eser yazğan tüşünce ve sanat adamalarıñ zengin bir bio-bibliografya

ansiklopedisiniñ temelini qoyğandır. Osmanlı Devletiniñ doğuşından (XIII a.) XX yüzyılıñ ilk çerigi soñuna qadar kelgen bir zamannı quşatqan eser, bu devir içinde yetişken 1691 Türk-Tatar müellifiniñ hal tercimesini ve şu müelliflerge ait 20.000-den ziyade eser haqqında bilgi bermektedir.

Bursalı Tahir bu büyük eserni meydana ketirebilmek için bulunduğı memuriyetleriniñ bergen imkânları ile faydalanırken, başta Rumelide (Türkiyeniñ Avropadaki kısmı) Manastır, Kosova ve Selânikten başlayaraq, daha sonra Aydın, İzmir, Manisa, Bursa, Konya ve, nihayet, İstanbul kütüphanelerini dolaşıp, anda bulunğan eserlerni bir-bir elden keçirgendir. Ayrıca Rıza Paşa, Ali Emiri, Halis Efendi, İbnülemin Mahmud Kemal kibi büyük kitap meraklılarıñ seçkin hususiy kütüphanelerinden faydalanğanından soñra, diger ketemegen yerlerindeki eserler haqqında da mektüplaşma yolu ile bilgi elde etmege çalıştı. Böylesine adları belli olmağan nice müellifler ve varlıqları bilinmegen eserler meydana çıkarıldı.

Esas itibarı ile üzerindeki iş 1914 senesi bitken eserniñ üç cildi 1915-1924 seneleri arasında İstanbulda basılğandır. “İdare-i Osmaniyye Zamanında Yetişen Qırım müellifleri (“Osmanlılar Zamanında Yetişen Qırım Müellifleri”), işte, Bursalınıñ şu ana eserindeki Qırım asıllı müelliflerge dair maqalelerniñ toplu surette bir arağa ketirilmesi neticesinde meydana kelgen bir cıyıntıqtır.

“Osmanlı Müellifleri”niñ 1-nci cildi 1915 yılında matbaadan çıqqan olsa, kelecik 1916 senesi “Qırımlı Müellifleri” de tertiplenip hazırlanğan ediler. Eki yıl soñra İstanbulda neşrolunğan “Qırım Mecmuası”² sahifelerinde yer alıp, olar da dünya yüzünü kördiler (N16(1918), 17(1919)). Eserniñ yayımlanışı qırımtatar çevresi tarafından büyük

² “Qırım Mecmuası” - 1918-19 yılları İstanbulda Bağçasaraylı Süleyman Sudi’niñ tarafından 15 künde bir çıkarılğan dergidir. “Qırım mecmuası”niñ toplam 23 sayısı çıktı.

heyecanlılıq ilə qarşılandı. Az bir müddət sonra, aynı şu 1919-cı yılı, eser ayrı risale şəklinə ketirilib, Kitaphane-i Sudi tərəfindən İstanbulda Matbaa-yı Orhaniyyede basıldı (arap hərflə basqı).

Şimdi bizim elimizde olğan nüsha isə - “Qırım Müellifləri”niñ 1990 yılında kerçekleştirilgen ikinci, latın hərflə basqısınıñ nüshasıdır. (Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri /Hazırlayan: Mehmet Sarı. - Ankara: Ğaye Matbaası, 1990).

Eserni bu neşirge hazırlağan sayın Mehmet Sarı “Qırım Müellifləri”ni şöyle tanıtmaktadır: “Bu eser, yazarnıñ “Osmanlı Müellifleri” adlı eseri qadar ehemmiyyətli olup, araştırmacılar içün birinci derecedeki müracaat qaynaqlarındandır. Mehmet Tahir Bey, pek çox kitab tarayaraq meydana ketirgen bu qiymətli eserini Meşayih (Şeyhler - N.A.), Ulemâ (Alimler), Şu’ârâ (Şairler), Müverrihin (Tarihçiler), Etıbbâ (Hekimler) ve Riyâziyyun (Matematikler) olmaq üzere altı ana başlıqqa ayırğan ve 44 müellifniñ hal tercimesini ve eserlerini bu başlıqlar altında bergendir. Ayrıca eserde üç yüz yıldan ziyade Osmanlı idaresinde bulunğan Qırımniñ bu seçkin şahsiyetlerinden bahsetilirken 130 çivarında şahıs, bir o qadar kitab ve 100 çivarında yerleşim yeriniñ adı keçmektedir. Bu da köstermektedir ki, hacim bakımından küçük sayılabilecek “Qırım Müellifleri”, muhteva bakımından çox zengindir” (“Qırım Müellifleri”, 1990, s. V (“Önsöz”)).

Mehmet Sarıniñ tanıtımına aşağıdaki şu bilgileri qoşmaq mümkündür:

1) Söz mevzusu eserindeki bazı maddelerniñ içinde şu maddelernin esas mevzusu ilə alâqalı veya alaqsız olaraq bir-eki satırlıq bilgiler ile hal tercimeleri, faaliyetleri ve eserleri ile daha bir qaç qalem sahibiniñ tanıtılğanını köz ögüne alsaq, eserde taqdim etilgen müelliflerniñ sayısını 51-ge arttırmak kerekir.

2) Zaman bakımından, eser muazzam bir devirni qaplamaqtadır. Eñ eski tarih olaraq - H.730-M.1329/30 yılı - qıraat ilmi’niñ (Qur’an-ı Kerimni oquma sanâtı ve ilmi) mütehassısı olğan Qırım asıllı (Eski Qırım (?)) Emir biñ Osman Sufi’niñ ölüm tarihi kösterilgendir. (Bu zatniñ doğması, añaşıla, XIII asırniñ ortalarına aittir). Eñ yuqarı tarih -1327/1909 senesidir.

3) 51 müellifniñ qaleminden çıqqan ve adları kösterilgen eserlerniñ sayısı- 106-dır. Bu yerde şunu qayd etmelimiz ki, bu sayığa kirsetilmeyip qalğan:

- a) mektubat (mektüpler) ve yazışma mahsulı;
- b) yazılğanları haqqında bilgi mevcüt olğan, lâkin bugünge qadar elimizge keçmeyen eserler;
- c) “Divan” haline ketirilmegen, kitapta çox az miqdarda, sadece misal olaraq berilgen nazım örnekleri sahipleriniñ bütün şiiri külliyyatları ve saire. Çoq basit tahminler ile bu şiir hazinesiniñ kölemini on biñlerce beyit teşkil etmektedir. Sadece Rezmîy Bahadır Gerayniñ (ö. 1641) Divan oluştıracaq qadar miqdarda olğan ve çeşitli İstanbul kütüphanelerinde ayrı-ayrı saqlanğan ğazelleri köz ögüne alınır, yuqarıdaki fikirniñ isbatına lüzum qalmaycaq.

Eñ azdan, şu 106 eser bile, şekil ve muhteva bakımından muhteşem ve her türlü ifadeni açız bıraqaçaq kültür hazinesini arz etmektedir. İçindeki örnekler - aqlıy ve naqlıy (Tefsir, Hadis, Fıqıh, Kelâm, Aqaid, Tasavvuf, Tarih, Edebiyat, Ahlâq ve saire) ilimleriniñ çeşitli dallarında yazılğan eserlerdir: Qur’an-ı Kerim Tefsirleri; yorumlayıcı mahiyetteki çeşitli şerh, haşiye, talıqat türlü eserler; tasavvufiy risaleler; tasnif ve tercime eserler; tarih, tarihçe, sefaret-name ve tarihiy nesirniñ diger türlerinde yazılğan eserler; “Divan” ve “Divançeler” ve saire. Bular Qırım Türk-Tatarlarınıñ fikir ve kültür hayatındaki faaliyetleriniñ maddiy şahit ve delilleri demek olğan nümünelerdir, bizim misline siyrek rastkelingen mirasımızdır.

4) Coğrafiya bəqımından da Qırımlı alim ve ediplərinin yerləşmə və faaliyyətdə bulunma haritası çox genişdir və həm mərkəzi, həm Osmanlı Devletinin uzaq bölgələrdəki çeşitli şəhər və qasabalarını qaplamaqdadır. Buların başlıcaları (Qırım Hanlığı tışında): İstanbul, Bursa, Edirne, Konya, Amasya, Kastamonu, Sivas, Sinop; Mekke-i Mükərreme, Medine-i Münevvere, Qudüs-ı Şərif, Qahirə, Şam; Filibe; Sofya, Bosna; yəni bugünkü Ukrayna, Türkiyə, Romanya, Bulğaristan, Yugoslaviya, Suriyə, Mısır, Saudi Arabistan, İzrail və ilh. memleketlərinin topraqlarındakı yerləşim nöqtələridir).

5) Eserdə adları keçən Qırım müəlliflərinin Qırım Hanlığı və ümumən Osmanlı Devletinin çeşitli yüksək məqamlarında yer almaqta edirlər. Buların arasında 4 Qırım Hanı: Bora II Gəzi Geray (1554-1607); Rezmî I Bəhədir Geray (ö. 1640/41); II Məhli Geray (ö. 1739/40); Hacı I Səlim Geray (1634-1704); eki Han-zadə: Halim Geray (1772-1823/24) və Şəhbəz Geray (1795/96-1836/37) Sultanlar; Kefe müftiləri: Baba Qüşî Abdurrahman (1575/76), Şeyh Afifeddin Abdullah (ö. 1640?); Şərif Musa (1583-1644); Ebü'l-Bəqa Mühibüddin Eyyüb (ö. 1682); efəndilər; məşhur şeyhlər - çeşitli təriqət başlıqları: İbrahim bin Haq-Məhmət ("Tatar Şeyhi", ö. 1592/93); Səlim Baba (ö. 1756/57), Haydar-zadə Muhammed Feyzi (ö. 1645/46); Ahmed, ("Tatar", ö. 1743/44) efəndilər və digərləri; tanınan müderris və alimlər: Mevlâna Seyyid Ahmed bin Abdullah (ö. 1474 / 75); Hüseyn Kefevi (ö. 1601/02); Ferruh İsmail (ö. 1840), Miralay Qırımiy Aziz İdris Bəy (ö. 1878) efəndilər və digər dəyərli mütəhəssislər.

Ayrıca diqqət çəkən isimlər - Osmanlı Devleti Qapudan-ı Deryası (Admiralı) məqamına yüksələn Abdullah Ramiz Paşa (ö. 1813); Osmanlı İmperatorluğunun İngiltərədəki Rəsmi Elçisi Ferruh

İsmail efəndi (ö. 1640) və digər yüksək vəzifəli şahıslar.

Bütün buların həyat ilə fəaliyyətləri qırımtatarlarının çeşitli idarə, dini, ilmi, umukültür və ədəbi sahələrində köstərdikləri istidat və gəyret nümunələri olub, bizlər üçün bir iftihar məvzusu təşkil etməkdədir. Bizim şərəfli borcumuz - buların olduqca ətraflı şəkildə öyrənib ələməyə təqdim etməkdir. Dərgimiznin kelecək sanlarında Bursalı Məhməd Tahirinin şəxsiyyəti və "Qırımlı Müəllifləri" əsərində adları anılğan alim və ediplər haqqında bir sıra məqalələr yayınlamaq niyyətimiz bərdır.

1. Diqqət çəkici bir nöqtə ki, nə Hamdi Geray Bəy ("Qırım Ədəbiyatına Bir Bəqış" tədqiqatı (1926)), nə Abdulla Latif-zadə ("Qırımtatar Ədəbiyatının Soñ Devri Haqqında" məqaləsi (1927)), nə də Bəkir Çoban-zadə ("Qırımtatar Ədəbiyatının Soñki Devri" məruzəsi (1928)) ilə Ağatəngəl Kırımskiy ("Qırımtatarlarının Ədəbiyatı" əsəri (1930)) kəndi tədqiqatlarında Bursalını niçündür anmamaqdadırlar. Əlimizdə bulunğan məlumatqa kərə, Bursalının çalışmaları ilə məraqlanğan ilk qırımlılardan kərəmli siyaset adamı, təriqçi və ədibimiz Abləkim Hilmiy (Arif-zadə, 1881-1947) olğandır. Kəndisinin tərəfindən əkinci basqısı kərəçləştirilən (İstanbul, 1911) Halim Geray Sultannın (1772-1823) "Gülbün-i Hanan" əsərinin ilâvəsində Məhməd Tahirinin külliyyatından bir qəç qırımlığa dair qısqa təqdimat yazılarına rastkələmiz.

Nariman Abdülvahap.

Faydalanılğan ədəbiyyat:

1. Akün, Ömər Fəruk. Bursalı Məhməd Təhər (1861-1925). / İslâm Ansiklopedisi, c.6. - İstanbul, 1992. [s.452 - 461]
2. Bursalı Məhməd Təhər. Osmanlılar Zamanında Yetisen Qırım Müəllifləri /Haz.: Məhməd Sarı. - Ankara: Gəy Matbaası, 1990

Amet Özenbaşlının edebiy faaliyeti

Tarafımızdan bulunğan malümatlarğa köre, Amet Özenbaşlının yazıcılıqqa atılğan ilk adımı Odessadaki universitetniñ tibbiyet fakültetinde oquğan vaqıtından başlana. 1914 senesiniñ küzünde aynı universitetde oquğan Bekir Çobanzade, Halil Çapçaqçı, Mehmetcan Yenileyev, Abdülğafar Çoraqayev, Cemil Murtazayev, Mehmet Umerov kibi arqadaşlarına qoşulıp “Terciman” gazetasına yazğan mektübünde: “Genç yürekler, genç qalemler - biz, Qırım müsülmanlarınıñ inqiraz yoluna düşdikçe teesüf idiyurız” (1) - kibi sözlerni ifade etkendir ki, “genç qalemler” ibaresi ve parçanıñ başında “Gençlerimizde yazı havası” serlevhası, nasıl olsa da, fikirimizniñ isbatına çalışmaqdadırlar.

“Terciman”nıñ 1915 ve 1916 senelerde neşir olunğan tolu nushalarını öğrenmege qısmet olmadı ise de, bu yerde Özenbaşlının çeşit meselelerge bağışlanğan parçaları bulunğanına eminligimiz bar. Şöyle ki, 1917 senesi Aqmescitte endi ayrı (63 sahifeli) kitapçe şeklinde onuñ “Yıqıntılar astında” adlı pyesasını neşir oluna. Bügünde ziyalılarımızniñ çoqusına belli olmağan bu eser, Moskvadaki Merkeziy kütüphanede (БГ - 4241) şifri altında bulunmaqta.

Pyesa neşir olunmazdan evel Ayvazovniñ şerefli “Millet” gazetasında böyle haber berilgen edi: “Bu künlerde Amet-efendi Özenbaşlının qırımtatar

turmuşına ait açıq lisanle yazılmış “Yıqıntılar astında” namlı eseri tab olup çıqacaqtır”.(2)

Bu yerde “açıq lisanle yazılmış” - degen sözlerge ayrıca diqqat etmeli ki, müellifniñ soñundan yazılğan bütün siyasiy ve edebiy parçaları kıyas etilmez derecede ince ve nefis obrazlar ile süslengendirler.

“Yıqıntılar astında” pyesasını onyıllarca toqunılmağan alda kütüphane raflarında yatqanını añdıq. Onu alıp oqumağa ne çare ve ne de qısmet olmadı. Amma öğrenenimiz kibi, o zamanda da milliy matbaamızda pyesa hususunda mahsus bilgiler ve tedqiqatlar körünmedi. Yalnız eñ başında, eser neşirden çıqqan soñ, onuñ müellifi ve mundericesi hususunda, çoq az olsa da, “Golos tatar” gazetasında böyle haber berildi: “Amet-efendi Özenbaşlının yañı kitabı matbaa yüzünü kördi. Müellifniñ bu birinci kitabıdır. Kitapnıñ serlevhası “Yıqıntılar astında” olup, bu yerde qırımtatarlarınñ turmuş levhası çoq aydın ve zengin renkler ile berilip, şu cümlede dağ túbündeki evçiklerde esir tüşken kibi, durumda bulunğan qırım qadınıniñ mahzun hayatı kösterilmekte. Pyesani yazğan yaş müellifni selâmlap, oña doğmuş edebiyatı üzerindeki çalışmalarında icadiy muvaffaqiyetler tileymiz”. (Rusçadan tercime - İ.K.) (3).

Amet Özenbaşlı sovyetler zamanında Totayköy hocalar tehnikumınıñ müdiri, soñra Maliye Naziriniñ muavini olsa da, kendi hekimlik zenaatını bıraxmadı. “Yeñi dünya” gazetasınıñ 1927 senesi noyabr 4-te çıqqan nüshasında onuñ böyle şahsiy bir ilâmı basıla: “Hastahane ordinatorı doktor Amet Özenbaşlı siñir ve yürek hastalarını evde qabul ve tedaviy idiyur. Qabul saatleri sabah alafrança 8-den 9 buçuqqa qadar. Uyleden soñ 4-ten 5 buçuqqa qadar. Aqmescit, Bolşevistskaya (sabıq Troitskaya) soqağı, hane 28”.

Meryem Özenbaşlının bergen haberine köre de, Amet Özenbaşlı 1927 senesi Yanvar 1-den haps olunğanına qadar, yani 1928 senesiniñ aprel 12-ne qadar, Aqmescitteki üçüncü poliklinikada nevropatolog-hekim sıfatında çalışqan edi (4). Hem Amet Özenbaşlının yazılarını öğrengende, onuñ qalem icadınıñ eñ mahsuldar deviri 1925-27 seneleri olğanı körüne. Tamam bu arada matbuatta onuñ “Keçen devrimizge teñqitli bir baqış” (1925), “Qırımtatarlarınñ hicret etmesinde çar hakimiyetiniñ

rölü”(1926, rusça), “Çarlıq hakimiyyetinde Qırım faciası yahut tatar hicretleri”(1926), “Qurultaycılıq ve Oktâbr inqilâbı”(1927), “Amdi Giraybaynıñ soñ şiiiri münasebetile”(1927) kibi ğayet küçlü maqaleleri ve monografiyası neşir olundu.

Ama bediy sözniñ qadrine yetken ve onuñ küçünü güzel añlağan Özenbaşlı ilmiy yahut publitsistik maqaleler yazdığında, qayd etkenimiz kibi, bediy sözniñ dülberligi ve zenginliginden tolu sürette faydalana bildi. Eñ açıq sürette bunu biz “Çarlıq hakimiyyetinde Qırım faciası yahut tatar hicretleri” adlı monografiyasında köremiz. Men bu monografiyanı arap yazısından yañı yazığa çevirip neşirge hazırlarken, bir çoq ümitsizlik, horluq ve zorluqlarnen beraber ayrıca hoşgönüllik, araret, heyecan ve tatlı daqiqalar da keçirdim...

Bediy sözümüzniñ usanmaz muhlisi Amet Özenbaşlı 1927 senesi “Yaş quvvet” gazetasında Amdi Giraybaynıñ “Tatar qızınıñ qara bahtı ve ya anayımniñ közyaşları” nam şiiirini körünce, yüregi tolıp taştı ve körünmez bir büyük küç oña qoluna qalem aldirttı. Çoq keçmeden aynı gazetada Özenbaşlınıñ “Amdi Giraybaynıñ soñ şiiiri münasebetile” adlı soñ derece mükemmel ve büyük şairimizniñ şiiiri kibi, hiç tüşünü ve ehemiyetini eksiltmegen klassik bir maqalesi basıldı. Asriy edebiyatqa qıymet kesip, bediy icatnıñ mahiyetini añlataraq, maqalesini böyle başlay: “Amdi Giraybay arqadaşımıznıñ “Tatar qızınıñ qara bahtı ve ya anayımniñ közyaşları” nam şiiirleri bazı matbaa nuqsanlarından sarfinazar (istisna - İ.K.), bizim edebiyatımıznıñ yıldızsız ufuğında, haqiqaten, köze çarpan bir yıldız kibi parıldayıp çıqtı. Soñ vaqıtlarda Qırım matbuatında çıqmış olan bir sıra qafiyeli satırların içinde şiiir ve sanayı-nefise ile alıp-verecek parçaların pek az olduğunu teslim itmeyecek şiiir ve edebiyat erbabı bulunmayacağına eminiz. Çünki satırların soñları qafiyeli bağlanmaqla şiiir olması iqtiza itmedigi artıq her kesçe teslim olunmuş bir haqiqattır. Diger taraftan, qafiyesiz olsa bile, kendisinde şiiiriyet bulunırsa, şiiir daima kendisini kösterip turduğı da bellidir. Nitekim, künlerden bir kün bir alimin küçük çocuğını balqurt ısırmış, çocuk ağlayaraq, babasına kelip: “Babaçığım, parmağıma altın sarılı, türkü yırlayan bir ufaq qurtçuq uçıp qondı, soñra parmağım ağırmaya başladı” - demesile, alim: “Vallahi, oğlum şiiir söyledi” - demiştir ki, çoq doğrudır. Evet, şiiiri şiiir yapan onuñ qafiyesinden ziyade mana ve ifadesidir”. (5)

Amet Özenbaşlı bu maqalesindeki ilmiy ve

edebiy tesbitleri ile bediy edebiyatımıznıñ şekillenmesi ve inkişaf etmesine büyükten büyük hisse qoşqandır.

Zanımızca, şu vaqıtları Özenbaşlınıñ kendisi de bediy eser yaratmağa ve o devirdeki belli yazıcılarımız ile qalem küçünen ölçeşmege taqat bulğan edi. Lâkin çoq yazıq ki, tamam şu aylar içinde GPU hadimleri tarafından haps etilip, çoq seneler devamında qaranlıqar içinde ğayıp olğandır...

Onlarnen seneler keçti... Lâkin, haqiqaten, Yüce Allahnıñ insanğa bergen istidat küçünü söndürmek qıyın eken. 1954 senesi türmede bulunırken, Özenbaşlınıñ bediy icatqa avesligi yañıdan uyanıp, yavaş-yavaş canlanmağa başlay. Sovyetler kontslageriniñ dehşetli ve müthiş durumu içinde can çekişirken, qolundan keçken bir takım türme hastahanesiniñ bülletenlerini topla, şu senesi noyabr 8-de çatlama ayaz ve accı yelniñ uvultısı içinde Qırımniñ eski levhalarını canlandırğan bir roman yazmağa tutundu. Haqiqaten, sağlığı soñ derecede ipranğan, acız, acınacaq ve ğarip bir qırımtatarımız, Vatan ve Millet mücahidimiz 62 yaşında eken, istidadını soñ defa sınamaq için ruhun metanetine bağlandı...

“Tatar barmı?” - dep kim soray?” serlevhasinen başlanğan roman, çoq planlı ve bir qaç süjet yolaqlarından ibaret olmasına maqsat edinile. Soñundan, bazı parçaların adlandırılmasına köre, sadeleştirilip “Dünümüzün canlı levhaları” kibi şeklini ala ve müellifniñ edingen maqsadına daha uyğun, daha elverişli yapıla.

Romandaki vaqialar esasen XIX asırnıñ soñunda olup keçe. Añlaşılanına köre, Özenbaşlı qırımtatar yaşayışınıñ eñ qoyu yerlerinden levhalar yaratıp, olarnı Qırımniñ turmuş tabiyesinden çıqqan bir ğaye ile bağlaycaq edi. Şunuñ için biz şu parçalarını neşirge hazırlağan vaqıtta “Dünümüzün canlı levhaları” serlevhasını romannıñ umumiy adı sıfatında aldıq.

Romannıñ baş qahramanı Ahtem adlı bir tuccardır. Onuñ kündelik hayatı tasvir olunırken, közümüz ögünde halqımıznıñ turmuş, ananeleri, adetleri, kiyimleri, savut-sabalrı ve işleri canlana. Birinci parçası bir giriş söz şeklini alıp, Qırım halqı ve onuñ yaşayışı hususunda umumiy anlatmalar berile. Özenbaşlı böyle yaza: “Qırımlılar öz arasında kendi adetlerine ve ata-dedelerinden qalma

yaşayışına soñ derece riayet ettiği kibi, mında yaşağan rumlar, qaraimler, ehudiler, nemseler, ermeniler ve diger milletler ile de ğayet dostane yaşar, onlarle qomşulıq eter ve onlarnıñ dostluğın ve muhabbetini qazanırediler. Qırımınñ yerli halqı sırasına keçken bu lamboz-ağalar, dellâl-yusuflar, terzi-moşular, qalpaqçı-aronlar, qavaf-pavlolar, babacan-şorbacılar, qaraqaş-ağalar, bazirgân-karapetler de tatar halqını sever, tatar toylarında bulunır, tatar avarlarına oynar, şabaş berir, tatarca qonuşır ve böylelikle, dost bir hayat keçirir ediler”. (6)

Romannıñ bütün parçalarını bağlağan esas ve çoq sade bir ğaye, zanımızca, şundan ibarettir: bir insan digerine eyilik yapsa, Yüce Allah da onuñ yolunu açar, eyiligine eyilik qaytarır, yaşayışını mutlu eter. Amma bir insan digerine nisbeten yamanlıq, hıyanetlik yapsa, işini yamanlıqqa yorasa, bir kün kelir, kendisi de yamanlıqqa, hayırsızlıqqa oğrar. Hem Özenbaşlınıñ eminligine köre, eyilik, arqadaşlıq, babalıq, hayırlılıq yapmaq qırımıttatarnıñ tamırında, qanında ve yaşayışlarınıñ tabiyesinde bardır. Özenbaşlı qırımıttatarnıñ tek bir tabaqasını, yani qavetutarnıñ vasıflarını añlataraq böyle yaza: “Baba yigitlerniñ öğütlerinde temelli bir terbiye, halq ile körüşmelerinde büyük bir insaniyet ve müdana (minnetdarlıq - İ.K.), her kesniñ bavını tapa bilmek istidadı, lâzim yerinde kösterilecek yardımını yapa bilmek kibi sıfatlar ve onlarnı haqiqiy manasında medeniy adamlar sırasında saydırı edi”. (c.217).

Eserdeki baş qahramannıñ hayatı da mezkür prinsip sınavından keçer. Müsülmanca güzel bir terbiye körgen Ahtem-efendi emindir ki, o ne qadar eyilik yapsa, ne qadar algış qazansa, o qadar da işleri yürüşir, ömüriniñ esnasında Kebir Allahnıñ keremi ve inayeti artar. Hem öyle de ola. Alil anasına köstergen sevgisi ve ihtiramı sayesinde onuñ algışını qazanğan Ahtemniñ qısqa bir devir içinde yaşayış túbü-temelinden deñişe, o büyük servetniñ sahibi ola. Amma Ahtem-efendi qazanğan serveti ile yalınız özünü degil, etrafındaki muhtac insanlarnıñ da yaşayışını mutlu ve bahtiyar ete.

Eyilik köstermek prinsipine daima riayet etken Ahtem-efendi, bir defa yañılıp, kerek olmağan yerde iylekârane yazılğan bir şikâyetnamege, zoraki olsa da, imzasını çekip, genç insanınñ taqdirine havf doğura. Lâkin çoq vaqıt keçmeden onuñ “qarşılığını” ala, yani kendisiniñ tükânında terbiyesiz bir rus zadekânı apansızdan Ahtemni yürek sızlatıcı bir haqaretke oğrata... Bundan soñ, eyilik yapmaq

prinsipi baş qahramannıñ şuurında daha da ziyade qaviyleşe.

Soñki levhalarda Ahtemni biz Acı-Ahtem sıfatında köremiz ve endi bayağı yaşına yetken ve acılıqqa barıp kelgeni içün adına “Acı” kelimesi qoşulğan Ahtemni, kendi hayat umdesini devam ettirgeniniñ şaati olamız. Onuñ evinde çalışqan Seit ve Bedriye adlı yaşlar bir-birine muhabbet beslegenlerini körüp, kendisine bir baba vazifesini ala ve yaşlarnıñ aile qurmasında yardımlarda buluna.

Ebet, Acı-Ahtemniñ eyiliklerini, babalığını ve yardımlarını halq unutmadı. Vaqıtı kelip ömürü üzülgende, bütün şehir halqı ağlaya-sızlaya, hızmetlerine secdeler ve ihtiramlarle mezarına ozğardılar. Ve Amet Özenbaşlı parçanıñ soñ cümlesinde yazğanı kibi, Acı-Ahtemniñ taşlap kittiği hayratı daha uzun seneler öksüzlerini quvandırıp turğanı ve bıraqup kittiği çıraqları, şagirtleri yarım asırdan ziyade bir müddet onu rahmetle yad ettiler...

Amet Özenbaşlı böyle parçalardan ibaret, halqımıznıñ eski yaşayışını köstergen ve adını tarihlerde saqlatqan büyük bir roman-epopeya yazmağa belsengen edi. Lâkin çoq yazıq ki, maqsat edingen şeyiniñ soñuna yetkizip olamadı. Sovyet kontslagerlerinde sağlığını büs-bütün ipratqan edibimiz 1958 sensi dekabr 4-te ecel yastığına yattı...

Ama Amet Özenbaşlınıñ yazıp qaldırğan bediy parçaları, milliy edebiyatımıznıñ eñ güzel eserleri sırasında bulunmaqtalar. Hem o, bir edebiyatçı sıfatında bediy yaratıcılığımıznıñ nazariy meselelerini işlenilmesinde, bediy sözümüzniñ inkişafına öz hissesini qoşqandır.

İsmail Hasan-oğlu Kerim

1. Gençlerimizde yazı havesi. “Terciman”, 1914 noyabr 16.

2. İlân. “Millet”, 1917 sentyabr 10.

3. Новая книга. “Голос татар”, 1917 14 октября.

4. Özenbaşлы М. Великий Аллах - да успокоит дух моего родителя. А.Özenbaşlınıñ “Qırım faciası” kitabında, Aqmescit, 1997 (256 s.). №.20.

5. A.Özenbaşlı. Amdi Giraybaynıñ soñ şiiri münasebetile. “Yaş quvvet”, 1927 yanvar 22.

6. A.Özenbaşlı. Dünümüzün canlı levhaları. “Qırım faciası” kitabında. Aqmescit, 1997 (226 s.). C.216 (Romandan misal etip ketirilgen diger parçalar da aynı menbadan alınığandır - İ.K.)

Amet Özenbaşlının yuqarıda añılğan «Lager yazıları»ında bulunğan şeyler arasında «Tatar barmı?» - dep kim soray?» serlevhalı bitmegen epopeyası da bar. Añlağanımızğa köre, müellif qırımtatar yaşayışından çeşit bediy levhalar yaratıp, olarnı bir ğaye ile mantiqiy sürette bağlayaraq, büyük bir eser meydana ketirmege maqsat edingen... Lâkin, çoq yazıq, buña muvafiq olmağan. Arap arifleri ile ğayet ince ve nefis yazılğan bir bediy parçasında: «Başlandı 8 noyabrde 1954 sene» - denile. Amet Özenbaşlı 1958 senesi dekabr 4-te vefat etkenini köz öğüne alsaq, şu icat etmesini arzlağan büyük eserini soñuna yetkizmege yetiştirmegenini köremiz. Diger taraftan, lager şaraitiniñ aciz, acınıq ve ğaripligi, attı yazı qalemleri ve kâğıtlarınıñ fenalığında körüne ki, bazı parçaları lager hastahanesiniñ bülletenlerinde, yazığa hiç kelişmegen adden ziyade ince yahut qalın kâğıtlar uzındedir...

İşte, nasıl da olsa, eserniñ altı qısınıñı raqamlar ile sıralap, hepisini «Dünümüzün canlı levhaları» adinen aldıq. Bu serlevhanı çoqusı parçalara Özenbaşlının özü qoyğandır.

Metninden añaşılğanına köre, tasvir olunğan vaqialar esasen XIX asırınıñ soñ çeriginde olıp keçe. Eserniñ baş qahramanlarından Acı-Ahtem Amet Özenbaşlının ana tarafından soyu olsa, Seid ise - doğmuş babası, halqımızniñ belli erbabı Seid Abdulla Özenbaşlıdır. Ve tarif olunğan vaqialar haqiqatta olıp keçken şeylerdir. Amet Özenbaşlı kendisiniñ qalem kücü ile bu vaqialarğa yañı ömür, «can» berip, acayip bediy varyetimizge çevirgen.

Amet Özenbaşlı

DÜNÜMİZİN CANLI LEVHALARI

Nice yıllardan berli Qara deñizniñ kâ açuvlı ve quturmuş dalğaları, kâ mülâyim bir surette yalılarnı yalağan hoş tolquncığazları Qırım yarımadasını çevre-çetinden daima yayqayıp keledi.

Qışniñ çatlama ayazlarından qurtulıp bahare çıqqan dağlar yeñiden yeşillene, tarlalar aşıq zanları ile tola, bağlar-bağçalar çiçeklerge bürüne ve biraz soñra yetişen meyvalar oñluğı ve ağırlıqları ile túbündeki çatallarnı mayıştıra, sındıra ve közlerini sevindire edi. Küz kelgende ise bu bağçalarnıñ-çayırarnıñ içinde ötken insan davuşları Qırımniñ yaylalarında, çöldeki «qoş» larında mañraşqan qoyunlarnıñ sedası Qırımniñ toprağını sanki canlandıra ve söylendire edi. «Bağ bozumı» zamanı kelip yetkende, Qırımniñ çölleri qara-saban olıp sürülgen, bağlar-bağçalar boşalğan, yalısını da ta insannıñ kemiklerine keçe turğan sisli tumanlar qaplay, sanki yazniñ zevqlı künlerini özğarıp ağlay kibi, tura edi.

Böylece devam etken yıldönümü artıq seneler boyu bir tüste bu tarzda kelip kitmekte edi. Qırımtatarnıñ ömürü de çoqtan berli belli bir qalıpqa tökülgen, olduqça sade bir sürette aqıp kitmekte edi. Balalar eski usul hocalarda, uzun raleler artında yün minderçikleri üstüne tiz çöküp, «Sabaq»larını oquy, namaz şartlarını ezberley. Delikanlıların bir

qısımlı zenaat öğrene, bir kısmı da uzun cübbeler kiyip medreselerde «nasut¹ ve lâhut²» başlap, arapça kitaplarnıñ qara satırları arasında ömürini iprandıra edi. Her küzde toylar başlap, sünnet duaları yapıla, cıyınlar, Mevlüt duaları toplana, «Aziz»-lerde zikirler ola, dervişler «Hay!» çeke, hastalarnı, alillerni alqağa alalar. Tuccarlar mahsullarını Rusiye içine alıp kite, sata para qazana. Bazarlarda tükâncılar, sanat ehli her kün tükânlarını sabah açıp aqşam qapay, evlerine qayta. Aqşamları halqlar qavelerde, eyiliklerde, Mevlüt dualarında yahut qomşularına kechip vaqıt keçire. Sabah namazından çıqqan soñ, qavelerde toplana, yañı haberler diñley... Her kes bundan soñra tükânına yahut tezgâhı başına kite, iş ile meşgul ola edi.

Çağırıcı apaylar qapu-qapudan yürüp, ardı-sırası kesilmegen cıyınlarğa ve eyiliklerge apaylarnı çağırıp yüre, çağırıcı erkekler de bazarnıñ bir başından o bir başına varınca, halqnı çağırıp yüreler...

İşte, böylelikle künden-küne, yıldan-yıla tatar halqınıñ ömürü bir nizamda, bir tertipte devam etip keledi.

Şehirlerde bu tarzda aqıp turğan hayat köylerimizde de daha sade, daha basit edi. Köy halqı yazda ve küzde tarlalarda, çöllerde, bağlarda ve bağçalarda ayvanınıñ ve öz horantasınıñ

¹. Nasut - insanlıq, mahlûqiyyet, insanlıqqa ait şeyler.

². Lâhut - İlahi, Allah ile bağli.

aşaycağını hazırlamaq ile meşgul. Qışqa taba kelgende ise, ekindi üstü ya köyniñ tükâncısı başında yahut yün çekmenlerine sarılıp kimniñ tarlası ne qadar aşıq bergen, kimniñ bostanı ne qadar mahsul yetiştirgen, yahut kimniñ qoyları ne qadar qozu ketirgen ve buña beñzer laqırdılar eşitir, böylelikle, vaqıtlarını keçirir ediler.

Hastalarını «ırımcı» qartlar baqar, loqsa qadınlarını ebe-anaylar alıp barır, çıqıq ve sınıq olsa, sınıq baqqan ustalar «Çırışlar» baqar. Hekimge, hastahanege biñde biri muracaat etmez... Böylelikle, «eceli yetmegen» tirilir, yaşap kiter edi. Lâkin çoqusı da vaqıtsız mezarlarğa ozdurlır, qabristandaki mezar taşlarını yıldan yılğa arttırır ediler.

Qomşularımızdan Gülperi tataniñ bir-biri arqasından üç dane civan qızını, aralarında bir yıl bile keçmeden azbardan tabutlarını çıxarıırken, üzerlerine örtülen bezleri ziynetlemege tırıştığını, Bedreddin ağaniñ deliqlanı oğlunıñ mezarı üzerine, ortasından sınımış bir yaş emen direğiniñ resmini aındırması olduğunu, hiç de unutmamım... Bu yaş ömürler «terleme» (verem) marazından terk-i-dünya ete ediler!

Tabutlarını yaraştırmaqtan, simvolik mezar taşları tiklemeden başqa, kendi ana-baba vazifelerini bilmegen, evlâtlarına evelce, gerekli zamanda, kösterilecek tibbiy yardımını köstermekten bu devirde bir çox babalarımız ve analarımız aciz buluna ediler. Halqımızniñ ögünde yürgenler de bu hususta halqqa nasihat bermekten, asırıñ kösterdiği hastalıqlarınıñ ögünü aluv ve yahut zamanniñ meditsina yardımlarından faydalanuv işinen bibehre (mahrum - İ.K.) ve kâmilen uzaq buluna ediler...

Qırımlılar öz arasında kendi adetlerine ve ata-dedelerinden qalma yaşayışına soñ derece riayet ettiği kibi, mında yaşağan rumlar, qaraimler, ehudiler, nemseler, ermeniler ve diger milletler ile de ğayet dostane yaşar, onlarle qomşulıq eter ve onların dostluğını ve muhabbetini qazanır ediler. Qırımniñ yerli halqı sırasına keçken bu lamboz-ağalar, dellâl-yusuflar, terzi-moşular, qalpaqçı-aronlar, qavaf-pavlolar, babacan-şorbacılar,

qaraqaş-ağalar, bazirgân-karapetler de tatar halqını sever, tatar toylarında bulunır, tatar avarlarına oynar, şabaş berir, tatarca qonuşır ve böylelikle, dost bir hayat keçirir ediler.

Yılda bir kere yaz aylarında olğan «asker-aluv» merasiminde asker çağına kelgen yaşlar askerlik komissiyasına kelip körünir- askerlikten qurtulğanlar feraya-feraya (sevine-sevine - İ.K.) qavelerde, aşhanelerde dostlarını sıylar, askerlikke alınğanlar ise, başlarını sarqıtıp qapıdan çıkar, babasınıñ ve ya ağasınıñ boynuna sarılır, savluqlaşır ve tayin olunğan bölüğine kitip, namuslı bir sürette «slujba»sını eter edi.

Kerek şehir halqı, kerekse şeherge çeşit kerekliilerini tedarik etmekçün kelgen köylüler Qırım şehirleriniñ çoqtan-çok qavehanelerinde, kervan saraylarında toplanır, boş vaqıtlarını keçirir ediler...

Qışta şehirleriniñ qave hayatı olduqça meraqlı bir hayat edi. Qavehanelerde tanışlar-bilişler körüşir, mında şehir haberlerinden başqa Qırımniñ çeşit yerlerinde, türlü köşelerinde olup keçken vaqıalar ayılır, gazetler oqulır, Rusiyeniñ al-evalından, başqa memleketlerde olup keçken hadiselerden haber verilir edi. Kelgen köylüler bu qavehanelerde işleri hususunda hükümet dairelerine arzuhal yazdırmağa adam tapar ediler. Bağcacılar

bağça tımar etmege sezonluq işçiler, çatalcılar tapar, bina yaptıрмаq istegenler-lâzım ustalarını tutar ve daha-daha bunuñ kibi işler hep bu qavelerde becerilir edi. Hem bu qavelerni köçüren sahipler

daima bu şekilde aqıp turmaqta olğan çeşit-türlü halqıñ arasında bulundıqlarından, onlar müşterilerinin çoqusınıñ işlerine saat olurlar ve bir çox hususlarda faydalı tevsiyeler berir, lâzım adamlarını tapar ve tanışları arasında çoqlarına sözünü keçirir, yardım elini uzatır, hayırlı işlerde, yigitçe hareketlerde bulunır ediler.

Qavehane işletenlerin arasında oqur-yazar ve malumatlı zatlar bulunsa da, çoqusı qavetutanlar askerlikten dönmüş «eskadron»lar yahut mahalle qahramanlarından yetişmiş baba-yigitlerden olur edi. Bundan ötrü, bunların çoqusınıñ bilgisi mahdut (sınırlanmış - İ.K.), oquması-yazması naqıs adamlar olur edi. Bunun için bazan qavehane işletenlerin ağızından aşağıda ketirdigimiz şu tarzda sözler eşitmek nadireden değil edi.

Qavehaneniñ adamlarından birinde bir-qaç aydan berli yaşayıp, kendisiniñ doktorluq maruzasını yazıp hazırlamaqta olğan Peterburgdaki Şarq institutına mensüp bir student künlerden bir kün qave sahibi Mennan-ağadan soradı:

- Mennan-ağa! Bu sizin tatar halqıñın her sözün başına bir «m» qoşıp, o sözni bir daha qaytarıp aytmasında nasıl bir mana bar, aceba? Meselâ - «un-mun», «aqça-maqça», «et-met». Bunu nasıl

añlamalı?

Mennan-ağa bunu nasıl añlamaq kerek olğanını tarif etmeden, aciz olduğundan, biraz tüşündikten soñra:

- Onu, Saşa, şay dep köylü-möylüler aytır. Sen oña qulaq asma!

O zaman «Saşa» - dep adlanmış Aleksandr Aleksandroviç İlyin on beş sene soñra, artıq şu institutta professor derecesine kelip, yazdan-yaz kene şu qavehaneni ziyaret etkende, merhum Mennan-ağanıñ «un-mun», «aqça-maqça» sözlerine bergen tarifini hatırlap küler edi.

Faqat şurası var ki, kördigimiz kibi, oquvdan-yazuvdan haberi olmağan şu baba-yigitlerniñ ögütlerinde temelli bir terbiye, halq ile körüşmelerinde büyük insaniyet ve müdara, her kesniñ bavunu tapa bilmek istidatı, lâzım yerinde kösterilecek yardımını yapa bilmek kibi sıfatlar ve onları haqiqiy manasında medeniy adamlar sırasında saydıra edi. Ebet, bunların arasında çox sıralarda merdlik kösteren defalarca kendi yaşayışlarında yigitlik etken az değil edi. Meselâ, bir faqır yigitniñ toyunda qart-ağacılıq etip, onuñ toyunu yaraştırmaq yahut kelin tüşkence, kelin arabası aldına çıqıp asqı asqanların çaresini bularaq, keliñni vaqtında yerine, terekten cıyılmazdan bir qaç kün evel burçaq urıp da bütün mahsulını yerge tökkende, ne yapacağını bilmeyip, şaşırıp qalğan bir meyva bazirgânına yaqın tanışları arasında para toplayıp, gizliden onuñ cebine qoymaq, apansızdan ölgen bir arqadaşınıñ evine-ailesine araba toldurıp, qışlıq aşayacaq erzaqını köndermek, süyrek hastalığına oğrayıp yatqan diger biriniñ ara-sıra varıp hatırını sormaq, onuñ acetlerini eda etmek bir çox qavecilerimizniñ köstere kelgen yigitliklerinden edi...

Çatır-Dağnıñ yüz yıllık ağaçlarına minip de qırımlıniñ bu yaşayışını seyir etken miyav-quşlar öz aralarında bu yaşayışta bir zevq tapa ediler. Qırımnıñ yüksek qayalarında yuva yapıp yaşağan qartallar tatarıniñ bu ömürine suqlana, dünya yüzünde her biri eki yüz yıl yaşağan qarğalar ise: «Qırımlıniñ bu ömürü bizim dedelerimizniñ kününden hep böyle aqıp kelmektedir ve başka türlü olamaz. Yoq!Yoq!!! - dep bağırıp tura ediler.

³. Taraba - ağaçtan yasalğan bir bölme.

Asırlarını biri-birine bağlap yürgen tögerek ay da bulutlar arasından: «Doğrudır, doğrudır», - dep sessiz başını sallap tura edi...

2

Bir hayli zamandan berli her perşenbe küni uyle namazından çıqqan soñ, yipçi Ahtem tükânınıñ tarabasını³ endirip, evine doğru yoner edi. Eriniñ bu nizamını keregi kibi ögrenen onuñ ikinci qadını - Selime sofaniñ yolqapı betteki kenarına eki frenk ocağı yaqıp, biriniñ üstüne dün aqşamdan qalğan sarma saanini oturtqan, ekincisine ise balaban baqır gügümünü suv toldurıp qoyğan. Şatır-şatır qaynağan gügümniñ ateşini eksiltmek için frenk ocağınıñ teneke qapaçığını qapayıp, Selime yolqapunuñ ziline diñlendi. Çoq keçmeden qapu ziliniñ yavaştan çalındığını eşitti. Acele-acele dört basamaq taş merdivenni atlap yolqapunuñ artında bulundu. Sol qolunen demir bekini tutıp, yavaş sesnen: «Sizsizmi?» - dep soradı. Selimeniñ qulağı o qadar saqıt edi ki, o qapudaki eri - Ahtemniñ nefes alışını bile eşite edi. Lâkin, özüniñ soñ derece saqıtlığını ve erine olan hürmetini köstermek için, Selime yolqapunu açarken, her defasında bu sualini tekrarlar ve buña qarşılıq Ahtemniñ: «Aç, menin!» - cevabını aldıqtan soñra, yolqapunuñ bekini tartıp, erini içeri alır edi...

Bu defa da Selime eriniñ şu cevabını alıp, yolqapunu sol qolu ile içeriye doğru açtı. Çünki Selime oñ qolunen daima eriniñ bazardan ketirdigi ev kereklerini qabul etip almağa alışqan edi. Bu defa Ahtem kazmir yavluğına sarıp üç kesek İstanbul sabunu ile yaz mücdesi olan beyaz kiraz ketirgen edi.

Basamaqlardan sarqıp, frenk ocaqları üstünde buv çıkarıp turğan gügümni ve baqır saañni körgende, Ahtem anasını yuvundırmaq için evde artıq her hazırlıq körülgenini añladı. O sofaniñ o bir başına barıp üstündeki bornuzın⁴ çıkarıp çüyge astı. Başındaki qozu terisinden qalpağını da rafqa qoydı. Başındaki bürtükli beyaz taqiye, üstünde mor çuhadan tikilmiş kamzol ve qara elek ortaboylu sohta-sumalaq Ahtemge ayrıca bir şırnıq bere edi.

Ahtem yeñlerini tirseklerine qadar çörmep, ocaq üstünde turğan gügümden baqır qumanlarğa suv almaştırmağa başladı. Sıcaq suv paylaştırrken,

qadını Selime suvuq suv töke edi. Böylelikle, toldurılğan her qumannı avuçları arasında tutıp, Ahtem suvniñ sıcaqlığı derecesini qararlaştırı edi. Bu esnada Selime yarı nazlanıp, yarı öpke tarzında:

- Men Sizge taacip etem. Bu bir tamam apay kişiniñ işini Siz mağa işanmaysız, bunu men özüm de boşatır edim. Siz nafile kendiñizni zametke qoyasñız. Bir qartnıñ arqasını yuvıp, çamaşırını deñiştirmege o qadar mühim bir hizmet olğanmı endi? - dep eriniñ közlerine nazlı-nazlı baqtı. Buña qarşılıq Ahtem:

- Sağ ol, Selime, sen anamnıñ arqasını yuvğan kibi olduñ! Lâkin alil anamnıñ arqasını men öz qolumnen yuvıp, başını tarasam, onuñ çamaşırını deñiştirip temiz yataqta da yuqlatsam, ana alğışını men alam, Selime. Ana alğışı ise büyük şeydir! - kibi sözler ile uzundan-uzun Selimege ana alğışınıñ faziletini anlatıp eglendi. Bundan soñra Selime:

- Özüñiz bilirsiz! - deye cevaplandı ve her ekisi de eki quman ile evge kirdiler.

Evniñ töründe, karyolada mülâyim baqışlı eki köz yastıqlar üstünden kirgenlerge doğru tikildi. Ahtem qumanlarını karyola ögünde hasır üstüne qoyulğan çamaşır legenniñ içine oturtıp, anasına yaqın keldi. Oña her zaman olduğu kibi, tatlı ve ohşayıcı bir ses ile: «Aydıñız, anayım, çamaşırınıñızni deñiştireyik!» - dedi ve beti qoyu qatmerleşken alil anasını hafif bir sürette quçağına alıp, legen ortasındaki alçaq kürsüçik üzerine oturttı.

On-on bir yaşındaki bir qız balanı aındırğan bu nazik vucudın üzerinden uzun keten kölmegini çıkarıp, bir balanıñ arqasını yuvundırır kibi, Ahtem eki ayaqta alil qalmış ihtiyar anasınıñ arqasını İstanbul sabunu ile köpürtip sabunladı. Onuñ bus-bütün çalarmış saçlarını dağıtıp, bütün vucudını başından ayağına qadar eyice eki sabundan keçirdi. Selime bir qolu ile ihtiyara dayama olup, ikinci qolu ile onuñ arqasına sarı cez qumandan talıq suv töke edi.

Ahtem anasınıñ başındaki siyrek çal saçlarını filtiş taraqqen tarayıp, eki örme saç etti. Küçük balalarını yuvundırıldıqta aytısqanı kibi, söylendire-söylendire anasını quru silecekler ile sarıp, arqasını qurutqan soñ, üstüne temiz keten kölmek kiysetti. Soñra onu quçağına alıp temiz yataq yerine

⁴. Bornuz - halat şeklindeki kıyım.

⁵. Damla - bu yerde «paraliç» manasında.

yerleştirdi, yeñi tikilmiş bir pamuq yorğangə sarğan soñ, anası için hazırlanğan saançikten öz qolu ile oña uyle taamini aşattı, ağızını temiz yağbez ile sürtip, ihtiyarını başını yastıqqa dayandıraraq: «Haydı, anayım, endi temiz-temiz yuqlaңыз!» - dep anasının oñ qolunu öpti ve yavaştan pencere perdelerini tüşürüp evden çıqtı...

Ahtemniñ ihtiyar validesi üç yıl evelinde oğradığı damladan⁵ soñ, ayaqlarına basalmadıqtan başqa - oñ qolunu da teprendirmeden aciz edi. Kündenküne onuñ laqırdısı da küç ile añaşıla edi. Bundan sebep Ahtem anasının odasından çıqarken, o zavallınıñ basıq bir ses ile mıdırıdanuvı arasında yalınız: «Özü qaytarsıñ, özü yarıqlatsıñ, balam!» - manasında olan bir hecelemini ferq ete bilgen edi.

Üç seneden berli Ahtem her cumaaqşamı küñü böylece öz qolu ile alil anasının arqasını yuvıp, saçını tarap, çamaşırını deñiştirdiği kibi her Allahnıñ vermiş küñü de sabah, üyle ve aqşam yemegini kendi elile aşatır edi. Ancaq anasını toyurğan soñ, Ahtem, qadını Selimeniñ hazırladığı sofrasına oturıp, taamini eter edi. Selimeniñ defalarca: «Allah-Allah canım, adam! Endi meni ögrenecek olsaңыз, öğrendiңыз. Siz aqşamları aşatıңыз, gündüzleri artıq men de Sizden eksik aşatmaz edim», - kibi öpkelerine, Ahtem şaqə tarzında: «Selime, seniñ maña ne duşmanlığnıñ var ki, men qazanacaq ana alğışımı menden tutıp almağa qast etesiñ?!» - der ve qadını Selimeni cevapsız qaldırır edi. Selime eriniñ oña ana alğışı hususunda aytqan sözlerini saf qalibile diñler ve öz başına qalğanda: «Tövbe, ya Rabbim, tövbe! Biñ kere tövbe! Bundan sekiz ay evel rahmetli Züleyha aptem loqsalıqtan ölgenden soñ, bu anamdan meni istep başlağanda, men adamımın adını bile eşitmek istemezdim. O kelip qapıdan kirgende, men qomşularğa qaçar edim. Albu ise, o benim için hem er, hem qoca, hem yol kösterici bir hoca eken! Ne qadar hata ete ekenim!» - diye tüşünir ve künden-küne qocası Ahtemge besledigi hürmet ve muhabbetiniñ artqanını duyar edi...

* 3 *

Biñ sekiz yuz seksen qaçıncı senesiniñ ağustos ayı ortalarında Bağçasaray şehri pek ziyade qalabalıqlaşqan edi. Şeherniñ bir başından o bir başına qadar uzanıp kitken bazar caddesi boyu

degil yanaşa köylerin arabaları, bunlardan ğayrı Qırımniñ uzaq köşelerinden arabalarına deve yekip kelgen bir çoq müsafirler de Yeñi Mahalleniñ, Tuz-Bazarınıñ, Aşlıq-Bazarınıñ kervan saraylarını ve bir sıra hayli azbarlarını toldurğan ediler.

Kelen müsafirlerin çoqusı bu küñlerde Salaçıq artındaki Uspenskiy monastırde hristianlarınñ büyük bir diniy bayramında iştirak etmek için, müsafirlerin küçük bir qısmı ise bu panayır bayramını seyir etmek niyetle kelgen ediler.

Bağçasaray civarında Uspenskiy monastır qurulğanından berli her yıl bu panayır icra olunıp kelgeninden, Bağçasaraynıñ tükâncıları ve sanat ehli bu küñlerge hazırlanır ve tükânlarını, tezgâhlarını çeşit malları ile toldurır ediler. Çünki Qırımın çeşit yaqlarından kelgen köylüler ev kereklerini ve qaraltı levazimatını şu kelişlerinde tedarik etip kiter ediler. Ahtem de saraçlar (hayışçılar - İ.K.) sırasına sıqışıp küçük tükâncığazını panayırılıq çeşit incelikte ve türlü qalnlıqta üsküliden, yünden, hasırdan, pamuqtan ve başqa metallardan örülgen yipler ile yaraştırğan edi.

Ahtem bugün sabadan berli hep ayaq üstünde kâ divarlarğa asuvlı yip püşküllerini çüylerinden alıp-alıp satmaqta, kâ biri-biri üzerine tizilgen qalın yipler qatalaqlarını köterip, arabalarğa yerleştirmekte. Alış-verişniñ qızğınlığı Ahtemniñ tavını ketire ve o sıqça-sıqça: «Haroş virovka, krepkiy virovka, na sto let virovka!» - diye müşteri toplay edi. Bu esnada bir kenarçıqqa çekilip, Ahtemniñ alış-verişini bir hayli seyir etken soñ, güzel kiyimli eki müsafir ruslar arasında şu sürette söz kete edi: «Siz diqqat ettiñizmi, aceba, şu yip satan adamçığın beştahtası üzerinde eki topraq çölmek tura. Tükannıñ oñ tarafından alıp satqan malınıñ aqçasını yipçi beyaz çölmekke taşlay, sol taraftaki mallardan satılğanınıñ parasını yeşil çölmekke sarqıta. Haydı, kirip bir qaç tutam ince yip alğan olayıq ve yipçiniñ şu sırnı añaşılmaq!»

Şu sözlerni aytqan soyu, üstünde sarı çesuçadan güzel tikilmiş köstümi olan yaltıravuq çızmalı, orta yaşlarında, kesmentik müsafir - Moskvanıñ meşhur ve zengin çuha fabrikacısı Mordvinov edi. Ekincisi uzun boylu, çot saqallı, elli yaşlarındaki müsafir ise Mordvinovın baş kâhyası edi. Her ekisi de selâm verip küleryüzle Ahtemin qolunu aldılar. Mordvinov derhal aşnalıq etip:

- Siz yipten başqa mal satmaysızımı?

- Baba ve dededen biz hep yipçilik etip kelemiz!

Bu aralıq baş kâhya sol divardaki çüylerden çeşit incelikte beş tutam yip, sağ taraftaki duvar túbünden de eki qatalaq qalınca sıcım aldı ve Ahtemden fiyatını sorap, oña beş rublelik altın para tuttırdı. Ahtem beyaz çölmekten altın beşlikni ufaqlatıp bozğan soñ, altınını kisesine sarqıttı. Eki ruble müştərilərgə qaytardı. Eki ruble beyaz çölmekniñ, bir ruble de yeşil çölmekniñ boğazlarına sarqıtıp, rusça: «Allah razı olsun, eyilikke qullanıñız» - dedi. Mordvinov bunu büyük bir diqqatle seyir etken soñ, çehresinde peyda olmuş lâtif bir min ile Ahtemge yaqınlaşıp:

- Bağışlañız, sizge kim deyler?

Ahtem böyle aşınalıqlı bir müsafirge kösterilmesi lâzım bir nezaket ile:

- Mağa Yipçi Ahtem derler!

- Menim familiyam ise Mordvinov! - dep, müsafir kendisini taqdim etken soñ, bu aralıq tükânıñ içi tenhalaşmış olduğundan faydalanıp, sözüne devam eterek - Ahtem, bağışlañız, bu mallar sizin malıñız olduğı halda, sattıñız şeylemin parasını ayrı çölmeklerge toplamañızda ne mana bar, aceba?

Ahtem umumiyetle müştəriləri ile qonuşqanda tatlı sözlü, mülâyim davranğan bir usta edi. Aldığına ve verdigine de pek muqayt bir tucrar edi. Mordvinovniñ şahsiyetini daha bilmese de, onuñ özünü tutuşından yanındaki yoldaşınıñ kendisine köstermekte olduğı hürmetinden, qarşısındaki müsafirniñ adiy bir adam olmadıgını sezdi. Beştahtanıñ yanında setçigezin üzerine töşelgen minderni kösterip qolunı, köksüne qoyaraq:

- Rica eterim, buyur oturıñız! Men büyük bir memnuniyetle sizni meraqlandıran meseleni anlatayım - dedi ve tükânınıñ bosağasına minip, qarşı qaldırımıdaki qavecı Müjdabağa üç parmağını kösterip, qave ısmarladı.

Müsafirler minder üstüne oturıp birer çığar yaqqan ediler. Ahtem tükânıñ bir köşesine dayandırılğan bir adamlıq raleçikni açıp, müsafirleriniñ qarşısına oturdı. Kendisine uzatılğan çığar qutusunıñ qapağını yapıp - teşekkür eterim, içmeyim - dedi ve derhal cartı-curı qazaqçasinen meseleni anlatmağa başladı. Böylelikle, sol divardaki yip bağları onuñ apansızdan ölgen bir

dostunuñ qalğan öksüzlerine emaneti olup, onlar için parasın ayrıca yeşil çölmekke toplandıgını añlattıqta, müsafirler bir-birine baqıştılar.

Bu aralıq Ahtem qavecı Müjdabanıñ elinden uzerinde üç filcan ve üç dane suv ile tolu haneli ıstakancığazları bulunan qave tabağını alıp, beştahtanıñ üstüne qoydı, elini köksüne dayap, müsafirlerine birer tatlı qave taqdim etti. Müsafirlerin her ekisi de buvu çıqıp turğan qave filcanlarından cayrağan taze qave qoqusını qoqlap, tamşana-tamşana qavelerini içmege başladılar. Mordvinov qavesini içerken, yanındaki yoldaşına baqıp:

- Bizim Moskva halqı hep de çay içmege alışqanlar, albuki, böylece ustacasına pişirilgen taze qaveniñ verdigi keyf daha lâtif eken, he?! - dep qavesini büyük bir zevq ile içti, soñra Ahtemge çevirilib, eger, deyim, men sizge Moskvadan bazirgân malı yollasam, onuñ satılmasından elde etecemiz paranı nasıl tüste bir çölmekte toplarsıñız? - dep, şaqa eter kibi, bir sual qoydu.

Ahtem artıq qarşısında bulunan namlı müsafirniñ haqiqatta defalarca şeherniñ tucrarlarından ismini eşitmiş olduğı büyük çuha fabrikacısı - Mordvinov olduğına hüküm etmiş edi. Bunıñ için Ahtem kendisine verilmiş sualge ciddi bir tavur alaraq:

- Rahatsız olmañız, efendim, bir kapık parañızğa varğancek satılğan malnıñ aqçasını tekmi ve vaqıtında teslim alırsıñız.

Fabrikacı kendi malları için Bağçasaray ve onuñ civarı büyük ve bitmez bir bazar olacağını añlağan edi.

Buhgalteriyanıñ ne olduğundan haberi olmağan Ahtemniñ çölmek hesabında ise eñ yüksek buhgalteriyadan sağlam, temiz bir vicdan ile köçürilen «çölmek» hesabını ve Ahtem kibi işançlı bir vasıtanı Mordvinov kibi büyük bir fabrikacı, elbette, elden qaçırmayacaqtı. Ve öyle de oldu. Mordvinov ile onuñ baş kâhyası Ahtemniñ doğru adresini yazıp aldılar..

Soñra sağlıqlaşıp, Ahtemden ayırıldıqlarını ay dönümünde, sentyabrniñ 17-si sabasına, poçtalyon Ahtemge onıñ adına bir vagon bazirgân malı keldigini bildirgen konosament⁶ kâğıtını ketirmişti...

⁶ Konosament - (fr.) yük könderilmesile bağlı anlaşma şartları.

Beklenilmeden başına kelip qonğan bu devletniñ ancaq Büyük Yaratannıñ alil anasınıñ alğışlarına qarşılıq endirdiği bir mükâfat olduğına inanmış Ahtem, derin gönlünden şükürler etip, adeti üzre yine evine doğru alil anasınıñ uylelik taamini aşatmaqçün aylanmıştı.

İşte, böyle tesadüf neticesinde Rusiyeñiñ büyük bir fabrikacısının tam içtimatını qazanmış olan Ahtem, rus qardaşlarımızın hilkatında olan alicenaplıq ve haqiqiy yigitlik sayesinde bir qaç sene içinde Bağçasaray qasabasınıñ parmaqnen kösterilgen bir tüccar kesilmişti...

* 4 *

Ahtemniñ ticareti kün-künden genişley. Moskvadan biri-biri arqasından vagonlar tolusu bazirgân malı kelmekte. Ahtem artıq saraçlar sırasındaki tükânını Tuz-bazarında çevre-çetinde meydan mağazları ve azbarları olğan büyük bir bazirgân tükânına avuştırgan. Etraftaki köylerden kelmekte olan müşteriler için de bu tükânıñ yanaşasında qavehanesi, aşhanesi ve geniş bir hanı olğan balaban bir kervan saray işletip başlağan.

Yeñi yasalıp bitken Moskva-Sevastopol demiryolu bu devirde Qırım bağçacılarına ve zenaat ehline Rusiyeñiñ cenüp şehirlerine de yeñi bazarlar açqan edi. Bu sayede halqıñ qazançı artqanından Bağçasaraynıñ özünde ve havalisinde evelki çit divarlar ve dam töpeli evçikler yerine taş divarları, kiramet töpeli, eki qatlı, cam sofalı binalar, tezgâhlı sanathaneler yasalıp çıqmaqta edi. Ebet, bu devirde Bağçasaray qasabası pek gürdeli olıp başlağan edi. Bütün şehir boyu uzanıp kitken çarşısında eki yaqlap yerleşken sanathaneler ve tüccarlar Bağçasaray civarı ehalisini her hususta temin etkenden soñ, dağ eteklerinde Qaçı, Alma ve Bulğanaq kibi özen boylarındaki köy halqlarınıñ da kiyim ve yiyecek, savut-saba, at-araba taqımları ve saban alâtı ile temin etip turğan bir ticaret merkezi olğan edi. Bağçasaraynıñ Çürük-Suvu boyu uzanğan tabanaları çeşit renklerde sahtiyan çıkarıp tura. Uzun çarşı boyu sıra-sıra uzanğan çilengirler, demirciler, dülgerler, keçeciler, torbacılar, terlikçiler, beşikçiler, karavleciler, toncular, qalpaqçılar, baqırcılar, terziler gece-kündüz turmadan çalışır ve hazırladığı mallarını turmadan satıp turur ediler. Bu ustalar arasında yerleşken ve aralaşqan qaveciler,

aşçılar, attarlar, baqqallar ve bazirgânlar da turmadan işler, qazançlarını arttırıp turur ediler. Böylelikle, teşebbüs bir tüccar için bu devir Bağçasaray şehri ve civarı içinde her hangi bir ticaretni genişletmek için, eñ müsait bir devir edi.

Mordvinov ile tanışılığınıñ ikinci qışında onıñ kâhyası mahsus kelip, Ahtemge şorbacısının davetini ketirdi ve onı Moskvaya alıp varmaq için keldigini bildirdi...

Mordvinov Ahteme pek nadir bir hüsn-ü-qabul kösterdi. Kendi oturduğu evinde Ahtem için ayrıca bir bölme tahsis etip, abdest alması için credit bir çini tas ve dülber cez quman taqdim etti. Mohetdin adında ihtiyar bir qazantatarını oña ayrı aşçısı olaraq kösterdi. Mohetdin abızınıñ oğlu - Şamerdan ise, Ahtemniñ yanına terciman ve qılavuz olaraq tayin olunğan edi. Şamerdan Ahtemge Moskvaniñ çeşit bazarlarını, meşhur köşelerini ve tarihiy mahallelerini kezdirip kösterir, cuma künleri ise onu Bolşaya-Tatarskaya caddesindeki Cuma-Camisine kötürüp ketirir edi. Mordvinovın özü de Ahtemni yanına alıp, Serpuhovo, Pavlovo-Posad ve Moskvaniñ başqa mahallelerinde bulunğan flanel, çuha ve türlü qumaşlar toqulğan fabriklerinde kezdirir edi. Ahtem bu fabriklerinden kendisine keçecek malların saylap ayırır ve sımariş yapar edi. Mordvinov Ahtemniñ bu kelişinde bir sıra Moskva ve Ural tüccarları ile de tanış etti. Uralda kereste hazırlamaqla nam qazanğan bir dostu ile Ahtemni tanış etkende, şaqa tarzında: «Dostum, Ahtem, bu «hazâyin»den alacaq kerestelerniñ aqçasını nasıl tüste çölmekke cıyar ekensiz?» - dep küldü ve «hazâyin»ge Ahtemniñ «çölmek» buhgalteriyasını anlatıp eğlendi.

Bu tanışlıqtan soñ, Bağçasarayğa beş vagon kereste de yüklenip başlağan edi. Kereste Qırım meyvacılarına kerek olğan yaşçık-dıranı, bina kuruluşına keçecek tahta, direk ve yalı boyu tütüncilerine kerek olğan sarıqlar - hep de Ahtemniñ sımarişi üzerine lâzim miqdarda qoyulğan edi. Kendi ticaretine kerek olğan bu kibi mallarınıñ özü ayağına kelmesinde hep de merhum anasınıñ

⁷ Lilenka - rusça: «lineyka». O devirde adam taşığan, üstü açıq faytonimsi araba. Lilenkada adamlar ketişat tarafına yüzü ile doğru degil de, yañbaşlap otura ediler.

⁸ Tren - poyezd

⁹ Çıraq - bu yerde «öğrenici», «şagirt» manasında.

¹⁰ Toru - kırmızı-sarı tüsteki at cınsı.

hayırduası neticesinde uzura kelgenine inana ve onuñ canına hatim oquy edi.

Bir aydan fazla böylelikle, Moskvada müsafir olup, kerek Mordvinovnıñ fabriklerinde ve kerekse diger tüccarlarınñ arasında Ahtem kendi ticarethanesi için bir çoq yeñilikler ve yengillikler ögrenmişti. Ezcümle (esasen - İ.K.), Ahtem kendine, ticaret başına qayttığı kibi, her türlü mal için ayrı-ayrı bölmeler yapmağa qarar vermiş ve Moskva tüccarları ile daima sıqı münasebette bulunmaq kerekligini añlamıştı. Mohetdin abızı ile oğlu Şahmerdannıñ hatırını hoşlap, Mordvinov ile Moskvanıñ cenübindeki ilki stansasına qadar kelip, ğayet sıcaq bir sürette sağlıqlaştı...

Lilenkasına⁷ taze boya urdurıp, üstüne yañı bir minder töşep Sadıq bugün tañ atmazdan evel Bağçasaray demiryolu vokzalına Moskvadan kelecik trende⁸ eniştesi - Ahtemni qarşılamağa çıqqan edi. Onuñ ile beraber Ahtemniñ tükânına baş çırağ⁹ olğan saqav Bilâl da buluna edi. Tañ suvuğında kelip vokzalnıñ art qapısında toқтаğan torunıñ¹⁰ burun teşiklerinden ve arqasından buvar çıqa, onuñ üzerindeki cedit at taqımınıñ qap araları ise suvuqtan cülâsını coyip paslanıp tura ediler.

Sadıq atnıñ başını bir aqqayın direğine baylap, üstüne de keçeciden yañı alınğan kiyiz yapuvnı örttü ve saqav Bilâlnıñ qoltuğına kirip vokzal tarafqa çıqtılar. Şimalden kelgen tren tuh-tuh, pış-pış etip yaqınlaştı, düdüğini çaldı, toqtadı, Sadıqnen saqav Bilâl yımşaq oturgıçlı vagonnıñ basamaqlarına atlap Ahtemni qarşılap aldılar.

Toru yıldırım tezliginen şherge doğru lilenkanı uçura edi. Kemer-Qapuğa kelgende, Ahtem bir qaç qartnıñ Kemer-Qapu camisine sabah namazına kirgenlerini köre qaldı. Sadıq bu aralıq torunıñ yugenini tarttı. At «cılap» yürüşini «corğa» yürüşke deñiştirdi ve boynunu mayıştırp, dülber bir surette başını sarqıtaraq sakın-sakin kitmege başladı. Ahtem yeñiden tuvğan toprağına ayaq basıp Dar-Ağaçnıñ qayalarını, Yeñi-Mahallenıñ tabanalarını sanki onlarca sene Vetanını körmegen adam kibi, büyük ferah ile seyir ete edi.

Şherniñ qış künündeki hayatı her ne qadar olduqça sade olsa da, sabah erkenden qozu tonlarını kiyip, tükânlarını ve tezgâhlarını açıp başlağan tükân sahipleriniñ mahsus Ahtemge aylanıp - «hoş keldi» - aytmaları, furuncılarnıñ

sabalıq çıkarğan yantıq qoquları Ahtemni pek hoşlandıra, onuñ tekrar öz yurtunda, öz mühitinde bulunduğını duydıra ve yüreginde tarif olunmaz bir ferah ve quvanç doğura edi.

Han-Saraynıñ ögünden keçkende, artıq halq sabah namazından çıqqanını kördi. Ortalıq endi bayağı aydınlağan edi. Han-Saraynıñ qarşısındaki Şher-Üstü mahallesiniñ bir qat evçikleriniñ küçük pencerelerinden körülgen çırağ yarıqlarınıñ birer-birer söngenini, ocaqlarından burulıp çıqqan tütünleriniñ vaqıt-vaqıt çıkarğan uçqunlarını körip, Bağçasaray halqınıñ evlerinde evelkisi kibi erteci horantalarını artıq yuqudan turıp, sabalıq qavelerini içkenlerini duya ve çabıkçe kendi ailesine qavuşıp, özü de bir «ocaq-başı» zevqını etmege aşıqa edi. Bu aralıq toru artıq arasta başını tapqan edi. Lilenka arastağa tüşken üst aralıqnıñ ağzına kelgende, Ahtem bir sürü yaşlarnıñ toydan tarqavına rastkeldi. Bu yaşlarnıñ arasında qara perçem, saçları üzerine dülber bir karakülde tikilgen töpesiz qalpaq kiygen, beyaz yaqalı, avropaca kiyingen dülber ve qanısqıq bir yigitniñ çalgıcılarnıñ ögüne tüşip mamur közlerinden qolunı kötere berip:

«Çal atıma bineyim,
Bulutlara sineyim!...»

türküsini çaldıra-çaldıra keldigini kördi. Yaşlar ve çalgıcılar Ahtemni körgende, davuşlarını kesip, hürmet köstergen oldular. Lâkin Ahtem Bağçasaray halqınıñ böylece toy tarqamasını pek eyi bildiginden, bu levhadan çöq hazlansa kerek ki, yaşlarğa küleryüzle selâm berip, bu toy tarqamasından ve yaşlarnıñ tavlılığından ve keyflenmesinden özüniñ hazlandığını köstergen olup, başını sallaya-sallaya keçti. Lilenka şu soqaqnıñ başından biraz uzaqlaşqan soñ, o yanındaki Bilâlğa aylanıp:

- Bu qara perçemli, güzel kiyingen yaş kim ola bilir? Şherimizde o yañı peyda olğanğa beñzey, men onu tanımadım?!..

Saqav Bilâl daima özüni aqqa çıkarıp, közge kirmek için ıdırınğan bir mahlük olduğundan, bu sualni de bir fırsat bellep yaltaqlana-yaltaqlana:

- Körmisizmi, bozuq yolda curgenleriniñ odamanı. Bağcacı Mamutnıñ oğlu Paniç-Sülman

¹¹ Qubu - içinde yağ döğülgen alet.

degenleri, işte, bu erif! İşi-küçü toy-toydan qonuşıp cürmek, yaş-yavqanı yoldan çıxarmaq, bozmaq!..

Toru endi lilenkanı Salaçiq yolu başındaki evler sırasına ketirgen edi. Yüksek divarlar arasından keçken bu yol, qarşı-qarşığa kelgen eki arabanı zornen keçirecek bir kenişlikte edi. Her eki tarafında tar qaldırımlarğa açılğan kâ bir qanatlı, kâ eki qanatlı yolqapular ve patta-satta süyrelip çıqqan eki qatlı binalarınñ perdeli pencereleri bu yol boyu tizilip tura ve keçken yolcuğa yañğızlığını duydra ediler. Çünki yolqapularınñ artında keçken hayatnıñ, yolqapununñ tışındaki hayatı ile alıp-verecegi olmaq o zamannıñ hükümince mümkün degil edi. Erler hayatı tışta - soqaqlarda, bazarlarda - keçer ise, qadın-qızlar hayatı da - yüksek yoldivarları arqasındaki azbarlarda, sofalarda ve evlerde keçer edi...

* 5 *

Yaz ayının ortaları. Ava serin, kok aydın. Hafif-hafif esken sabah yeli qarşıdaki azbarlarda açqan güllerniñ, susamlarınñ, frenklâle ve başqa çiçeklerniñ lâtif qoqularını ketire. Bayağı bir yükseklik alğan sabah küneşi selbilerniñ gür yapraqları arasında gizlenip yatqan quşçuqlarınñ sabalıq çivildemesini toqtatıp tura.

Acı-Ahtem qapısından çıqıp qapu ögünde yekili turğan lilenkasına mindi. Qarşı qaldırımdan taze qubu-yağı¹¹ satqan Çömez-İbadulla aqay seneler boyu aytıp alışqan maqamnıñ: Sıcaq ötmek, sarı may! Maylayım! - dep acele-acele adımlar ile Acı-Ahtemniñ yanından selâm berip, Salaçiq tarafqa yonedi. Acı-Ahtemniñ lilenkası Şeher-Üstü tüzlüğini keçeyatqanda nalbandlarınñ alevi körüle. Acı-Ahtem her zaman olduğu kibi, bazar caddesi boyu her eki tarafqa da selâm berip, aşağı doğru ilerilemekte.

Bazar caddesinden Şah-Bolat mahallesine aylğan Qaraim-Aralığı başına kelgende, lilenkanı aydağan Sadıq, atının başını tartıp yürüşini sakinleştirdi. Özü Acı-babağa aylanıp: «Köresizmi, Acı-baba, bugün qadı efendiniñ qavesinde navalı bir şeyler olsa kerek?» - dep Acı-babanıñ diqqatını qadınıñ qavehanesi ögündeki qalabalıq üzerine çevirdi. Bu aralıq sakin yürüşten toru lilenkanı qave ögüne yaqınlaştırğan edi.

Acı-baba öz-özüne - «aceba, bu qadar

erkenden bizim qadı bugün nasıl davalar baqıp başlağan eken, bu hamurda bir qıl olmalı!» - dep tüşüncege dalğan daqıqalarda, yeşil sarıqlı Dellâl Sofu qolunu koterip arabanı toqtattı. Acı-Ahtemniñ ögüne çıqıp, qolunu köksüne, qoyaraq selâm berdi ve itiraz qabul etmez bir sürette: «Qadı efendi azretleri sizni beş daqqağa töpege büyürmañızını rica ete!» - dep, oñ qolunen ikinci qattaki qavehaneye kötüren merdivenlerni kösterdi.

Acı-Ahtem her ne qadar kendisiniñ qadı ile hiç bir alıp-verecegi olmadığını söylese de, Sofu qadınıñ huzurına çıqmaq mutlaqa lâzım olduğunu tekrarladi. Acı-Ahtemniñ tereddütte bulundığını körerek, Dellâl Sofu aynı zamanda şu sözlerni de qoştı: «Çoq meraq etmeñiz, Acı-baba, anda bir mesele hususunda şeherimizniñ ileri kelgen adamlarından, esnaf başlarından ve belli tüccarlarından imza toplaylar. Barıñız, körersiz!»

Acı-Ahtem tahta merdivenlerden çıqıp qavehaneniñ qapusından içeri kirgende, törde kerbar büyükbaşlı çubuğunu tütetip oturğan qadını, onuñ sağ ve sol taraflarında ise tabaqlarınñ: saraçlarınñ, keçecilerinñ, berberlerinñ usta başları qadınıñ qavesini işletken Cutuq-Merdimşa, İstanbuldan gümrüksiz mal taşığan tüccar - Bekir, ölü yuvğan - Peltek Sofu, qadınıñ dellâlları, ziyet altını satıp zenginleşken - Ablây-Çelebi ve bunlara beñzer bir sıra ehliyetsiz, mahdut ve mutaasip adamlarınñ toplaşıp oturğanını kördi. Acı-Ahtem her kes ile qol tutuşıp musafaha etti. Cutuq-Merdimşa derhal oturdığı yerden çıqıp, qolunu köksüne qoyaraq, yaltaqlana-yaltaqlana Acı-Ahtemni masa arqasına oturttı. Sabah şerifler hayırlanıp, al ve hatır sorasuv merasimi bitken soñ, qadı beštahtası üzerinden bir tabaq yazı kâğıtını kösterip:

- Mina, Acı, cemaatımıznıñ ricası üzerine içeriden bozulıp kelgen Bağçacı-Mamutnıñ oğlu Paniç-Sülman degen farmazonnı şeherimizden çıqartmaq içün, gubernatorğa arzuhal yazıldı, oña imza toplaymız. Sizin kibi bir tüccarın da bu arzuhalda imzası körülse, gubernator cenapları hiç bir lafsız Bağçasaray cemaatınıñ ricasını yerine ketirir - dep, Acı-Ahtemge közlerini tikti. Acı-Ahtem bu aralıq bütün qave halqına çay ve qave ısmarlap qalğan edi. Qadı sözünü bitirgen soñ, Acı büyük bir nezaketle:

- Ebet, imza qoyması o qadar çetin bir iş degil, qadı efendi azretleri. Lâkin yarın gubernator çağırıp da: «Ya bu adamnıñ suçu, qabaatı nedir?» - dep sorasa, o zaman ne cevap berirmiz?

Acı-Ahtem bunu aytır-aytmaz qavede bulunğanlar arasında balqurt sepetini añdırğan bir vızıltı, şuvultı peyda oldı. Bunlar arasında tabaqlarnıñ usta başı Acı-Vahit:

- Pantalon, bicaq kiye, kirahmallı beyaz yaqa taşıy! - dermiz, deye bağırıldı.

Ölü yuvğan Peltek Sofu:

- Ya, ya, tö-töpesiz qal-qal-qalpaq kiy-kiygenini ne-ne aytmaysız?! - dep qoştı.

Altın alış-verişçisi Ablây-Çelebi:

- Şu erif şehirimizde peyda olğandan berli-ekincilerimiz, bostancılarımız borçtan köz açmaylar. Üç yıldır ne baharda, ne yazda bir tamla yağmur yağmağanı?! Bu hışımğa daha nice dayanacaqımız?! - degende, usta başları sırasından Komisçi-Yıbrış:

- Doğru, pek doğru aytasñ, def olsun aramızdan! - dep ayaq üstüne turdu.

Qadı çubuğın ağızından çıkarıp:

- Otur, qardaşım- otur! Daha meclisimiz bitmedi! - dep halqnı tındırğan bir arada, Cutuq-Merdimşa fursattan faydalanıp:

- Şu farmazon kelgeninden berli, qavehanelerimizde yaş-yavqa qalmadı. Hepisi «Avropa» qavehanesine, onıñ başına toplana! Qızlarımızğa yazı yazmaq ögretilsin, yaşlarımız gazet oqumağa alışsın, arapça oquvdan çıqacaq şey yoqtur!» - dep, halqımıznı baştan çıkarıp turalar!

Bu yolda bir sıra «qabaatlar» ortağa sürüp başlağanda, Acı-Ahtem qadığa doğru aylanıp:

- Qadı efendi! Üstke kiyilgen elbiseniñ, başta taşılğan qalpaqnıñ yağmur ile ne alıp-verecegi bar? - deye şubhelenir bir işaret ile omuzlarını qıstı ve ayaq üstüne turıp kitmege hazırlanırken, Cutuq-Merdimşa Acı-Ahtemniñ ögüne çıqıp:

- Sizin tükânlarıñız, furunlarıñız sizni toydura, köresniñ, Acı-baba, - dep çırayını bürüştirdi ve sözüne devam etip - yoq, Acı-baba, imzasız sizni mından çıqarmamız! Öyle degilmi, cemaat?! - deye Acı-Ahtemniñ yolunu kesip turdı.

Qave içinde bir gürültü çıqtı. Bu qave tolusu halqle munaqaşa etip, başqa çıqamayacağını añlamış Acı-

Ahtem elini titrete-titrete qadınıñ kâğıtına qol qoydı...

Acı-Ahtem qaveden çıqıp merdivenlerden aşağı sarqtı. Qave ögündeki halqnıñ arasından keçip, qarşı qaldırım kenarında kendisini beklep turğan lilenkasına doğru kitkende:

- Yazıq etecekler zavallığa! Olân, qattı yaqa taşığanıçün, töpesiz qalpaq kiygeniçün insan quvulırımı?!

- Töpesiz qalpaq! Martaval, qardaşım! Hesapnıñ aslı - Cutuqnıñ müşterileriniñ eksiltmesinde!

- Ablây-Çelebiniñ cebi de boşap başlağan, dese! - kibi halq arasında ceryan etken laqırdılar Acı-Ahtemniñ qulağına iliştirler...

Acı-Ahtem yol boyu ğaribane bir sürette başını aşağı alaraq - «nasıl oldu men imzamnı qoydum; qıyafetine baqıp da bir müsülman balasını quvdurmaq olurmu?»- kibi tüşüncelerge dalıp, kendi-kendini sitemley edi...

Böylelikle, qave halqnıñ zoruna qapılıp verdigi şu imza içün, vicdan azabı çekerek, Acı-Ahtem tükânına kelip kirgende, çıraqlarınıñ bölme-bölme dağılıp, alış-verişke başlağanlarını kördi. Acı-Ahtem qoynundan saatını çıkarıp baqqanda, kendisini qadınıñ qavehanesinde bir saattan fazla eglenmiş olduğunu añladı. Bu aralıq tükânınıñ bazirġân bölmesinde bir rus zabitiniñ yipek qumaşlar saylap oturğanını esledi. Oña doğru yaqın barıp selâmlamaq istegende, zabitniñ yanında oturğan bir sarı ve beyaz benekli, iri muçeli av kopegi Acı-Ahtemge qarşı kelip onıñ bornuzını qoqladı. Bunu körer-körmez Acı-Ahtem özü de ne yaptığınñ ferqına barmadan: «Paşol! Paşol!» - dep, köpekni quvara, cebinden poşusını çıkarıp bornuzınıñ köpek qoqlağan etegini suvlap sürtmege başladı. Eski dvorânlardan yetişmiş olan zabıt, köpegini yanına çağırıp aldıqtan soñra, yüksekte bir baqış ile Acı-Ahtemge çevirilib: «Şorbacı, rahatsız olma! Menim köpegimin ağızı seniñ evdeki avradıñnıñ betinden temizdir!» - dep Ahtemni tahqir etti.

Acı-Ahtem kendi-kendine: «Bu benim şimdi çekip keldigim imzanıñ qarşılığıdır!» - deye art

¹² Hatı-rika - arabça dülber yazınıñ bir usulı.

¹³ Sülüs (süls) - bu da arabça dülber yazınıñ bir türü.

¹⁴ Teravih - Ramazan ayında aqşam namazından soñ qılınğan 20 rekatlıq namaz.

qapıdan tükânının arqasındaki haneye çıqtı. Gönlünden büyük azap ve ağırlıq duymaqta edi. Zabit her halda büyük terbiyesizlik yapqanı eziyetile Acı-Ahtem han içinde henüz daha ekili turğan lilenkasına minip, handaki hizmetçilerge: «Tez, Sadıqı tapıñız, mağa acele sürette qadınıñ qavesine yetişmek kerek!» - emrini berdi.

* 6 *

İşlerin ketişi Seid ile Bedriyenin biri-birini daha yaqından körmege uyğun fursatlar açıp başlağan edi.

Yuqarıda kördigimiz üzre, Bağçasaray ehalisiniñ evlerine yerleştirilecek askernin gubernator huzurına barıp, bir qaç ay soñraya yiberilmesine muvafaq olğan soñ, Acı-Ahtem tükânının arqasındaki qayalar túbünde acele sürette taş kestirip, kelecik asker için kazarma binalarını qurdurmağa başlağan edi. Bu binalarınin qurumına kitken masraflarınin hesabını tutmaqı da kendisinden soñ derecede emin olduğı çırağı Seidniñ üzerine avale etken edi.

Böylelikle, Seid artıq her aqşam şorbacısı Acı-baba ile birlikte evge qaytır ve onun odasında bu hesaplar ile eglenirdi. Orta boylu, tögerek betli, sıması şırnıqlı, qansıcaq, nazik baqışlı, hesapqa ve yazığa kemalatlı Seid, bu devirde Acı-Ahtemnin yanında büyüen qızlarınin büyügi derecesine yükselmiş Bedriyenin yüreginde ayrıca bir sıcaqlıq, tarif olunmaz bir duyğu doğurğan edi. Bunıñ için ev halqı arasında Seid hususunda laqırdı açılğanda, onu hep de «pek şuh ve pek haylâz bir yaş, «cin fikirli» bir yaramaz» - dep añdıqları zaman, Acı-ananın: «Ne qadar şuh ve haylâz olsa da, hesapta ve yazıda Seidniñ üstüne kimse çıqmay. Oturıñız oturğan yerinüzde! Seidniñ qıymetini kesmek sizge qalmağan!» - dep Seidni taqdir etmesinden, soñ derece hazlana ve yürekten quvana edi. Bundan başqa, aqranlarını ozıp, olarğa baş olğan Bedriye, Acı-babanın odasınıñ divarlarına asuvlı levhalarınin túbünde Seidniñ imzasını körgende, gizliden-gizli onun imzasını öpip, bu levhalarınin üzerindeki yazılarnin manasına irmege tırışa edi. Ebet, levhalardan biriniñ üstünde nefis Hatı-rika¹² ile yazılmış:

Mala, mülke mağrur olıp
Dime: «Yoqtur men kibi!»

Bir muhalif yel eser,
Savırır arman kibi!

Sözlerini oqurken, yahud Sülüs yazısı¹³ ile dülber bir sürette çıkarılmış:

İptida aqlıñı ver teftişe,
Soñra peşman olma yaptığın işe! -

kibi derin manalı nasihatların ve buña beñzer diger levhaların temizlep, yerli-yerine asqanda, Bedriye, bu yazıları ile Seid, Acı-babanın maneviyatında tesir etmek kibi yüksek emellerini sezgen olur edi. Öz-özüne Bedriye Seidniñ zahirde şuh bir «yaramazcıq» körünmesine rağmen, iç dünyasında derin tüşünceli ve nadir bir qalp sahibi olduğına hüküm bere edi.

Böylelikle, Bedriyenin Seidge beslegen muhabbeti künden-küne arta edi. Seidniñ haylâzlıqlarından bahs açılıp da, onun toylar ve yaki başka cıyınlarda başına boyuncaq taqıp halqı küldürgenini, yahut teraviñ¹⁴ namazında öz aqranlarınin tabanları túbüne pişken pomidorlar qıştırıp qaçqanını ayıp küldüklerinde, Bedriye qılıç-qalqan kesilip: «Vay, canım halqlar, o qadar nege külesiz, Seid onu hep de yaşlığandan, gürlüğünden ete! Vaqtı kelir - durulır! Öyle degilmi, Acı-anam?» deye Acı-Selimedden imdat istegen olur edi.

Acı-Selime tecribeli közünen bu esnada Bedriyenin közlerinde peyda olğan muhabbet ateşini pek eyi ferq etse de, tüşüncesini tışqa bermeyip: «Öyle ya, canım balam, suv bulanmay durulmaz!» - dep tevekel yerde aytmağanlar» - sözleriyle bu yaş qızınin yüreginde artıq Seidniñ her «günâsı» afu tapıp başlağanını qaraştırta edi.

Seid «qulağı kesik», atik, adden aşar bir yaş olduğundan, o yenge ile dostluq peyda etken ve onun vastası ile evin hizmetçileri arasında olup keçken bütün hareketlerden ve ayılğan öşeklerden haberdar edi. Bedriyenin de kendisi haqqında ayılğan sözlerni hiç bir defa cevapsız qaldırmağanını Seid artıq bile edi. Her kün aqşamları evge qaytqanda, olarğa qapu açqan Bedriyenin Seid bir çare ile körip qala. Evelden yazıp hazırlağan kâğıtnı Bedriyenin gizlengen qapısı artına bir usul ile becerip taşılay edi.

Seid Bedriyenin onun üstün aqlı, ziyrekligi, çeberligi, becerikligi ve her şeyden ziyade yazdığı

levhalarını aňlayıp taqdir etdigi içün seve edi.

Biri-birine meyil etken eki yaş yürekni sevgi ve muhabbetten alıqoymaq mümkün olmadıǵı, dünya olalıdan berli hüküm sürgen bir haqiqat ekeni her kese bellidir. Ebet, sevgi ve muhabbet dünyaǵa kelmesi muqadder olǵan yeňi bir vucutnıñ mujdesi, ana ve baba olacaqlarını yek-digerine celp ete turǵan küçlü bir quvettir, degilmi? İşbu haqiqatnı kerek Acı-baba ve kerekse, Acı-ana pek eyi bildiklerinden, öz aralarında Seid ile Bedriyenıñ biri-birine münasip körgen ediler. Biri-birine münasip körülgen eki yaşnı nişanlamadan evel, onlarnı yek digetine köstermekni adet edinilgen edi. Bu defa da Seid ile Bedriyeni körüşdürmege qarar berip, künlerden bir kün Acı-Ahtem Bedriyege: «Bar, qızım, yañı anterıñni kiyip bizge yuqarıǵa bir taze qave alıp çıq!» - dep manalı ve ohşayıcı bir baqış etti.

Kerek bu baqışnıñ, kerekse ötedenberi Acı-babanıñ evinde qurustırılıp kelgen bu soy «körüştirüv»niñ ferqına derhal barǵan ziyrek Bedriye çabık-çabık başını tarap, üstüne de qumaş anterini kiydi, eline dostu Ayşeçik hazırlap bergen qave cezvesini ve tatlı tabaǵını alıp, yuqarı qattaki Acı-babanıñ odasına çıqtı. Bu esnada Seid Acı-Ahtemge rusça gazetlerden haberler oqup tercime etmekte edi.

Qapu açılıp, elinde qave cezvesi ile tatlı tabaǵını tutaraq, içeri kirmekte olǵan Bedriyeni körerkörmez Seid aman yerinden turdu, Bedriyenıñ elinden tabaǵnı alıp kürsü üzerine qoymaq bahanesile, onuñ yürek östüren dülber közlerine baqtı. Bedriye Seidniñ baht adayıcı bu baqış altında kendisiniñ siyah derinliklerinde samimiy bir muhabbet aks ettiren iri közlerini aşıǵı endirip - «Hoş keldiñiz!» - sözlerini söyleye bilmişti. Acı-Ahtem bu aralıq ğuya boǵazına toplanmış balǵamını tükürececek olaraq, art sofaçıǵa çıqa qaldı. Seid bu fursatnı tapar-tapmaz yıldırım süratıle sıçrap turdu. Bedriye henüz ne yapacaǵını qararlaştırmaqta eken... bu eki civan arasında eppeyi zamandan berli ceryan eden küçlü muhabbet onlarnıñ ateşli dudamları arasında tütemekte edi...

Bu eki «sarhoş»nı şu aralıq qapı artından eşitilgen Acı-babanıñ öksürigi ayındırmaştı. Aylanıp içeri kirgende, Acı-baba Bedriyeni yeňi qavurılǵan

taze qaveni filcanlarǵa tökip oturǵanını köre bildi. Alevlenip yanmaqta olǵan yanaqlarını nasıl etip Acı-babanıñ baqışından gizlenmesini bilmeyip turǵan Bedriyege Acı-Ahtem tatlı-tatlı:

- Seniñ qaveñ bugün her künlerinkinden ziyade qoquy, qızım, - dep şaqa etkende, Bedriye:

- Allah-Allah, canım Acı-babam, öyle degeniñin de ne endi? Her vaqıttaki kibi bugün de taze qavurılǵan qave içesiñiz! Begengen olsañız, daha ketireyim - dep büyük bir çabıklıkla keldigi qapudan yırlap çıqtı.

Acı-Ahtem qavesini içip bitirgenden soñra, derin bir köküş keçirdi. Küçük tınıstan soñ, Seitke taraf:

- Ebet, oǵlum! Bu qızımız her cihetten başqa qızlarımızdan üstün. Ve öyle olması da lâzim, çünki Bedriyenıñ merhum babası da şehrimiz içinde kimselerge oşamaǵan keskin aqıllı, derin bilgili ve soñ derece namuslı bir ustaz edi! - deye Bedriyenıñ merhum babasınıñ tercime-i-halından haberler berdikten soñ - işte, oǵlum, saña ömür arqadaşlıǵıña merhum ustazımın şu inci danesi kibi qızını münasip köremiz, ne deysiñ?

Bu sözleri eşitince, Seid ayaǵa qalqıp, Acı-Ahtemniñ qolunu öpti.

- Sizge münasip, mence de maqbul hürmetli Acı-babam - dep yerine oturdı...

* * *

Seneler keçti... Acı-Ahtem başına kelip qonǵan zenginlik ve devletlerden ötrü hiç bir zaman burunını köterip ğurur etmedi. Bilakis, qolundaki baylıqtan faydalanıp, Bağçasaray cemaatınıñ başına qolaysız hallar kelgende, onu def etmege tırıştı, Qırımniñ çeşit köşelerinde anasız-babasız qalǵan yetimlerni yanına alıp büyütti, ev barq etip, ayaqqa tursattı, faqırlarnı toyurdı, qış künleri sıqıntıda qalǵanlarǵa daima yardım elini uzattı, fuqare balalarına bayramlıq urba ve ayaqqap üleştiirdi ve, nihayet, yine şu kısım halqnıñ evlâdına zemanе üneri ve zenaatları öǵretmek içün planlar qurıp başlaǵanda, ömürü üzülip, bütün şehir ehalisini aǵlata-aǵlata, hürmetler ile mezarına özǵartıldı. Onuñ taşlap kittigi hayratı daha uzun seneler öksüzlerni quvandırıp turǵanı kibi, bıraqp kittigi çıraqları da yarım asırdan ziyade bir müddet Acı-Ahtemni rahmetle yad ettiler.

Hikâyet-i Yusuf ve Zeliha

Degerli oquyıcı!

Dergimizde basılması başlanmış işbu Yusuf ve Züleyha (Zeliha) qıssası XIII asır başlarında yaşağan, belki de eñ ilkingi şairimiz olğan Mahmud Qırımlı'nın eseridir. Lâkin eser o zamandaki eski tilimizde degil, eski Osmanlı tilindedir. Sebebi şunda ki, eserniñ asıl metni (teksti) asırlar içinde ğaip olğan, amma kene şu XIII asırda Eski Osmanlı tiline yapılgan tercimesi künümüzge yetip kelgendir.

Bu tercimeniñ tapılış tarihi şöyledir ki, 1913 yılı Rus türkiyatçısı N.A.Falev ЗБОРАО, том XXIV суюнтуғında «Староосманский перевод крымской поэмы» adlı maqale çıqartqan edi. Falev tercimeniñ elyazısını Gota şehriniñ kütüphanesinde tapqan. Elyazma 908/1502 senesi köçürüp yazılğan, eserni «Qırım dili»nden ve «Deşt dili»nden «Türkiy dil»ge (Eski Osmanlıcağa) Halil oğlu Ali tercime etken. Bu da şu aşağıdaki dörtlüklerden añlaşıla:

Bu kitabi döndüren
Qırım dilin gideren
Türkiy dili getiren
Çoq zahmet görme deyü

Ol Halil oğlu Ali
Yedi divandur eli
Ol düzdi Türkiy dili
Deşt dilinden dönderü

N.A.Falev bu «Türkiy dil»niñ Azerbaycancağa yaqın bir oğuz lehçesi olğanını tahmin eter.

Esernin kolofonu, yani soñlayıcı kısmı Mahmud Qırımlı ve Halil oğlu Aliniñ kimlikleri haqqında çoq bilinti (informasyon) berir. Cümleden:

Bu qıssa bunda dindi
Qırımlı Mahmud öldü
Qalanın diyemedi
Yarenlere bildirü

dörtlüğinden añlaşıla ki, eser avtorı Mahmud ve terciman Ali bizzat tanış olğanlar, yani bir ülkede yaşağanlar. Bu ülke ancaq Qırım olabile. Ya, XIII

asır başlarında Qırımda Türkler barmı ediler? Ebet, bar ediler - 1221-1222 seneleri Qaradeñiz ticaret yollarını Cenevizlerden çekip almaq içün Hüsameddin Çoban bey bir qol ordu ile Anadoludan Qırımğa endirilgen, olar kelip Sudaqı alğan ve kermen içinde Qırımda ilkingi camini qurğan ediler. İşte, Halil oğlu Ali şu qol ordu ile kelgen oqumış Türklerden biri, belki cami imamı olğandır.

Qırım Qıpçaqları o zamanda çeşit dinlerni - Hiristiyanlıq, İslâm, Karaizm, Yudaizmni kütken ayrı cemaatlardan ibaret ediler. Türklerniñ kelip Sudaqı aluvları Qırımda İslâmniñ quvvetini arttırğan, ve, doğaldır ki, Qırım müsülmanları ve Türkler dostlaşıp ketkenler.

Mahmudniñ vefatından soñ Halil oğlu Ali'de bir istek peyda olğan, şöyleki, Yusuf ve Züleyha qıssasını o başqa bir vezin ve redif ile kendisi yazmaq istegen:

Maqsudı vardır anıñ
Dilegi bu gönlüniñ
«Allah vere» diyeniñ
Ömrün ziyade qılu.

Ali «gönlüniñ dilegi»ni kerçekleştirmege muvaffaq oldu ve 630/1233 yılı «Qıssa-i Yusuf» eserini yazıp bitirdi. «Qıssa-i Yusuf» türkiyat âlemine çoqtan bellidir, soñki kere o «Қысса-и Йосыф» adı ile 1983'te Qazanda basılıp çıktı.

Teessüf ki, Qırımlı edebiyatçılar N.A.Falev maqalesi çıqqan 1913 yıldan bügünge qadar Gota elyazmasınıñ köpyesini elge keçirip olamadılar. O qiymetli elyazmanı almaq, öğrenmek ve basımlamaq mıtlaq kerektir.

Aşağıdaki «Hikâyet-i Yusuf ve Zeliha» teksti ellinci yıllarda Türkiyede Raif Yelkenci tarafından tapılğan, 1960 senesi merhum İsmail Hikmet Ertaylan tıpqıbasımını yapqan başqa bir elyazma tekstidir. Eserni Arab hurufatından latin yazısına işbu satırlar avtorı aqtardı.

Kemal Qoñurat

Hâzâ Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha

Bismillâhirrahmanirrahim

1. Bir söze başlayalum
Evvelin Allah deyü
Hem inayet¹ ol ide
Fadl-i bismillâh deyü.
2. Vir² salavat, ey aziz!-
Başlayalum söze biz
Hoş hikâyet göresiz
Qıssayı acebleyü.
3. Bu bir güzel qıssadır,
Size çox hal aňladır,
Yusuf halın bildirir
Nitdi Ya'qub ağlayu
4. Ya'qub peyğamber idi
Haqqa yaver er idi -
Diñle ahir ne oldu
Qıssasını aňlayu
5. Varıydı³ ol Ya'qubıñ
Altı helâl avratı
Ol hatunlar qamısı
Körklü, eyü hulu⁴.
6. Degme⁵ bir avratından
Oldı ikişer oğul
Oğul on bir olıcaq
Qayurdu Ya'qub qayu.
7. Ya'qub Haqqa yüz urdı
«Ber genç oğlançih» - didi
«Qamu⁶ oğlum büyüdi
Ohşalumu yoq» - deyü.
8. Duası oldu qabul
Haq Çalab virdi oğul
Ya'qub aña ad virdi
«Güzelce Yusuf» deyü

9. Ol Yusuf anasından
Bir oğul doğmuşidi
İbn Yamin⁷ di adı -
Uz, güzel Yusufılayu.
10. Çün Yusuf dünyaya geldi
Hem anası ol dem öldi
Ya'qub qaravaş⁷ aldı
«Yusufi emzir!» - deyü.
11. Ol qaravaşnıñ, ey yar
Bir emerce⁸ oğlı var
Qaravaş daim uyur
Oğlunu emsin deyü.
12. Memesiniñ birisin
Yusuf için saqladı
Bir memesin gizledi
Kendi oğlun emzirü⁹.
13. Çün bunu Ya'qub gördi
Göñlü iyü olmadı
Cariyeye söyledi
«Oğluñ satarım!» deyü.
14. Çün cariye işitdi
Köksün urub ah itdi
Ya'quba çox söyledi
«Oğlumu satma» - deyü.
15. «İkisine süt virem¹⁰
Qarınların doyuram
Ben bunları qayıram
Beni ağlatma» - deyü.
16. Ya'qub hiç eslemedi
Sözünü diñlemedi
Satdı onuñ oğlunu
Qaldı ğarib ağlayu.
17. Ol oğlannıñ bahası
Qırq altun sermayesi
Ya'qub ol teñrı hassı
Altuna ta'meleyü.
18. Ya'qub altunu aldı
Bazardan eve geldi
Cariyeye söyledi
«Oğluñı satdım» - deyü

¹ inayet - eyilik

² vir - ber

³ varıydı - bar edi

⁴ hulu - tabiatlı

⁵ degme - her bir

⁶ qamu - hepsi

⁷ qaravaş - qul qadın

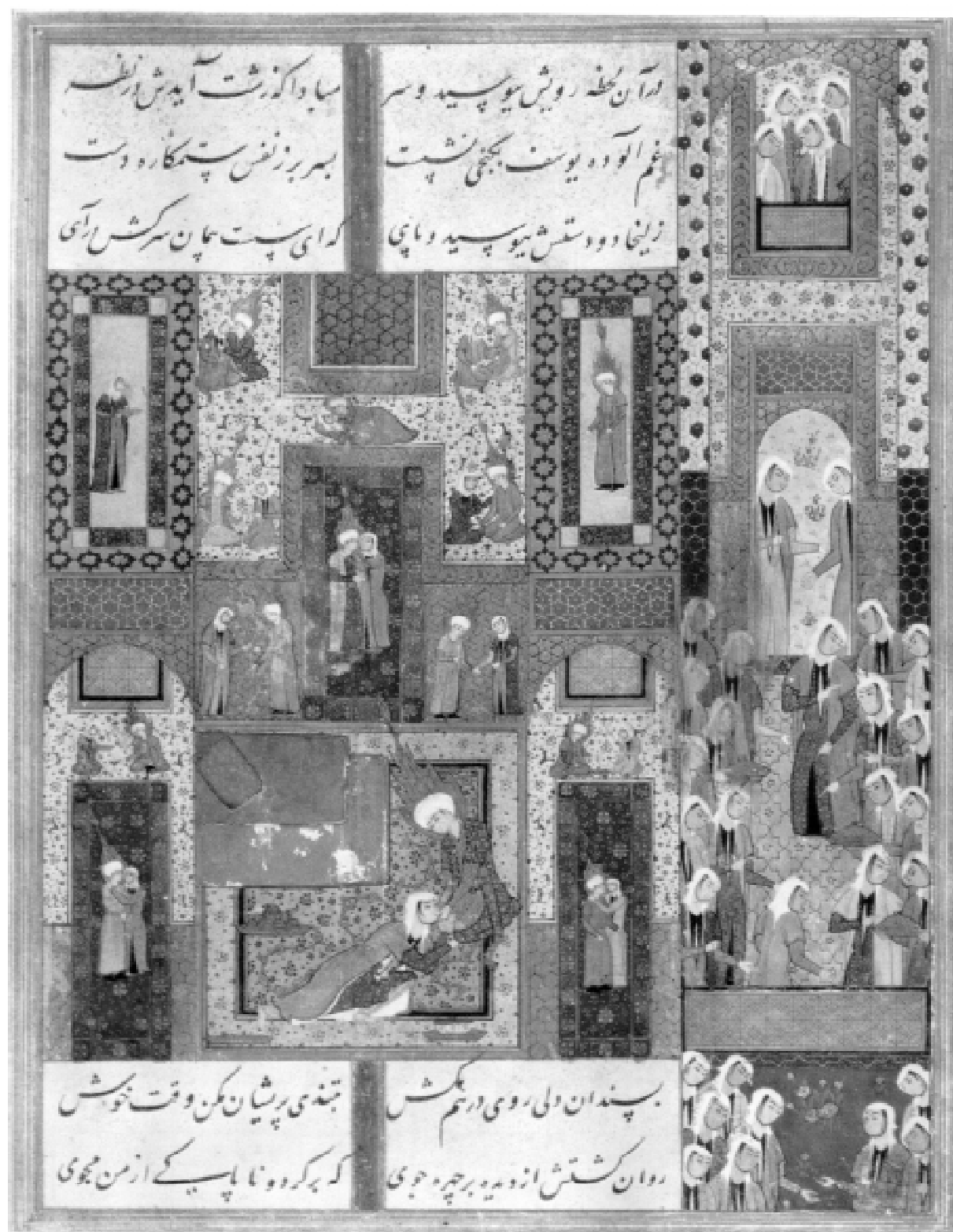
⁸ emerce - emizlik

⁹ emzirü - emizip

¹⁰ virem - berem

19. Cariye qarşı vardı
Başın açıb ağladı
Ah idüben¹¹ iñledi
Oğlunu çün qayıru¹².
20. Dedi «Oğlumı satdıñ
Beni qatı ağlatdıñ
Dilerim ki sen de ağla
Qırq yıl hiç ye(i)lenmeyü.
21. Ahiri közsüz qalğıl
Yusufluñdan ayrılğıl
Dürlü hasretler körgil
Dilerim ayanmayu¹³.
22. Sen peyğamber olasın
Allahı bir bilesin
Baña zulüm qılasın
Ol Haqdan utanmayı».
23. Cariye böyle didi¹⁴
Ya'qub biraz ağladı
Bunu debüben¹⁵ urdı
«Var Yusufi emzirü!».
24. Cariye durdı, vardı
Ol Yusuf, emzirdi
Ağlayaraq oturdı
«Bu iş Allahdan» -deyü.
25. Ol qaravaşdı, işit
Gör, ne dimiş er yegit
Hiç sen de etdikim it¹⁶
Dünyada ancılayı¹⁷.
26. Üç kün evde oturdı
Dürlü fikir getürdi
Bu zahmeti götürdi
Allaha şükreyleyü.
27. Bir sabah öri durdı
Yüzün toprağ'a urdı
Parmağını qaldırdı¹⁸
Haq Çalaba¹⁹ yalvaru/
28. Çünki müsliaman oldu
Haq'ın birliğin bildi
Dürlü münacat²⁰ qıldı
Oğlu içün ağlayu.
29. Dedi: «Ol Ya'qub beni
Çoq ağlatdı, ol ğanı
Sen dahi ağlat anı
Diñmesin bencileyü²¹.
30. Bir belâ virgil²² aña
Ol zulüm qıldı baña
Haq Tañrı derim saña
Hacetim qabul qılu.
31. Yusufını ayırğıl
Anuñ qatından alğıl
Furqatına²³ yandırğıl
Ağlasın oğul deyü.
32. Anıñ gözlerin alğıl
Benim halım sen bilgil
Anı bir hasret qılğıl
«Ya ulu Tañrı!» - deyü.
33. Pek çoq münacat itdi²⁴
Vardı, qabula yetdi
Cariye eve gitdi
Ol oğlanı qayıru.
34. Vir salavat, ey dilber
Bir söz işit imdi bir
«Bilmiş durur imdi» dir²⁵
Ya'quba qahr eyleyü.
35. Niçe ay u yıl oldu
Bu kez Yusuf eglendi
Ya'qub hiç qomaz oldu
İlim, hikmet öğretü.
36. Ya'qub Yusufi sevdi
Ayrıq²⁶ sevisin qodı
Oğlanlarını savdı
«Varım Yusufdur» deyü²⁷.

¹¹ idüben - etip¹² qayıru - qayğırıp¹³ ayanmayu - acımayıp¹⁴ didi - dedi¹⁵ debüben - tepip¹⁶ it - et, yap¹⁷ ancılayı - öylece¹⁸ qaldırdı - köterdi¹⁹ Çalaba - Tañrığa²⁰ münacat - yalvaruv²¹ bencileyü - men kibi²² virgil - ber²³ furqatına - ayrılıq ateşine²⁴ münacat itdi - yardım istedi²⁵ dir - der²⁶ ayrıq - başqa²⁷ savdı - quvdu

37. Yusufi Ya'qub sever
«Yegit olsa» - der, ever²⁸
Qalan oğlanı qovar
«Oyuna qatmañ» deyü.

38. Kendi ile yatırır
Derse bile²⁹ oturur
Eksigini yetirir³⁰
Yusufi hürmetleyü.

39. Yusufi görmez ise
Qatına varmaz ise
Halını sormaz ise
Qalqar varır isteyü.

40. Çün ki³¹ Yusufi bulur -
İki cihanı alır
Varlıq anı bilür
Öper, quçar qıvanu.

41. Ya'qubuñ qız qardaşı
Yusufuñ doğrı işi³²
Saqladı qaravaşı
«Yusuf anası» deyü.

42. Bu kez Yusuf büyüdi
Toquz yaşına girdi
Qardaşlarını gördi -
Her gün gider oynayü.

43. Bunlarçün imreniyor -
Atasına söyleyor:
«Qardaşlar gider, gelür
Ben de varsam sevinü».

44. Atası destür vermez
Bular ile göndermez
Hiç qatından ayırmaz
Yani anı saqınu.

45. Yani oyuna vara
Nagâh fitnelik ide
Dönüben eve gele
Bir yavuz ad daqınu³³.

46. Aydur: «İlim ögrengil
Andan oyuna varğıl
Sen büyüyüb er olğıl
Qardaşlara ulaşı».

47. Pes, Yusuf sakın oldı
Kitab eline aldı
Atası bile³⁴ oldı
Hem sözini qırmayü.

48. İlim, edeb öğrendi
Cahillikden yigrendi
Bu kez oyundan döndi
Atasına inanü.

49. Yusufuñ aqlı geldi
İlimden nesne bildi
Çün on yıl tamam oldı
Yusuf dünyaye geceleü.

50. Pes, on yıl tamam bitdi
İşitiñ, taqdir netdi
Gece uyquya yatdı
Düş gördi acebleyü.

51. Yusuf meger uyumış
Ol demde düşü görmüş
Atasına söylemiş
O düşü acebleyü.

52. Bu gördügi düş olmuş:
Gökden on yıldız inmiş
Ay gün bile yetişmiş
Yusufa secde qılu.

53. Toquzı yıldız idi
Onuncısı Gün idi
On birinci Ay idi
Ögünde secde qılu.

54. Yusuf buları gördi
Diñlecek durub sordı
Atasına yalvardı:
«Bu düşüm nedir?» - deyü.

55. Ya'qub anı diñledi
Düşüni key³⁵ tañladı
«Manasını añladı: -
Yusuf olur key ulu!».

²⁸ ever - aşır, acele eter

²⁹ bile - birlikte

³⁰ yetirir - yoq eter

³¹ çün ki - qaçan ki

³² işi - eşi, dostu

³³ daqınu - taqınıp, qazanıp

³⁴ bile - ile

³⁵ key - pek

56. Aydır: «Oğlum, bilesin
Ulu sultan olasin
Dürlü rahat bulasin
Qardaşlar(ın)dan key ulu.

57. İlle taqir eyleme
Hiç kimseye söyleme
Düşün beyan eyleme
Gizle zinhar, saqınu.

58. Qardaşlarıñ ulular
Düş manasın bilürler
Saña hased qılurlar
Düşmenlige³⁶ qıvanu.

59. Yusuf hiç söylemedi
Kimsesine demedi
Halasına söyledi
«Aceb düş gördüm» - deyü.

60. «Babama didüm³⁷ bunı
Sultan olur, dir beni
Çün işitdim ben anı
Geldim sana sevinü».

61. Halasına söyledi
Düşün taqir eyledi
«Kimseye dime³⁸!» - didi
Basiret ismarlayu.

62. Ol hatun bir gün meger
Sıgmaz içine xaber
Ol düşi taqir ider
Manisine sevinü.

63. Yusufiñ qardaşleri
İşitdiler haberi
Hep qarardı işleri³⁹
Yusufi günüleyü.

64. Bunı bunda qoyalum
Ayrıq⁴⁰ söze girelüm
Bir meclise varalum
Yine söze qıvanu.

65. Ya'qub ol Yusuf ile
Düni gündüz hem bile
Gizil işi kim bile
Başına gele deyü.

66. Ya'qubiñ oğulları
Bir gün durdı key öri
Buldılar halvet⁴¹ yeri
Vardılar hep danışu.

67.
.....
Vardılar, otuşıdılar
Hep Yusuf dolaşu.

68. Qamusı der bu sözi:
«Atamız sevmez bizi
Yusufda gönü-gözi
Bir iş qılalum» deyü.

69. «Yusufi ayırasuz»
Atamızdan alasuz
Eger helâk qılasuz
Soñra tevbe olamu?

70. Yahudu aydar: «Varıñ
İş yuvaş olmaz, bilüñ
Hem qorquñ, agâh oluñ
Atamız duya» deyü.

71. Durub bir gün varalum
Yusufi dileyelüm
İyeldüb⁴² qorqudalum
Hiç atamız duyumu?

72. Hele bir gün geldiler
Yusufi dilediler
Ya'quba yalvardılar
«Yusufi virgil⁴³» - deyü.

73. Varalum, oynayalum
Yazuda⁴⁴ yazlayalum
Hoş eyü söyleyelim
Qamumuz eyü hulu.

³⁶ düşmenlige - duşmanlıqqa

³⁷ didüm - dedim

³⁸ dime - deme, aytma

³⁹ işleri - içleri

⁴⁰ ayrıq - başqa

⁴¹ halvet - avlaq

⁴² iyeldüb - alıp ketip

⁴³ virgil - ber

⁴⁴ yazuda - çölde

74. Ya'qub aydur: «Alasız,
Bilmezem, ne qılasız
Anı qurda viresiz⁴⁶» -
Der bunlara söyleyü.

75. Ya'qub hiç istemedi
Sözlerini tutmadı
Oğlanları kitdiler
Ya'quba kin bağlayı

76. Hâlvet yire vardılar
Danışuben durdılar
Bunu sevab gördiler
«Qurda yidirdik⁴⁷» deyü.

77. Rubil aydar: - Bu hüccet
İter bize seadet
Olmışdurur bu adet
Ança oğlanı qurd yiyü.

78. Be kez varub alalum
İledüb yitürelüm
«Qurt yemişdür» - diyelüm
Atamuza bildirü.

79. Sabah tañla durdular
Ol Ya'quba geldiler
Girü⁴⁸ selâm qıldılar
Qamu tabu eyleyü.

80. Çün selâm eylediler
Yusuflı dilediler⁴⁹
Dişlerin bilediler
Meger hiyle bağlayı.

81. Pes, Ya'qub halı bildi
Ağlayı durdu, geldi
Yusuf başın yudurdu
Öper, quçar ohşayı.

82. Başın yudı, bağladı
Gözlerin sürmeledi
Bunlara ısmarladı
Ya'qub döndi ağlayı.

83. Egnine don giydirdi
Altun quşaq quşatdı
Başına altun tac urdı
Bile çıqdı dönderü.

84. Dedi: “Oynat, saqlañuz
Eyü tımar eyleñüz
Sağ aman getirüñüz
Qavli⁵⁰ qıldı berkidü.”

85. Ya'qub yolda oturdı
Bunlar anı götürdi
Daya ağlayı vardı -
“Yusuflı nitdiñ?” - deyü.

86. Ya'qub aydar: “Gönderdim
Anlara ısmarladım
Ağlayı bunda qaldım
Gitdi anlar dolanı.

87. Daya sekirdüb⁵¹ yetdi
Yusuflı elin dutdı
Bunlar döndi, sekirtti
Ol ağlar, dönmez girü⁵².

88. Daya hergiz eslemez
Yusuflı elin qomaz
Qoyub bunları kitmez
“Alıb giderüm!” - deyü.

89. “Men sizden hayal itdim
Andan ötürü yetdüm
Bir iş idersiñ - qorqđum” -
Der aşkâre söyleyü.

90. “Ben oğlumdan qurtuldım
Yusufa oğlum dedim
Yusuf, girü dönelüm!” -
Deyüb ağlar yalvarı.

91. Qardaşları geldiler
Yusuflı getürdiler
Dayayı sekritdiler
Daya döndi ağlayı.

92. Ya'quba daya geldi
Bunlar görünmez oldı
Ya'qub ağlayı qaldı
Yusuf(ın)a özenü.

⁴⁵ hulu - tabiyatlı

⁴⁶ qurda viresiz - qaşqırğa beresiz

⁴⁷ yidirdik - yedirdik

⁴⁸ girü - kirip

⁴⁹ bilediler - qayradılar

⁵⁰ qavli - söznü

⁵¹ sekirdüb - çapıp

⁵² girü - kerı, artqa

93. Gönlüne qorqu düşdi
Daya ile ağlaşdı
Endamları titreşdi
“Nidelüm Yusuf?” - deyü.

94. Hem Ya’qub, gör ki, nitdi
Qaravaş oğlun satdı
Aña hasretlik itdi
“Yusufi saqla” - deyü.

95. Didi: “Ardınca varam
(Anı) girü döndürem”,
Döndü, aydur: “umaram -
Ahşamın gele” deyü.

96. Söz çoq - bunlar vardılar
Qoyun⁵³ döndürdiler
Yamini gönderdiler
“Yuri sen eve!” - deyü.

97. Yamin çün eve vardı
Yusufdan haber aldı
“Ahşamın gelir” - dedi,
“Hoş yürürdür oynayu”.

98. Yamin çün eve gitdi
İşit bunları, nitdi
Rubil Yusufi dutdı
«Gel berü!» der qaçıyu⁵⁴.

99. Tonların çıqardılar
Hem bir iki urdılar
Yalan ayaq itdiler
Qaldı Yusuf ağlayu.

100. Etmegini⁵⁵ aldılar
İtlerge bıraqtılar
Yalıncaq yürütdiler
Qaldı Yusuf ağlayu.

101. Dutuban qaldırdılar
Hem bir iki urdılar
Ol düşüni sordular
«De, niçe gördün?» - deyü.

102. Yusuf düşün söyledi
Hep hikâyet eyledi
Bunlar hep künüledi -
«Bu sultan olur» - deyü.

103. «Biz bunu öldürelüm
Şahlığın bildirelüm
Soñra tevbe qılalum
Günâhından qurtulu.

104. Eger bu diri ola
Hep bizden ulu ola
Bize qatı ar ola» -
Didiler künüleyü.

105. Düşüni söylediler
Manasını bildiler
Bir iki kez⁵⁶ urdılar
«Yalandur düşüñ!» - deyü.

106. Kimi elinden dutar
Kimi ardından iter
Yusuf yürer, gâh düşer
Yine durur yalvaru.

107. Yusuf aydur: «Yoruldum,
Hem acıqtum, susadum
Yürüyemen, buñaldum,
Yatayın!» - der ağlayu.

108. Rubil Yusufi urdı
Yüzünü yire⁵⁷ sürdi
Şem’un bıçaq çıqardı
Öldürmege sevinü.

109. Qaçdı Yusuf bir yana
Ol da urdı yüzüne
Girü vardı bir yana
Aña baqar yalvaru.

110. Qıldıqlarını bildi
Yusuf azacıq güldi
Öleceğini bildi
Qurtulmaqlıq umanu⁵⁸.

111. Yehuda aydur: «Ne oldun,
Meger sen delü olduñ!
Ayt, sen neye güldüñ
Bildir bize ta bellü.

112. Yusuf bu kez ayıtdı:
«Ya qardaşlar, bil» - dedi
«Bir sağıncam var» - dedi
Siziñ içün arzılu.

⁵³ qoyunu - qoylarını

⁵⁴ qaçıyu - açuvlanıp

⁵⁵ etmegini - ötmegini

⁵⁶ kez - kere

⁵⁷ yire - yerge

⁵⁸ umanu - umut etip

113. Ol benim delü gönüm
Ol evdeki sağıncum
Sübhanıma sığındum
Düşün baña ne qılu.

114. Yañlış oldı gelmegim
Mihnet oldı evmegim⁵⁹
Ol evdeki sağıncum
Yañlış oldı o bellü.

115. Baña qahrı qıldıñız
Atam hatrın qoduñız
Düşmanım siz olduñız
Öldürmege quvanu.

116. Yahuda şefqat itdi
Yusuf yine ağladı.
«Yusuf, berü gel!» - didi
«Qurtaram seni» - deyü.

117. Yusuf aña sığındı
Etek altına girdi
Qardaşları hep durdı
Yehudayı arayı.

118. Aytılar: «Ne gizledün?
Qavlimizi⁶⁰ döndürdün
Yusufa sen qımadun⁶¹
Sözün girü döndürü.

119. Biz toquz qardaş birüz
Seni de öldürürüz
Yusuf ile qoruz!⁶²» -
Didi bunlar söyleyü.

120. «Yusuflı virirmisin?
Terkini ururmısın?
Ya bile ölürmısın?
Sen dahi Yusufılayı?».

121. Yehuda aydur: «Olmaz,
Bu işi Tañrı sevmez.
Atamuz qabul qılmaz
Bu işinden dön girü!

122. Geliñ, bunı öldürmeñ
Öldürüb qana girmeñ
Yarın evde yaqılmañ
Tamu⁶³ içre qaynayu.

123. Atam atası Halil
Ona Nemrud netdi, bil -
Saqladı anı Celil
Odi⁶⁴ bostan eyleyü.

124. Vahyi itdi aña Cemil:
«Aya, İbrahim Halil!
Oğluñ qurban eylegil!
Ki, İsmail sevgilü.

125. Bıçaq anı kesmedi
Halil oda⁶⁵ yaqmadı
Ya'qub asiy olmadı
Allahdan qorqun!» - deyü.

126. «Geliñ, tedbir qılalum
Bunı öldürmeyelüm
Bir quyuğa bırağalum
Ol anda öle kendü».

127. Bunı savab gördiler
Aña razı oldılar
Ol quyuğa vardılar
Yusuf ağlar yalvaru.

(devamı bar)

Esletme: Ya'qubnıñ altı evligi (apayı), 12 oğlu bar edi. Soñğu evligi Rahileden İbn Yamin ve Yusuf doğğanlar. Destanda adları keçken Şem'un, Rubil, Yehuda Yusuf ve İbn Yaminniñ ağalarıdır ki, başqa-başqa analardan doğğanlar.

⁵⁹ evmegim - açıqqanım

⁶⁰ qavlimizi - sözümüzni

⁶¹ qımadun - qıymadıñ

⁶² tamu - cehennem

⁶³ odı - ateşni, otnu

⁶⁴ oda - otqa

İslâm dininiň çoq zengin edebiyatı bardır. Bu edebiyat öz içine Yaqın Doğu halqları - eski Sümerler¹, Arablar, Yehudiylər, Farslar ve Türklerniň folklorını alğandır.

Biz Adem ve Havva, Habil ve Qaabil, Nuh, İbrahim ve Nemrut ve başqa peyğamberler haqqında qıssalar - diniy hikâyelerini bir serya olaraq bermege başlaymız. Bu hikâyeler halqniň çoqtan bilmesi kerek olğan, amma propagandası yıllarca yapılmay kelgen eserlerdir. Halq olarnı büyük qızıqıv ile oquyacaqlarına şüphe yoq. Seryamızı Adem aleyhisselâm peyğamberimizden «bismillâh» dep başlaymız.

Kemal Qonurat.

Qıssa-i Adem safiyullah

Allah qudreti ile topraqdan yaratılğan, köklerge yücetilgen, yariğ cennetke kirgen, Havva ile sñar (eş) olğan, «bu terekke yaqınlaşmañız!» buyruğından tışarı çıqqan, yariğ ucmaqtan (cennetten) qaranlıq dünyağa quvulğan, «Ya Rabbim! Bu zulümlerni biz özümüzge özümüz ettik» - deyü üç yüz yıl ağlağan, tüm insanlarnıñ atası Adem safi aleyhisselâm qıssası budur.

Qaçan ki Allahu izz ve celle «Ademni yaratayım!» - diye hitap etti ise, bütün varlıq baş köterip «Menden yarat!» - dediler, çünkü Allahnıñ önünde Ademniñ ayrıca bir qadri olacaq edi. Dağ dedi: «Menden yarat, benim başım köklerdedir». Dünya deñizi dedi: «Men sınırsız keñiş ve derendirim!». Altın ayttı: «Men qıymetliyim!». Kök ayttı: «Cennet mendedir!». Her biri özlerini övdüler. Yer ise özüni alçaq tuttu: «Men aşığı bir varlığım, ayaqlar altında taptalırım, övünecek qadar halım yoqtur». Belli ki, Allah övüngenlerni sevmez, alçaqgönüllilerni sever. Onuñ içün: «Men Ademni Yerden topraq alıp yaratırım!» - buyurdi.

Qaçan ki Ademni yaratmaqnıñ vaqtı ve saati keldi ise, Cibrailge hitap oldu: «Bar, Yer yüzünden bir avuç topraq ketir!» Cibrail bir avuç topraq alacaq oldu ise Yer: «Menden topraq alma, men süfliyim!» - dedi. Cibrail Yernin sözünü ağırladı, ondan topraq almadı. Soñra İsrafil ve Mikail de boş elnen qayttılar ise topraq ketirmege Azrail yiberildi. Yerniñ «Menden topraq alma!» sözlerine Azrail: «Maña seniñ sözününden Yüce İyemizniñ buyruğı azizdir!» - dedi, topraq aldı, ketirdi. Azrailge hitap keldi: «Ey, Azrail! Gönlün pek qattı eken! Aysa öyle taqdir eterim ki, ileride tüm

yaratıqlarnıñ canlarını sen alacaqsın».

Azrail topraqı Mekke ve Taif arasındaki Dahna adlı bir yerge qoydu. Qırq yıl o topraq üstüne yağmurlar yağdı. Otuz doqız yıl qayğı yağmuru, bir yıl sevinç yağmuru. Bundan ötrü Adem balalarınıñ yaşayışlarında qayğı ve keder çoq, sevinç ve şeñlik azdır.

Hem o yağmur suvları temiz-bulaniq, qara-aq, accı-tatlı, albav-yımşaq, lezzetli-lezzetsiz ediler. Bundan ötrüdür ki, Adem balaları da birbirlerine beñzemezler - biriniñ gönlü temiz, biriniñ - kirli; biri aq teñli - biri qara; biriniñ yüregi yımşaq, biriniñ - sert; biri sağlıqlı, biri - çerli oldular.

Yağmurlar toqtağan soñ Allahu izz ve celle qudreti ile Azrail ketirgen topraq balçıq oldu, soñ o balçıq insan qorçağı² biçimini aldı. Yetmiş biñ melek kökten Yerge endi, o balçıqtan qorçaqı seyir ettiler. Meleklerniñ büyügi olğan Ezazil o insannıñ qursağını qaqtı - qursaq içi quvuş terek kibi boş edi. «Bunuñ içi boş eken! Bunu yoldan azdırmay qolay olacaq» - dedi Ezazil. Soñra meleklerge: «Eger Allah bunu bizim üstümüzde erkli³ etse naparsıñız?» - dep soradı. Hepsi dediler ki: «Boyun sunarmız!» Ezazil dedi: «Vallah ki, o benim üstümden erkli qoyulsa, men oña boyun sunmam ve eger ki men onuñ üstünden erkli qoyulsam, onu öldüririm!»

Balçıqtan insan qorçağı yerde daha qırq yıl yattı. Soñ Allahu izz ve celle ışıqtan can yarattı. Canğa buyruq keldi ki: «Bar, o ten içine kir». Can o qorçaqniñ baş ucuna keldi, duraqsadı. Cibrail ayttı: «Ey, aziz can! Niçün ekilenesiñ, kirmeyesiñ?» Can ayttı: «Men ışıqtandırım, temizdirim, arıdırım. Bu

ise topraqtandır, süflidir - nasıl kireyim?». Cibraill ayttı: «Allahu izz ve celle adı ile - kir!». Qaçan ki can Allah adını eşitti - kirdi. Qorçaqnıñ başında, mañlayından bir süyem⁴ yuqarıda, ömgek⁵ denilgen yımşaq bir tögereçik bıraqlığan edi - ondan qafatası içine daldı. Qafa içinde çoq zaman qaldı, qorçaqnıñ miylerini canlandırdı. Soñra közleri içine kirgen edi ki, közler tirildi, açıldı ve ayaq uclarına baqtılar. Kördü ki kevdesi balçıqtan yapılğan. Közlerinden çıp etip birer tamlı yaş tamdı. Can burnuna kelgende bir aqsırdı. Soñ tili ve dudaqları tirildi. Dudaqları qıbırdap: «Elhamdu lillâhi Rabbil-âlemin!» dedi. Hitap keldi: «Yarhamuke Rabbike ve lizalike halâqtüke», yani «Rahim etti saña Rabbîñ ve böylece yarattı seni».

Bundan soñ can köksüne kelip yetti. Yerinden turacaq oldu, aşıqtı, amma ayaqları hâlâ cansız edi, turamadı. Babalarının tabiatıdır ki, Adem oğulları sabirsiz ve aşığışcan olurlar.

Andan soñ can qarnı içinde yayıldı, mide ve içekleri tirildi, qursağı qaldır-quldur ses berip yemek istedi. Soñra bütün etizi⁶, terisi, kemikleri, damarları, siñirleri canlandı. Derken teprendi, başını köterdi, oturdu. Qol, ayaqlarını, her yerini seyir etti - terisi tırnaq kibi qalın, yıltıraq, tegiz edi, aylaq⁷ güzel bir yaratıq edi. Soñraları, qaçan ki şeytan şerrine oğrap, cennet içindeki boğday tereğiniñ yemişinden yedi - o qalın ve yıltıraq terisi töküldi, yımşaq, qartayğanda bürüşici terili oldu. Buyruq keldi ki: «Bunuñ adı Adem olsun!». Onuñ için ki, Adem qara topraqtan yaratıldı, Arabçada «adam» demek «qara terili» demek olur.

Yaratıldığı yerde Adem safiy aleyhisselâm yedi kün oturdu. Soñra Allahu izz ve celle endirdi kökten Adem için qızıl altından quyulğan, inci daneleri qaqılğan bir taht. Yedi yüz biñ melek oña yaraşıqlı hılalılar kiydirdi, başına altın tac qondurdu, devre qurup, Ademni ortağa alıp, suqlanıp⁸ baqıp oturdılar onuñ teniniñ yıltıraqlığına, közleriniñ ferine, tişleriniñ balqıldısına. Derken Adem kördü başı töpesinde tolun ay kibi parlaq bir ışıq yumağı. O ezelden Muhammedü'l Mustafa için yaratılğan nur edi. Ademniñ gönlü o nurğa isindi, nurnu yaqından körmege küsed⁹, oña talpındı¹⁰ ise Allahu izz ve celle Muhammed nurunu Ademniñ alına qondurdu. Andan nur keçti sağ yanağına, soñ iynine¹¹, soñ

qoluna. Adem safiyullah şahadet parmağını közüne qarşı tikledi, nur parmağı ucuna keldi, toqtaldı. Nurnuñ cılısı Ademniñ bütün tenine yayıldı, Adem nurnuñ körkünü¹² dañladı¹³ ve «Lâ ilâha illâllahu, Muhammeder resullüllahu!» diye şahadet ketirdi. Şahadet parmaqlarını köterip kelime ketirmek Adem aqtıqlarına¹⁴ şöylece âdet oldu.

Andan soñra buyruq keldi «Ademni cennetke kirsetiñiz» deyip. Cibraill bir at ketirdi Maymun adlı. Adem o atqa mindi. Cibraill atnıñ tizginini tuttu, Mikail sağ yanında, İsrail sol yanında, köklerge uçtular. Yedi yüz biñ melek te köklerni toldurğan bir quş üyüri¹⁵ kibi. Hep yuqarığa uçtu, Ademni uçmaqqı (cennetke) kirsettiler, qondular. Uçmaq yem-yeşil bir baqça edi, şırl-şırl suvlar aqar, misk qoquğan yeller eser, terek dallarında çeşit yemişler pişken, havası küneşli ve serin, qara közlü hüriy qızlar oynap, külüp gezer ediler. Meleklerge hitap keldi: «Ademni taht üstüne oturtıñız, tahtnı qanatlarıñız üstüne alıñız, öyle gezdiriñiz». Bu melekler için bir ceza edi. Çünkü Allahu izz ve celle «Ademni yaratırım!» diye niyet bildirdikte melekler: «Yoq, yaratma! Onuñ oğlanları birbirine fisq ve fesat eter, uruşır, qan töker» - degen ediler. Allah melekleriniñ bu sözlerini giybet diye tanıdı, olarnıñ sevaplarını alıp Adem aqtıqları için saqladı. Soñ melekleriniñ Ademge secde etmeklerini erkledi¹⁶. Bunuñ için Ademge «esma ilmi»ni öğretti, yani dünyadaki her şeyniñ adını söyledi. Soñra meleklerden soradı «Bunuñ adı nedir?», «Bunuñ adı nedir?» - dep. Melekler bilmediler. Hitap keldi: «Ey, Adem! Meleklerge dünya nesneleriniñ adlarını öğret!» - dep. Melekler Ademni qanatları üstünde alıp uçar ekenler, Adem olarğa: «Bu Kök. Bu Yer. Bu Küneş. Bu Ay! Bu Suv. Bu Ateş. Bu Dağ. Bu Çöl!» - diye on biñ nesneniñ adını öğretti. Hitap keldi: «Ey, melekler! Ademge secde etiñiz, yüküniñiz! Çünkü kördüniz - o hepsiñizden bilgin, aqıllı. O ustazıñızdır, ustazğa secde etmek vaciptir». Yedi yüz biñ melekniñ hepsi Ademge secde etti, yalınız Ezazil etmedi. Çünkü evvelce tüm melekleriniñ ustazı, öğretmeni o edi, Ademni küñüledi. Hitap keldi: «Ey, Ezazil, sen niçün secde etmediñ?» Ezazil dedi: «Men alazdan (alevden) yaratıldım, Adem ise topraqtan. Men ondan uluğ kelem». Ateş topraqtan uluğdır demek

ile Ezazil yañıldı. Çünkü ateş hırsızdır - her şeyni yaqar, yoq eter. Topraq ise hırlıdır - urluq saçsañ saña birni on etip qaytarıp berir. «Ezazil» demek Arabça «yamanlayıcı» demektir, çünkü Adem yaratılmaz önüne meleklerge o qutqu¹⁷ salğan, melekler de Adem oğullarını Ezazil sözlerine uyup yamanlağan ediler. Şimdi Ademge secde etmegeni içün Allahu izz ve celle Ezazilni lânetledi, Ezazilniñ bir lağabı da **mel'un** (lâ'netli, qarğışlı) oldu.

Ezazil Allaha yalvardı: «Meni qarğadıñ, mel'un ettiñ. Amma sen acıyıcı ve esirgeyicisiñ, rahman ve rahimsiñ. Saña bir ricam bar, red etme». Allahu izz ve celle: «Nedir ricañ!» dep soradı. Ezazil dedi: «Maña qıyamet küniñe qadar ömür ber». Qıyamet küni yaqınlağanda hepsi insanlar, melekler, hatta ki Cibrail, Mikail, İsrail ve Azrail de ölecekler, Allah yañız qalacaq edi. Ezazil tüşüngen edi ki, herkes ölüp, tek olar ekisi qalsalar, yardımcısız qalğan Allahnen uruşacaq, belki de Allahnı yeñecek, evrenge hâkim olacaq edi. Allah bu quruntılarını añladı ve dedi: «Yahşı, men saña uzun ömür beririm. Amma seniñ umut etkeniñ qadar uzun degil». Ezazil-i mel'un meyus oldu, umutsızlandı. Bundan soñ bir adı da İblis oldu, bu da Arabçada «ümütsiz» demege kelir.

Şimdi İblis tışta qaldı, Adem ise cennet içine alındı.

Adem bir qaç saat cennetni gezdi, hayret etti. Amma ketkete göñlü cennet güzelliklerinden usandı. Çünkü cennet içinde her bir yaratıqtan birer çift bar edi, ancaq Ademniñ özüne beñzer çifti yoq edi. Mevlâ Taale añladı Ademniñ halını, oña uyqu yiberdi. Adem bir terek túbüne yattı, uyudu. Allahu izz ve celle Ademniñ sol bıqını¹⁸ açtı, soñğu qaburğasını çıkarıp aldı, bıqını kene bütün etti. Soñra Ademni uyandırdı, közleri önünde qaburğadan bir dişi insanı, Havvanı yarattı. «Havva» adı arabça «hayy» sözündendir, «hayy» demek «tiri» demektir, çünkü Havva tiri Ademden yaratıldı. Allahu izz ve celle Ademni niçün yuqlattı onuñ qaburğasını çıkaracaqta? Yuqlatmağan olsa Ademniñ bıqını ağrıtaçaq, Adem de ağrı sebepçisi olğan Havvanı yek körecek, sevmeycek edi. Ve niçün Ademni uyandırdı Havvanı yarataçaqta? Onuñçün ki, Adem körmegen olsa Havvanıñ kendi qaburğasından yaratılğanını, onu başqa bir

nesneden yapıldı belleycek, onu kene sevmeycekti. Havvanı özünden yaratılğanını körgen soñ Havvanı sevdi. Bir de Havva aylaq körklü, aylaq albenili edi, bütün qadınlar güzelliği onda toplu edi. Ademniñ rağbeti keldi, «Mana yaqıncaraq kel!» - dep Havvanı ündedi. Havva ayttı: «Meni ister isen özüñ kel» - dedi. Adem yerinden qoptu, Havvanıñ yanına bardı. Eger azçıq sabır etken olsa, Havvanıñ özü keleecek edi. Öyleyken şimdi qadınlarğa erkekler barırlar. Amma cennette erkeklerge qadınlar keleecekler.

Adem Havvanıñ yanına bardı, quçaqladı, öptü, tenini uvuştırmağa başladı. Cibrail ayttı: «Ey, Adem! Hava seniñkidir. Amma aşırma! Nikâhsız yaqınlıq yollu degildir!» - dedi. Soñra Allahu izz ve celle olarğa nikâh qıydı, hutbe oqudı ve olarnı yañız bıraqtılar.

Cennetniñ bir küni bizim dünyamız hesabınca beş yüz yıl olur. Adem ve Havva cennette yarım kün, bizim sayı ile eki yüz elli yıl qaldılar, soñ cennetten quvup çıkarıldılar...

(Devamı keleecek sanında)

SÖZLÜKÇE

(Türkçe-Rusça sözlükte bulunmağan sözler)

¹ Sümerler - шумеры

² aqtıq - потомок

³ qorçaq - манекен, статуя

⁴ erkli - властный

⁵ süyem - пядь

⁶ ömgek - анат. родничок

⁷ etiz - плоть

⁸ aylaq - чрезвычайно, крайне

⁹ suqlanmaq - любоваться

¹⁰ küsemek - возжелать

¹¹ talpınmaq - тянуться

¹² iyn (iyni) - плечо

¹³ körk - красота

¹⁴ dañlamaq - удивиться

¹⁵ üyür - стая (птиц)

¹⁶ erklemeq - изволить

¹⁷ qutqu - подстрекательство

¹⁸ bıqın - бок

Memet Osman-oğlu Müyeddin Sevdıyar (1913-1999)*(Vefatı münasebeti ile)*

Qırımtatar milliy davası büyüklerinden, degerli tarihçi ve şairimiz Memet Sevdıyar 1913 senesi 15 yanvar künü Qırımın Aqmescit şehrinde doğdı. 1931 senesi orta mektepni bitirip, 1932-35 ss. Qırım Pedagoji İnstitutı Til ve Edebiyat Şubesiniñ Aqşamki Bölüğünde oquy. Aynı zamanda, Qırım Saqlıq-Saqlav Ministrliğinde bölük müdiri vazifesinde çalışmağa başlay. 1935-38 ss. Qırım Radiokomitetinde edebiy-medeniye eşittirüvler bölüğiniñ müdiri olaraq işley. 1941 senesi cenkke kete, Or-Qapuda esir tüşe, qurtulıp Aqmescitke döne, mında qırımtatar tilinde çıqqan “Azat Qırım” gazetasında çalışa. 1944 senesi Qırımdan Romanyağa köçe. 1945 senesi İtalyanıñ Roma şehrindeki Şarqiyat İnstitutında tahsil ala. 1948 senesi Türkiyeye avuşa. 1957, 1960-61 seneleri Ankarada çıqqan “Qırım” mecmuasınıñ neşrinde faal iştirak ete. 1961 senesi AQŞ’ğa köçe ve birazdan soñra New-York şehrinde yerleşe. Arqadaşları Mübeyyin Altañ ve Fikret Yurter ile birlikte “Qırımtatar Milliy Merkezi”ni meydana ketirerek, onuñ terkibine kirgen “Sürgündeki Qırımtatarlarını Öz Vatanlarına Keri Qaytarma Oğrunda Küreş Komiteti” ve “Qırım Fondu”nıñ işlerini alıp bara. Aynı zamanda, edebiyat ile meşgul ve qırımtatar etnik tarihi üzerine araştırmalar yapı. Vefatı-1999 senesi 9 iyün künü New-York şehrindedir. Yatqan yeri cennet olsun!

ESERLERİ:

1.. “Ğurbet Yollarında”. Şiirler cıyıntığı- New-York, 1933.

Bir sıra şiirleri Aqmescitte çıqmaqta olğan “Yıldız” mecmuasında da basılğandır. Bq.: “Yıldız”, 1993: № 3; 1994 : №3, №4; 1999: №1. “Yıldız”dan ğayrı ayrı şiirleri “Salğır” mecmuası (№2(1991)) ile “Qırım” ve “Yañı Dünya” gazetalarınıñ çeşitli senelerindeki bir sıra sanlarında yer alğandır.

2. “Этюд о этногенезе крымских татар” / “Qırımtatar Milletiniñ Menşei”.- New-York, 1997.

Memet Sevdıyarın bu tarihıy araştırmasınıñ ayrı qısımları

“Этюд из “Этюд о этногенезе крымских татар” rubrikası altında 1997 senesi 27 sentâbr künüden başlap bugünge qadar “Qırım” gazetasında basılıp kelmektedir.

3. “Qadimi Salğırnıñ qaynaq suvu kibi aqqan ömrüm”. Hatıralar.- Qırım, 1996 : №№38-49; 1997: №№2-10, 12, 14, 15, 17-31, 33-37.

Dostuma

Her şeyniñ yañısı pek yahşı olğanda,
Dostluqnıñ eskisi qiymetli ola.
Dostların birisi uzaqta qalğanda,
Digeri hasretlik çekmekten sola.

Men sağım, dostçığım, ğurbette olsam da,
Ellerim çalışa, qalemim yaza.
Men sağım, sağlamım, zahmette qalsam da,
Kelse de başıma çoqtan-çoq qaza.

Bizim de közüimiz bir künde açıldı,
Sevginen, işançnen bir yolda kettik.
Eki saf gönülde baht nuru saçıldı,
Ebediy dostluqçın ant-yemin ettik.

Bekleyim, ayt, dostum, muqaddes sözüñni,
Sesiñni eşitip olmayım... yoqsa...
Ebediy olaraq yumdıñmı közüñni?
Buğa men inanmam, qiyamet qopsa.

“Yahşı dost zorluqta sınılır” degenler,
Biz böyle sınavdan çoq kere keçtik.
Fedakâr olmağa çoq dostlar bilgenler,
Onuñ saf suvundan biz de çoq içtik.

Vataniñ aşqına yaşamaq kereksiñ,
Yaşamaq, yaşıatmaq, sevdirmek, sevmek.
Buniñçün çoq künler küreşmek kereksiñ,
Degil ki dehşetli zindanda ölmek.

Arağa soqulğan bir cadı sert elnen
Bizlerni quturğan deryağa attı.
Seni o qorqunçlı zindanğa aydadı,
Meni de köpürgen dalğağa qattı.

Unutma, bu qanlı küreşniñ başında
Sevginen, işançnen bir yolda kettik.
Hatırla: toğayda, çeşmeniñ başında
Ebediy dostluqçın ant-yemin ettik.

1945.

Yırla, keday!

Yüregimde yaralarnıñ ağrısını hiss etkenday,
Aydın gece siyah kökte munarlandı tögerek ay.
Azaplarğa can dayanmay, beden yana, qalpler ağlay,
Yükselt bütün hoş sesiñni, gönül ohşap, yırla, keday.

Yırla, keday, çevik sesiñ qartal kibi qanat kerip,
Urallarnı dolaşsın da, Sibiryada oyğa dalsın.
Şehitlerniñ hırpalanğan ruhlarına selâm berip,
Altaylarda can çekişken milletimniñ gönlün alsın.

İlham berip, yırla, keday, yaralanğan gönlüm coşsun,
Ğariplikten qahramanlar mühitine avuşayım.
Sağlam sesiñ zayıflağan bedenime quvvet qoşsun,
Milletimniñ şanın haqlap, vatanıma qavuşayım.

Aç közüñni, baq, etrafını matem sardı, yer-kök ağlay.
Battı küneş, qarardı kök, söndü yıldız, tutuldı ay.
Beden yana, gönül sızlay, azaplarğa can dayanmay,
Yeter artıq, yeter, qardaş, susma bugün, yırla, keday!

16.04.1947

Roma.

Aziz milletime

Ağlama, bülbül

Ey, bülbül, ne içün şay mahzün ötesiñ
Sabahnıñ tañ yeli nazikten eskende?
Ne içün gönlümni rahatsız etesiñ
Yürekni keskin oq parçalap keskende?

Yoqsa, bir zehirli yılanıñ tişleri
Seniñ de günahsız teniñe battımı?
Yoqsa bir hıyanet alçaqıñ işleri
Seni de yuvañdan tışarı attımı?

Yoqsa, öz sesini bülbülge uydurıp,
Aç qırğıy seni de ölümge cetemi?
Şu büllür qanıñnen qarnını toydurıp,
Yüksekke, köklerge havelep ketemi?

Ağlama, bülbülüm, ağlama, cesür ol,
Ufuqıñı ağartıp, al küneş doğacaq.
Haq içün meydanğa atılğan çevik qol,
Canavar qırğıynı al qanğa boğacaq.

O vaqıt sesiñni yükseltir, yırlarsıñ
Hürriyet, adalet, azatlıq yırların.
Nazik hoş ahenkle sevinçnen sırlarsıñ
Yurtumniñ çölleri, çayırı, qırların.

08.01.1945

Ne tarafqa aylansam, qayda baqsam,
Seni körem, gönlümni sen alasıñ.
Yat illerde olsañ da, zorluqsañ da,
Saf öskensiñ, kene de saf qalasıñ.

Emek seniñ bayrağıñ, saflıq canıñ.
Muqaddestir, yemindir aytqan sözün.
Namus seniñ yoldaşıñ, haqtır qanıñ,
Ateş saça etrafqa elâ közüñ.

Ebediysiñ, büyüksiñ, qocamansıñ,
Tarihlerden silinmez şeref-şanıñ.
Qayda barsañ - yükseksiñ, odamansıñ,
Hiç şübhem yoq - parlaycaq istiqbaliñ.

Yaşa, millet, biñ yaşa, oğruñ cürsün!
Saflıq daim yoluñda yoldaş olsun.
Kelsin künü - Vatanıñ sefa sürsün,
Hırpalanğan hayatıñ sevinç tolsun!

18.05.1946

Roma

Server Turupçu

(10.11.1914 - 3.03.1985)

Qırımnıñ Aqmescit şehrinde doğdı. İlk ve orta tahsilini Vatanında tamamlay. 1934 senesi ailesi ile İstanbulğa köçe. 1937 senesi Polonyağa ketip, Vilno Üniversitetiniñ Siyasiy Bilgiler Fakültetinde tahsil ala. 1939 senesi II. Cihan Cenki başlaması ile İstanbulğa döne. Vefatı - 1985 senesi 3 mart künü İstanbuldadır.

1960 - 70. seneleri "Emel" dergisinde bir sıra şiirleri ile qırımtatar edebiyatı tarihi üzerine maqaleleri basılğandır.

NIÇÜN...

Niçün hasret yükü tüşmiy* yürekten,
 Niçün qurtuluş yoq suvuq ğurbetten?
 Niçün ğarip halqım toymadı dertke,
 Niçün köle bola, köne kötekke?
 Niçün aqıl yuqlay, fikir uyanmay?
 Niçün tuya, köre, müçe oynamay?
 Niçün ömür azap bola, şay keçe?
 Niçün macür¹ tuva da şaytip köçe?
 Niçün kündüzi ayaz, gece bora?
 Niçün bir tarlıqta yetişmiy Çora?
 Niçün köz torlana yurtsuz körgende,
 Niçün mutlu² yigit "yurt" dep ölgende?
 Niçün hasret yuta yurtqa susağan,
 Niçün cavlar³ bola bayram qutlağan?
 Niçün halqım kervan-qatar sürüle?
 Niçün qartlar yol boyuna kömüle?
 Niçün şaytip cav çoqraqnı qurutqan?
 Niçün anay balasını unuttqan?
 Niçün, Quday, osal sınav beremiz?
 Niçün ata mezarı yoq töremiz?
 Niçün yürek şay dayana horluqqa?
 Niçün bunday çıdamlımız zorluqqa?
 Niçün ınsız⁴, azatlıqnı oylamay,
 Niçün halqım bir birimen boylanmay,
 Niçün susa birin tutup sökseler?
 Niçün küzküre yamanlıq etseler,
 Niçün suvuq cat eldeki kişiler,
 Niçün dost dep aytalmaysıñ bir şiirler?
 Niçün tuvğan yurt adında toqtalam?
 Niçün ömür aqışına oqtalam?
 Niçün yuva qura hasret yürekke?
 Niçün yigit yol uzata erekke⁵?
 Niçün, Quday, sen duama iymeysiñ⁶ ?
 Niçün bizni soylu qul dep bilmeysiñ?
 Niçün, Quday, köz yaşımız tıyılmay?
 Niçün ğurbet kefaretki⁷ sayılmay?

2.04.1975

«Emel», N88 (1975)

* Şiir "Emel" dergisindeki imlâsı ile berildi.

¹ Köle - qul, esir

² Macür - «mühacir» sözünden olsa kerek ki, manası «köçmen»dir.

³ Mutlu - bahıtlı.

⁴ Cav - duşman.

⁵ İnsız - sessiz.

⁶ Erek - uzaq.

⁷ İymek - gönül indirmek.

⁸ Kefaret - günahıtan arınma.

Şakir Selim

1942 senesi Aprel 10-da Qırımın Bük-As köyündə doğdı. 1944 senesi bütün halqnen beraber sürgün etildi. Samarqand vilayetine tüşti.

Samarqand pedagoji bilim yurtnı ve Samarqand Devlet Üniversitetiniñ rus filologiya fakültetini bitirdi.

İlk şiiri 1961 s. "Lenin bayrağı" gazetasında basıldı. Bundan soñ "Aqbardağ", "Duyğularım", "Sevgi alevi", "Uyanuv" ve diger şiir kitapları neşir etildi.

"Tüşünce" ve "Bağçasaray" şiirleri 1996 s. Ankarada Hazreti Muhammed Peyğamberimizniñ (S.A.V.) Qutlu Doğum haftası münasebetinen ötkerilgen "Vatan ve millet sevgisi - imandandır" adlı şiiriyet yarışında Birinci mükâfat ile taqdirlendiler. Kene şu yılı türkiy şairler Şöleninde Arif Nihat Asiya mükâfatınıñ laureatı oldı (Ankara-Qıbrız). 1997 senesi meşur Polonya şairi Adam Mitskeviçniñ "Qırım sonetleri"ni tercime etkeni içün "Polkül" Fondunıñ laureatı, 1998 s. ise W.Şekspirniñ "Makbet" adlı faciyeviy dramatik eserini tercime etkeni içün Qırım Devlet Mükâfatınıñ laureatı oldı.

Şimdi "Yıldız" mecmuasınıñ baş muharriri vazifesinde çalışa.

TÜŞÜNCE

Nasıl bir künlerge qaldıq, qardaşlar,
Bu uzun yollarda taldıq, qardaşlar,
Aman-aman bitip-yandıq, qardaşlar,
Közümüz ögünde sabiyler ole, -
Dünya bizge baqıp, bir köznen ağlay,

bir köznen küle.

Bizni kene birevler oynatmaq istey,
Kene damsız şorba qaynatmaq istey,
Kenardan hoşlanıp bir baqmaq istey,
Bar, oyna, közyaşın sile ve sile, -
Dünya bizge baqıp, bir köznen ağlay,

bir köznen küle.

Dünyağa nam bergen bir millet edik,
Asırlar tübünden tirilip keldik,
Vatanğa köz tikip qurbanlar berdik,
Bizni kene böleler bir şına ile, -
Dünya bizge baqıp, bir köznen ağlay,

bir köznen küle.

Sañki duşman oldıq bir-birimizge,
Ürmet yoq ne ölü, ne tirimizge,
Ne oldı, qardaşlar, ne oldı bizge?!
Kene dersiñ bir belâlar bastırıp keke, -
Dünya bizge baqıp, bir köznen ağlay,

bir köznen küle.

Qalmadı aramızda birlik keñeşi,
Şunıñçün qızdırmay Vatan küneşi,
Şunıñçün yürüşmey, ey halqım, işiñ,
Şunıñçün bağırını hancerler tile, -
Dünya bizge baqıp, bir köznen ağlay,

bir köznen küle.

Alladan berilgen güzel bu topraq,
Közlerimiz kibi körlanğan çoqraq,
Tereklerimizde sararğan yapraq
Biz kibi çekmekte feryat ve nale, -
Dünya bizge baqıp, bir köznen ağlay,

bir köznen küle.

Hepimiz qabardıq mingen hamırday,
Qarışıp qalmayıq bir top çamurday,
Kesilip başladıq quruğan tamırday,
Yaşaymız bularnı bile ve bile, -
Dünya bizge baqıp, bir köznen ağlay,

bir köznen küle.

Ey, felek, işiñe aqıllar yetmey,
Tatarnıñ başında түşünce bitmey,
Bir küçük arzum bar - aqlımdan ketmey:
Ömürler bite ve ömürler keke, -
Demesinler:

«Dünya bularğa baqıp, bir köznen ağlay,
bir köznen küle».

ESKİ YURT

Aslı özüm Eski Yurttan uzaq çölde tuvsam da,
Bağçasaray için catsıñ degen oynı quvsam da,
Bağçasaray deseler, içim-bavırım uzüle,
Bilmem niçün közyaşlarım kirpigime tizile.

Nice kere ayaq bassam ipranğan Hansarayğa,
Her bir taşı-tahtasına toyalmayıp qarayman.
Köz taşlayman nice asır iç-içinden inlegen
Sahibi yoq boşap qalğan meşur Şain-Qullege.

Mında her şey bir zamanda şan-şühretni añdıra,
Hal-hazırkı vaziyeti aqılıñı aldıra.
Teşekkürim sizge bugün, Eski yurtlu qandaşlar,
Toplanırmız qırımtatar adlı bütün qardaşlar.

Toplanırmız şu muqaddes Azizlerniñ yanına,
Ebet, bir kün bu milletniñ can kirer ya canına.
Bağçasaray deseler, başım-közüm aylana,
Çünkü kobek tamırımız mında kelip baylana.

Milliy teatrimizin tarihine dair

Qırım sahna sanatı çox asırlıq tarixke malik olğan bellidir. Kendi inkişafını ta qadimiyy Yunan koloniyalarında, yani eki buçuq biñ yıl evvel, başlap, (1) Qırım hanlığı devirinde bayağı inkişaf etip, (2) lakin Rusiye zaptı ile yoqqa çıxarılgan edi. Tek XIX asırnıñ soñ çeriginde qırımtatar milliy ziyalılarınıñ usanmaz ve yorulmaz hareketleri neticesinde yañıdan canlanmağa yol tuttu.

«Terciman» gazetasınıñ haberine köre, 1886 senesi fevral 4-te Bağçasarayda Mihaylidi adlı bir zenginniñ salonunda qırımtatarca spektakl oynaldı. (3) 1897 senesi kene Bağçasarayda, Uprava zalasında İsmail Lemanov, Seitcelil Hattatov ve Mansurskiy taraflarından qırımtatarca çeşit levhalar numayış etildi. Bu ve bundan soñki kerelerinde de çoqusu defalar spektaklden qazanılğan aqçalar hayırlı işlerde qullana ediler. Mezkür spektaklden toplanğan meblağ Harkov ve Moskova universitetlerinde oquğan qırımtatar studentlerine yollanıldı (4).

Bir kaç yıl soñ, artıq rus ve cihan klassikasını sahnalaştırma işleri başlağan edi. 1900 senesi Bağçasarayda A.S.Puşkinniñ «Saran pehlivan» («Скупой рыцарь») draması qoyuldu. Onu qırımcağa nazım olaraq İsmail Lütfi çevirdi. Esas qaramanların rollerini Celâl Meinov, Osman Zaatov, Settar Mishorlı, İsmail Lütfi ve Abdulla Terlikçi oynayan ediler (5).

1901 senesiniñ başında türk yazıcısı Namiq Kemalniñ «Zevallı çocuq» pyesasını oynalsa, aynı senesi (1901 oktyabr 14-te) Bağçasaray sahna oyunları için ayrı hane berilgen soñ, Qırımda milliy sahna sanatınıñ sür'ati ve sıfat derecesi bayağı yükseldi (6).

Aslında XX asırnıñ başında Seit Abdulla Ozenbaşlıniñ «Olacağa çare olmaz», Molyerniñ «Zoraki tabip», N.V.Gogolniñ «Evlenüv», türk-tatar hayatından «Bahtsız Nayle hanım», Madatovniñ «Qırt-qırt», N.Narimanovniñ «Nadanlıq», A.Ahverdovniñ «Dağılan tıfaq» (yani «Dağılgan horanta») ve diger pyesalar oynala. O devirdeki gazetalarnıñ haberine köre, spektakller oynalırken, zal ve salonlar qırımtatar seyircileri ile tolu olup, olarnıñ hoşuna kete ve havesini ketire ediler (7).

O seneleri belli dramaturglarımız S.A.Özenbaşlı, A.S.Ayvazov ve H.Ş.Tohtarğazıdan ğayrı, sahna işine müptelâ olup, pyesa yazmağa tutunğan Emirali Qaişev peyda oldu. Merhum yazıcımız Şamil Alâdinniñ haberine köre, Qaişevniñ «Sarı yapraqlar» adlı pyesasını sahnada 1904 senesi qoyulğan edi.

1905 senesi, Birinci rus inqilâbı başlağan soñ, bütün medeniy ve, şu cumlede teatr ile bağlı işler, artıq Qırımnıñ, başqa şeer ve büyük köylerinde de canlandı. O devirniñ matbaa haberlerine köre, teatr oyunları Aqmescit, Qarasuvbazar, Kefe, Yalta, Alupka, Aluşta, Kezleve ve diger yerlerde

körünmege başladı. Meselâ, 1907 senesi Kezlevde qırımtatarca «Alim Qırım aydamağı» spektakli oynaldı. (8) (Soñundan «Alim aydamaq» mevzusu ile bağlı bir çox yañı eserler yazılıp, onlarca defalar çeşit sahnalarda qoyulğan edi). Aqmescitte ise qırımca teatr oynalğan künleri özcesine bir bayramlarğa çevirilip, sahna oyunları ile birge başqa medeniy tedbirler (konsert, oyunlar, çeşit medeniy aqşamlar ve bir çox diger şeyler) keçirile edi (9).

Teatr oyunları vira quvvet alğanı ve seyircileriñ aını, turmuşuna tesir etkeni sebebinden, sahnada qoyulğan spektakllerge aks sadalar ve qıymet kesici fikirler matbaa yüzünü köre başladılar. Meselâ, 1907 senesi yanvar 17-de Bağçasaray sahnasında qoyulğan «Dağılan tıfaq» spektakli hususunda söz yürütürken, Keşfi Çelebi umumiy fikirler ile beraber, hatta artistlerniñ oyun usullarını tahlil etmege tırıştı. Mezkür spektaklge bağışlağan taqrizinde o böyle yaza: «Celâl Meinov dahi Süleyman bek rolünü muvafiq (yani güzel, uyğun - İ.K.) amele keçirdi. Bahasus Süleyman beyin vefatında kösterdigi sanaat bu biraderimizin artistlik cihetinden istidatnamesini isbata kâfidir, faqat yaralanmış Süleyman bekin ahır nefesinde can çektiği bir vaqitte ikinci avcıyı kösteren (Zaysevin) onuñ qalpağına közünü qoymaq kibi bir takım usul, oyunda bulunmayan alâmetler köstermesi yersiz ve münasebetsiz edi. İleride bu ğayr-i-tabii hallara diqqat olunur - deyu ümit idiyuriz...» (10).

Qısqadan söylenirse, o devirde sahna hayatınıñ halqımızğa büyük tesiri oldu. Aktör ve dramaturglarımızniñ icadı halqımızniñ aını yükseltip, yüreklerini hoş etmesi, sahnadaki hayatqa duyğudaş olması ile cihan medeniy esnasına qoşulma meselesinde büyükten-büyük rol oynadı.

1. Варнеке Б.В. Театры в греческих колониях северного побережья Черного моря.. (1926) - Справка в кн. - Филимонов С.Б. Хранители исторической памяти Крыма. Симферополь, «Таврия». 1996 (119с.) С.46.

2. Керимов И.А. Истоки крымскотатарского сценического искусства. - В кн. - Крымская АССР (1921-45), Симферополь, «Таврия», 1990 (320 с.). С. 144.

3. Gasprinskiy İ. Bugün fevral dördte // Terciman, 1886 fevral 4).

4. Gasprinskiy İ. Bağçasaray aqşamları // Terciman, 1897 mart 3.

5. Meinov C. Qırımda tatar teatrosu // Yeñi dünya, 1925 noyabr 17.

6. Meinov C. Aynı menba.

7. Gasprinskiy İ. Kavkazlılar Qırımda // Terciman, 1903 yanvar 15; 1902 dekabr 29).

8. Gasprinskiy İ. Qırım haberleri // Terciman, 1907 fevral 28.

9. Gasprinskiy İ. Aynı menba. 1907 yanvar 26.

10. Keşfi Çelebi. Milliy teatro // Terciman, 1907 yanvar 17.

İsmail Hasan oğlu Kerim

Qırımtatarcanıñ Tercümeli İmlâ Qılavuzı

Аа

aah	ах!
aba	1) грубая толстая шерстяная материя 2) бурка из этой материи
aba – maq	отвергать, отклонять
abacı	изготовитель бурки
abadan	благоустроенный, цветущий
abadanlıq	благоустройство, -енность
abağa	папоротник
abajur	абажур
abalı	одетый в бурку
aban – maq	наваливаться; сидеть на чьей-л. шее (перен.)
abandır – maq	заставить стать на колени
abandon	отказ (от имущества, прав)
abanoz	эбеновое (черное) дерево
abanozsoylar	бот. эбеновые
abaq	сучок; свиль (в доске)
abaqlı	сучковатый, свилеватый
abarsın	рожа (болезнь)
abart – maq	преувеличивать
abartı	преувеличение
abartılı,	преувеличенный
abartma	преувеличение
abartmacı	любитель преувеличивать
abartmalı	см. <i>abartılı</i>
abat	благоустроенный.
abay	мама! (дуал.)
abayla – maq	заметить; увидеть
abaylı	внимательный, осмотнительный
abaysı – maq	(вроде бы) заметить
abaysız	невнимательный
abaysızlıq	невнимательность
Abaza	1) абазинец 2) непонятливый (перен.)
abazalan – maq	переспрашивать
abazan	изголодавшийся по женщине

Abbasiy	ист. аббасиды
abdal	1) бродячий дервиш; 2) балда
abdalcasına	по-дурацки; глупо
abdallan – maq	вести себя по-дурацки
abdallaş – maq	оглупеть, отупеть
abdallıq	придурковатость
abdaluş	глупыш (птица)
abdest, abdes	ритуальное омовение
abdesbozan	зоол. бычий солитёр
abdesli	совершивший омовение
abdessiz	не совершивший (-шающий) омовение
abdar	1) сочный; 2) крепкий
abdıra – maq	всполошиться
abdıraqıla – maq	всполошиться
abdırat – maq	всполошить, напугать
abdıravuq	пугливый
abdır-sebdir	(идти) пошатываясь
abe	эй, ты!
abeci	первоклассник
aberasyon	астр. аберрация
abes	вздор, абсурд
abıhayat	живая вода; эликсир жизни
abın – maq	споткнуться
abındır – maq	заставить споткнуться
abınıp – sürünip	спотыкаясь
abıq	гермофродит
abirevan	проточная вода; жизнь (перен.)
abıru	достоинство; авторитет
abit	шаг (мера длины)
abitla – maq	шагать, переступать
abide	памятник, монумент
abideviy	монументальный
abis	морская бездна
abisel	глубоководный, абиссальный
abit	раб, невольник; раб божий
abi	учтливое обращение к старшему
abla	старшая сестра
ablalıq	положение старшей сестры

ablaaq	круглолицый, полнощекый	acayip	удивительный, -но
abli	<i>мор.</i> фал, ванта	acayiplik, -gi	нечто удивительное
abluqa	блокада	acci	горький; горечь
abone	подписка	accicaraq	горьковатый
aboneci	подписчик	accılaş—maq	прогоркнуть
abonent	абонент	accılıq, -ğı	горький вкус
abonman	абонемент	acebülacaip	самое удивительное
aborda	причаливание	acele	1) спешка; 2) спешно
abort	аборт	aceleci	торопыга; торопливый
abortiv	абортивный	aceleten	спешно, наспех
abosa	<i>мор.</i> стоп!	Acem	перс
abra	грузик (<i>при взвешивании</i>)	acemce	1.персидский язык; 2.по-персидски
abra—maq	взять в руки, справиться	acemi	новичок (<i>где-л., в чём-л.</i>)
abral—maq	управляться, быть управляемым	acemice	неумело, как бы впервые
abralmaz	не поддающийся управлению	acemilik-gi	неопытность; некомпетентность
abralmazlıq, -ğı	неуправляемость	acenta/acente	агент
abravsız	неуправляемый	acentalıq, -ğı	агентство
abraş	в пятнах; прокажённый	acer	удивительно!
abraşlıq	<i>мед.</i> проказа	aceplen—mek	удивляться, изумляться
abrek	абрек, разбойник	aceplendir—mek	вызывать удивление
absent	абсент (<i>напиток</i>)	acı	горечь, горький вкус
absenteizm	абсентизм	acı—maq	жалеть
abses	<i>мед.</i> абцесс	acciağaç	<i>бот.</i> квассия
absis	<i>мат.</i> абсцисса	accıbadem	горький миндаль
absolüt	абсолют, -ный	accıbaqla	<i>бот.</i> люпин
abuhava	климат	accığıdem	<i>бот.</i> безвременник
abullabut	бестолковый; невоспитанный	accıdülek	<i>бот.</i> бешеный огурец
abulya	<i>мед.</i> абулия, ослабление воли	accıyarpız	<i>бот.</i> перечная мята
abuq-sabuq	невпопад (<i>о словах</i>)	acı-ğıcı	<i>бот.</i> щавель кислый
abur-çubur	всякая всячина	acıma	жалость, сострадание
abus	хмурый, угрюмый	acımasız	безжалостный
abuslıq,	угрюмость	acımaz	безжалостный
abut	<i>см.</i> abıt	acın—maq	жалеть, пожалеть
abutağaç	землемерный шест	acınacaq	достойный жалости
abuzambaq	бессвязный, вздорный	acındır—maq	1.вызывать жалость; 2.причинять страдания
abuzettinbey	стиляга, сноб	acınıq	жалость
Abhaz	абхазец	acınıqlı	вызывающий жалость
aceba	удивительно, интересно	acınış	жалость
acar	сильный; отважный	acırga	<i>бот.</i> хрен
Acar	аджарец	acırlıq	<i>бот.</i> пальчатка
acarlıq, -ğı	буйность, пылкость	acibe	диковина

acil	срочный, спешный,	açıqagız	ротозей
acilen	срочно, спешно	açıqagızlıq-ğı	ротозейство
acip, -bi	удивительный, необыкновенный	açıq-aydın	ясный, -о
aciz	бессильный, неспособный	açıqçasına	открыто
acizane	смирненно, покорно	açıqköz	1.ловкач; 2.ловкий
acizlik, -gi	бессилие	açıqközlü	ловкий, смышлённый
acun	мир, свет	açıqközlülük, -gi	ловкость
acunsal	всемирный, мировой	açıqla–maq	освещать (вопрос), пояснять
acuv	жалость, сострадание	açıqlama	пояснение
acuvsız	безжалостный	açıqlayıcı	пояснительный
acuvsızlıq, -ğı	безжалостность	açıqlıq, -ğı	откровенность; простор
acuze	старая карга	açıqmeşrep, -bi	безнравственный
acyo	ком.аживо, лаж	açıq-saçıq	1.полуобнажённый; 2.непристойный
acyocı	биржевой делец	açıq-saçıqlıq, -ğı	непристойность
aç	голодный	açıqsız	экон.бездефицитный
aç –maq	открывать	açıqtan	1.издалека; 2.без труда
açalya	бот.азалия	açıqtır –maq	держат кого-л. впроголодь
açan	анат.экстензор, разгибатель	açıqtoxumhılar	бот.голосемянные
açar	открывалка	açıqtüs	светлого оттенка
açaroz	завитушка, росчерк	açısar	физ.угловой
açarozlı	замысловатый	açıt–maq	1.заквасить; 2.щипеть
açı	угол; аспект	açıtlğan	кислое (о тесме)
açı–maq	(про)киснуть	açıttı	закваска
açıcı	открывающий	açköz (lū)	алчный
açıl–maq	1.открываться; 2.обнаружиться	açköz(lū)lik, -gi	алчность
açılım	астр.склонение	açközlen–mek	проявлять алчность
açılır-qapanır	раскладной	açlayın	натошак
açılış	открытие	açlıq, -ğı	голод; голодовка
açılma	1) открытие; 2) развёртывание	açlı -toqlu	впроголодь
açılmaz	не открывающийся	açma	проход; отверстие
açım	вступительное разъяснение	açmalıq, -ğı	моющее, чистящее средство
açımınla–maq	разъяснять	açmataş	хим.поташ
açım	открытие, обнаружение	açmaz	1.скрытый; 2.шахм.связка
açıdır–maq	мат. развёртывать	açoluş	переход в состояние голода
açınla–maq	разведывать	açqı	полировка; шлифовка
açınlama	разведка	açqıcı	полировщик, шлифовщик
açınsama	рекогносцировка	açqıç	отмычка; ключ
açıortay	мат. биссектриса	açqıla–maq	полировать, очищать
açıq	открытый, -о	aç-sarı	бледно-жёлтый
açıq–maq	проголодаться		

açtamaq, -ğı	ненасытный	adanç	обещание
açuv	гнев; злость	adançla – maq	обещать
açuvçan	раздражительный	adanıl – maq	быть обещанным
açuvlan – maq	разозлиться	adanılğan	обещанный; обетованный
açuvlandır – maq	разозлить	adapte	адаптация
açuvlı	злой, разозлённый	adaptele – mek	адаптировать
açuvsız	не злой; беззлобный	adaptelen – mek	адаптироваться
ad	имя; название	adaq, -ğı	обещание, обет
ada	остров	adaqlı	давший обет; обручённый
ada – maq	обещать; давать обет	adar	время, срок
adabalığı	зоол. линь	adarlı	своевременный
adaçayı	бот. шалфей	adarsız	раньше времени (<i>срока</i>)
adaçıq, -ğı	островок	adarsızlıq, -ğı	несвоевременность
adadiyoz	хулиган	adasoğanı	бот. лук морской
adajio	муз. адажио	adaş	тёзка; линг. омоним
adal – maq	быть обещанным, обетованным	adaş – maq	заблудиться
adale	мускул, мышца	adaşlıq, -ğı	одноименность; омонимия
adaleli	мускулистый	adaş-qudaş	в приятельских отношениях
adalet	справедливость	adaştır – maq	ввести в заблуждение; сбить с пути
adaletkâr	справедливый	adat – maq	вынудить дать обещание
adaletkârane	справедливо	adatavşanı	дикий кролик
adaletli	справедливый	adav aşı	угощение на поминках
adaletsiz	несправедливый	adavet	вражда
adaletsizlik, -gi	несправедливость	adavetkâr	враждебный
adalı	островитянин	adavetkârane	враждебно
adaliy	мышечный, мускульный	adavetkârlıq, -ğı	враждебность
adam	человек; мужчина	aday	кандидат
adamaqılı	1. изрядный 2. изрядно, как следует	adaylan – maq	баллотироваться
adamaşar	людоед, каннибал	adaylıq, -ğı	кандидатура
adamaşavcılıq, -ğı	людоедство	adcı	филос. номиналист
adamca	по-человечески, человечно	adcılıq, -ğı	номинализм
adamcağız	бедняжка	adçekme	жеребьёвка
adamcasına	см. adamca	addedil – mek	считаться; быть сосчитанным
adamcıl	льнущий к людям	addeñişimi	метонимия
adamcılayın	см. adamca	addet – mek	1. считать, полагать; 2. сосчитать
adamçıq, -ğı	человечек	aded	1. число; 2. штука
adamlıq, -ğı	человечность	adediy	численный; числовой
adamotu	бот. мандрагора	Adem	Адам, первочеловек
adamsız	без людей; без слуг	ademiy	свойственный человеку
adamsızlıq, -ğı	безлюдие	ademoğlu	сын человеческий
adamtamır	см. adamotu	ademzade	сын Адама; мужчина
adan – maq	быть обещанным		

adenit	мед.аденит	adlaş – maq	грам.субстантивироваться
adenoma	анат.аденома	adlaşqan	субстантивированный
aderans	мед.спайка	adlav	присвоение имени
adese	линза; анат.хрусталик	adlı	(известный) под именем...
adet	привычка, обычай	adlıq, -ğı	список имён; именник
adeta	обычно, обыкновенно	adlı - sanlı	известный, знаменитый
adetullah	на всё воля Аллаха	adliy	судебный, юридический
adha	рел.жертвы	adliye	судебные власти; здание суда
adlañılmaz	некий, некоторый	adliyecı	юрист
adibelli	пресловутый	administrasyon	администрация
adikeçken	вышеназванный	administrativ	административный
adıl	грам.местоимение	administrator	администратор
adılsal	местоименный	administrlə – mek	администрировать
adım	шаг	administrləv	администрирование
adımçıq, -ğı	шажок	adres	адрес
adımdaş	в ногу	adresle – mek	адресовать
adımla – maq	шагать	adresli	имеющий адрес; адресный
adımlıq, -ğı	в (столько-то) шагов	adressiz	безадресный
adımsayar	шагомер	ad-san	имя (известность)
adına	имени	adsız	безымянный
adınen	а именно	adsız-yolsuz	ничем не известный
adıp	опушка (мехом)	adu	враг
adıpla – maq	опушить мехом	adular	мин.полевой шпат
adır	холм	advokat	адвокат
adırılı	холмистый	advocatlıq, -ğı	занятие (должность) адвоката
adırlıq, -ğı	холмистая местность	advokatura	адвокатура
Adigeli	адыгеец	aerasyon	аэрация
adil	справедливый	aerator	аэратор
adilâne	справедливо	aeroaçınlama	аэроразведка
Adin	Эдем; земной рай	aerobus	аэробус
adiy	простой	aeroçana	аэросани
adiyat	привычное, повседневное	aerodinamik	аэродинамический
adiyce	просто	aerodinamike	аэродинамика
adiyleş – mek	становиться простым, заурядным	aerodrom	аэродром
adiyleştir – mek	упростить; опошлять	aerofaros	аэромаяк
adiyleştirüv	опрошение; опошление	aerofotoaygıt	аэрофотоаппарат
adiyleşüv	становление обычным, заурядным	aerograf	аэрограф
adjunkt	адъюнкт, аспирант	aerografya	аэрография
adla – maq	давать (присвоить) имя	aerojenik	аэрогенный
adlama	номенклатура	aeroloji	аэрология
adlan – maq	называться; прослыть	aeromekanike	аэромеханика
adlandır – maq	давать имя (название)		

aeromobil	аэромобиль	affolunmaz	непростительный, -о
aeron	аэрон	affrikata	грам.аффриката
aeronavigasyon	аэронавигация	Afğan(lı)	афганец
aeronavt	аэронавт	afi	непрочный (<i>о сооружении</i>)
aeronavtike	аэронавтика	afidan	непрочно (<i>сделанный</i>)
aeroplan	аэроплан	afi	форс, фасон
aerostat	аэростат	afif	целомудренный
aerostatike	аэростатика	afili	форсистый
aerosüret	аэрофотография	afiş	афиша
aerosüretleme	аэросъёмка	afişle – mek	афишировать
aerosüzgeç	аэрофильтр	afitap	поэт.солнце
aeroyam	аэровокзал	afiyet	здоровье
aerozöl	аэрозоль	afiyetsizlik,-gi	недомогание
af, afvı	прощение, помилование; освобождение от чего-л.	afonya	мед.афония, потеря голоса
afacan	проказник, шалун	aforistik	афористический
afalla – maq	растеряться	aforizm	афоризм
afallat – maq	ошарашить, ошеломить	Afinalı	афинянин
afat	бедствие, несчастье	aforoz	отлучение (<i>от церкви</i>)
afatla – maq	1.поднимать шум; 2.проговориться	aforozla – maq	отлучать (<i>от церкви</i>)
afazyā	мед.афазия, потеря речи	aforozlı	отлучённый (<i>от церкви</i>)
afelium	астр.афелий	aforozname	арго. волчий билет
aferide	творение; тварь, существо	aför	афёра
aferin	молодец!	aförce	аферист, -ка
aferist	аферист	Afrikalı	африканец
aferistlik, - gi	склонность к афёрам	afrikanist	африканист
afet	бедствие, катастрофа	afrikanistike	африканистика (<i>наука</i>)
affekt	аффект	afro-asyaviy	афро-азиатский
affektlengen	аффектированный	afrüzmen	любовница
affektlenme	аффектация	afur – maq	лаять
affet – mek	прощать; амнистировать	afurt – maq	побуд
affeyle – mek	прощать; амнистировать	afuruv	лай
affiks	аффикс	afyon	опиум
affiksle(n)me	аффиксация	afyonkeş	опиоман; наркоман
affol – maq	быть прощённым	afyonkeşlik,-gi	наркомания
affolun – maq	быть прощённым	afyonla – maq	одурманить
affolunır	простительный, -о	afuonlan – maq	быть одурманенным
		afyonlu	содержащий опиум